

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2023 / BROJ 1 / GODINA XIV

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Naučni savet / Scientific council

Prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)

prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)

prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)

prof. dr Eduard Filipovič Pobegajlo, Moskva (Rusija)

prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)

prof. dr Dragan Simeunović

dr Ivana Stevanović

prof. dr Radenko Vuković

prof. dr Danilo Basta

prof. dr Antonio Cavaliere, Napulj (Italija)

prof. dr Christian Graf, Beč (Austrija)

prof. dr Sergio Moccia, Napulj, Italija)

prof. dr Dulce Maria Santana Vega, Las Palmas (Španija)

prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Snežana Soković

prof. dr Klaus von Lampe, Berlin (Nemačka)

dr Slobodan Vuković

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Ćirić

prof. dr Goran Ilić

Mladen Nenadić

prof. dr Nataša Delić

prof. dr Zoran Ilić

prof. dr Milan Škulić

prof. dr Đorđe Đorđević

prof. dr Dragana Kolarić

Saradnici / Collaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije

prof. dr Vanja Bajović, lektor

dr Jovana Banović, Ivana Radisavljević i dr Ivana Miljuš (tehnička priprema priloga)

Uz tekst autori dostavljaju izjavu da rad nije objavljen niti predat nekom drugom časopisu u tom cilju. Formular autorske izjave nalazi se na Web adresi Časopisa.

Rad ocenjuju dva nezavisna, anonimna recenzenta. Ako odluke recenzenta nisu iste u pogledu prihvatanja rada, traži se mišljenje trećeg recenzenta, s tim da urednik može da donese odluku bez traženja dodatne recenzije. Rok za ocenu rada od trenutka prijema do odluke o objavljivanju je četiri meseca. / Submitted manuscripts are subject to a double-blind external peer review. If the reviewers' decisions are not the same regarding the acceptance of the paper, the opinion of the additional reviewer is sought. However, the editor-in-chief can make a decision about the publication without the additional review. The peer review process and notification of acceptance, revision, or rejection should last no longer than four months, counting from the submission of the manuscript.

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year (April, September and December).

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases:

HienOnline, EBSCO, CEEOL, Electronic Journals Library (EZB).

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://crimenjournal.ius.bg.ac.rs> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd

Štampa: Birograf, Zemun

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XIV) 1/2023 str. 1–126

SADRŽAJ

ČLANCI

Nikos Passas, Zakonito, ali užasno: „legalni korporativni zločini“	3
Đorđe Ignjatović, Zelena kriminologija i kontrola kriminaliteta	24
Milana Ljubičić, Nasilje nad muškarcima u partnerskom odnosu: pilot studija	64
Milijana Buha, Finansijske istrage u Bosni i Hercegovini	81
Gordana Krstić, Suzbijanje nezakonite trgovine kulturnim dobrima	97

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

Д. М. Суботић, Проблем криминалитета	114
--	-----

ZAKLJUČCI REGIONALNE NAUČNO-STRUČNE KONFERENCIJE

„ŽIVOTNA SREDINA I KRIVIČNOPRAVNI INSTRUMENTI

ZAŠTITE-NORMA I PRAKSA“	121
-----------------------------------	-----

IN MEMORIAM

Jovan Ćirić	123
-----------------------	-----

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

**CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Zemun : Birograf). – 24 cm
Tri puta godišnje.
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036**

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Nikos Passas*

ZAKONITO, ALI UŽASNO: „LEGALNI KORPORATIVNI ZLOČINI“**

Apstrakt: Koncentrisanjem na ono što je zvanično definisano kao nezakonito ili kriminalno, ozbiljnija pretnja po društvo se izostavlja. Ova pretnja je uzrokovana korporativnim radnjama koje su u skladu sa slovom zakona, ali ipak imaju višestruke negativne društvene posledice. Dakle, upravo kada su delotvornija regulatorna akcija i nadzor imperativi, dok globalna neoliberalna agenda i praksa promovišu deregulaciju i dalje smanjenje uloge države.

Ključne reči: korporativni kriminalitet, zločin belog okovratnika, korporativno upravljanje.

UVOD

Od terorističkih napada u Sjedinjenim Američkim Državama 2001. godine, borba protiv terorizma je postala glavni prioritet za organe reda i druge organizacije. Ipak, milijarde američkih dolara i ogroman intelektualni i ljudski kapital godišnje se troše na borbu protiv „problema kriminaliteta“, koji je u suštini konstruisan kao „problem uličnog kriminala“. Pozivi da se obrati pažnja na „zločine koje čine pojedinci na položajima“ od strane studenata koji su proučavali kriminalitet belog okovratnika i nekoliko neprofitnih organizacija imali su ograničen uticaj na stvarnu javnu politiku /Clinard, 1990/. Uprkos ubedljivim dokazima i argumentima da „zločini koje čine pojedinci na položajima“ viktimizuju čitava društva i više ljudi nego ulični prestupnici, široko rasprostranjena percepcija javnosti i prioriteti politike nastavljaju da podržavaju radnje koje čine da „bogatiji postaju bogatiji, a siromašni odlaze u zatvor“ /Reiman, 2000/. Pretnja od transnacionalnog organizovanog kriminaliteta (TOK) takođe je dobila istaknuto mesto u medijima, političkim i obaveštajnim krugovima. Bez ikakve univerzalno prihvaćene definicije TOK-a, naglasak je obično na nedoličnom ponašanju koje čine stereotipne, etničke i marginalne grupe, pošto

* Northeastern University, Boston, n.passas@northeastern.edu.

Profesor Passas je smatrao da je najbolji tekst kojim će se predstaviti čitaocima Časopisa CRIMEN upravo ovaj i poslao je Redakciji krajem januara poseban Pogovor za ovo izdanje koji se nalazi na kraju prevoda.

** Ovaj članak prvi put je objavljen u časopisu *The Journal of Socio-Economics* 34 (2005) 771–786.

mnogi autori ignorišu ili zanemaruju različite vrste veze između legalnih i ilegalnih preduzeća /Passas, 1998, 1999a; *Tribunali di Milano e Napoli*, 1996/.

Na primer, prema definiciji britanske Nacionalne obavestajne službe za kriminalitet (*British National Criminal Intelligence Service – NCIS*), organizovana kriminalna grupa ispunjava sledeće kriterijume: „sadrži najmanje tri osobe; kriminalna aktivnost je produžena ili neodređena; kriminalci su motivisani profitom ili moći; učinjena su teška krivična dela“ i dodaje „ova definicija je odabrana da bi se obezbedila konzistentnost sa karakteristikama koje koriste Ministarstvo unutrašnjih poslova i Evropska unija“ /NCIS, 2000/. Ovo ne garantuje doslednu primenu ovih veoma opštih kriterijuma. Nema razloga zašto se ova definicija ne bi primenila na velike korporacije sa utvrđenom evidencijom o ponovljenim osudama za krivična dela (npr. *General Electric*). Ipak, grupe za koje NCIS smatra da predstavljaju pretnju su uglavnom albanskog, turskog, afričkog, kolumbijskog, zapadnoindijskog i azijskog porekla, zajedno sa nekim „britanskim belcima“ i motociklističkim bandama.

Dakle, čak i kada zvanični organi pokušavaju da definišu problem, neki od najozbiljnijih i najmoćnijih prestupnika u praksi bivaju isključeni. Međutim, krivično pravosuđe i druge pravne pristrasnosti se tu ne zaustavljaju. Koncentrisanjem na ono što je zvanično definisano kao nezakonito ili kriminalno, izostavlja se još ozbiljnija pretnja po društvo. Ova pretnja je uzrokovana mnoštvom radnji kompanija koje su u skladu sa slovom zakona, a ipak imaju višestruke negativne društvene posledice. Često, glavni razlog zašto ove radnje ostaju zakonite i poštovane je taj što su ove industrije u stanju da mobilišu finansijska i druga sredstva kako bi izbegle strožu regulativu.

Nedavna otkrića u vezi sa duvanskom industrijom ilustruju poentu. Duvan je samo jedna od nekoliko industrija koje se sukobljavaju sa javnim interesom. Dodatne ilustracije mogu doći iz kockarske industrije, od proizvođača oružja, privatnih firmi za obezbeđenje, petrohemijskih, farmaceutskih, biotehnoških firmi, ofšor finansijskih institucija, advokatskih firmi i trgovaca antikvitetima. Centralni argument u ovom radu je da smo pogrešno postavili svoje prioritete previđajući kriminal i zloupotrebe sa daleko negativnijim posledicama od zvaničnog problema kriminala. Umesto da pokušamo da rešimo ovaj problem, mi se krećemo u suprotnom smeru i još više pogoršavamo stvari. Upravo kada su efikasnije regulatorne akcije i nadzor imperativ, deo neoliberalne agende i prakse širom sveta je deregulacija poslovanja i dalje smanjenje uloge države. Ne samo da ovo ima svoje kriminogene posledice /Passas, 2000/, već i podstiče određene vrste nedoličnog ponašanja koje podriva demokratske procese i održivi ekonomski rast.

Prvi deo nudi alternativnu definiciju zločina, koja ipak sledi i logiku i duh krivičnog prava. Zatim sugerise da neke od najtežih domaćih i transnacionalnih zločina izvrše korporacije, čak i ako njihova dela nisu tako označena. Mnoge kompanije se izvuku bez kazne, jer globalizacija i neoliberalizam im omogućavaju da upravljaju svojim međunarodnim poslovima na način da izbegnu kršenje krivičnih ili drugih zakona. Drugim rečima, globalizacija olakšava „zločine bez kršenja zakona“.

U drugom delu se tvrdi da su određene radnje nekoliko industrija potpuno zakonite, ali se ispostavilo da su štetnije od kriminala. U ovim slučajevima, nazivanje ovih radnji „kriminalnim“ bilo bi pomalo nategnuto. S druge strane, eksterni efekti

ovih industrija su toliko očigledni i značajni da čak i vatreni zagovornici sistema slobodnog tržišta mogu da vide da se stvara mnogo više štete za ukupnu ekonomiju nego koristi.

1. KORPORATIVNI KRIMINALITET BEZ KRŠENJA ZAKONA

Polemika o tome šta je kriminal je sve samo ne nova. Uzmimo, na primer, uvođenje koncepta „zločina belih okovratnika“ od strane Sutherlanda 1940-ih. Bio je toliko zabrinut zbog tužbi kompanija koje će u svojoj knjizi navesti kao prestupnike da je na kraju izostavio njihova imena /originalna verzija se pojavila nekoliko decenija kasnije; Sutherland, 1983/. Problem je bio u tome što, s obzirom da zakon njihovo nedolično ponašanje nije definisao kao zločin, ne bi trebalo da budu žigosani kao kriminalci. Decenijama kasnije, neki kriminolozi i dalje odbijaju da usvoje bilo koji drugi standard osim postojećeg krivičnog zakona. Jasno je, međutim, da nacionalni zakoni ne mogu da obezbede jedini osnov za definisanje zločina kako za domaće tako i za međunarodne/uporedne svrhe. Moćni akteri stalno utiču na zakone nacionalnih država.

Šta je zabranjeno krivičnim zakonom, a šta nije, mogu odlučivati korumpirani zakonodavci, diktatori, nemilosrdne korporacije, lobiji bogati resursima itd. Takvim akterima se ne može dozvoliti da određuju obim predmeta proučavanja naučnika društvenih nauka ili radnje kreatora javne politike. Pored toga, čak i kada bi svi zakonodavni procesi bili dobronamerni, postoji veoma značajna razlika između zakona i standarda u globalnoj zajednici zbog kojih mogu nastati mnogi sukobi. Stoga su nam potrebni suštinski kriterijumi koji bi vodili našu definiciju.

Raniji pokušaji da se uhvati u koštac sa ovim pitanjem pokazali su koliko je primamljivo usvojiti potpuno nepravne kriterijume /Schvendinger & Schvendinger, 1975/. Ipak, ovaj pristup može dovesti do definicija koje se kritikuju kao subjektivne ili relativističke. Dakle, zadatak je definisati zločin na inkluzivan način, ali bez previše izlaženja izvan zakona. U tom smislu, moja radna definicija zločina je nedolično ponašanje, koje podrazumeva nepotrebnu štetu društvu, koja se mogla izbeći i koja je dovoljno ozbiljna da opravda državnu intervenciju i sličnost sa drugim vrstama dela inkriminiranih u dotičnim zemljama ili po međunarodnom pravu. Zločin će se smatrati transnacionalnim, kada se učinioci ili žrtve nalaze u ili deluju kroz više od jedne zemlje /Passas, 1999b/. Ovakav način konceptualizacije zločina je nešto više od doslednije primene pravnih standarda na kategorije nedoličnog ponašanja koje je zakon izostavio iz ovog ili onog razloga, dobrog ili sumnjivog.

Prema ovoj definiciji, neki zločini izvršeni na domaćem terenu ne mogu predstavljati kršenje krivičnog zakona. Trgovina povlašćenim informacijama, kršenja antimonopolskih pravila, obmanjujuće reklamiranje i mnoge druge zloupotrebe kojima se bavio Sutherland nisu formalno tretirane kao „zločini“ u to vreme, uprkos njihovoj očiglednoj sličnosti sa uličnim zločinima i ozbiljnijoj šteti koju nanose društvu i kapitalističkom sistemu. S obzirom na to da ovakva krivična dela, međutim, uključuju kršenje zakona, o njima neće biti reči u ovom radu.

Prekogranične malverzacije čine najbolje kandidate za zločine bez ikakvog kršenja zakona. Nebitno je da li prekršaji i prestupnici prelaze državne granice (u saveznim državama) ili međunarodne granice. Asimetrije u definisanju prava i sprovođenju zakona omogućavaju korporacijama da ono što je zabranjeno kod kuće rade u drugim pravnim sistemima bez kršenja zakona. Procesi globalizacije su višestruko uvećali mogućnosti za to. Kategorizovane korporativne strukture efikasno podižu zaštitne zidove koji štite i kompaniju i njene rukovodioce od saznanja o prekršajima i odgovornosti. Finansijske transakcije koje su zabranjene ili moraju biti prijavljene mogu se knjižiti u ošor podružnicama i filijalama. Istraživanje, eksperimenti, proizvodnja i distribucija robe ili usluga koji su zabranjeni ili kontrolisani u nekim zemljama mogu se odvijati u zemljama sa povoljnijim propisima.

Asimetrična regulacija ekologije dobro ilustruje kriminogeni proces. Povećana svest o ozbiljnim opasnostima po zdravlje i životnu sredinu u zapadnim društvima dovela je do zakona koji štite životnu sredinu od industrijskog zagađenja, čak i ako bi to moglo da smanji profitnu zaradu pogođenih korporacija – na primer, kompanije su se našle ograničene zakonima koji regulišu odlaganje generisanog toksičnog otpada.

Umesto da se drastično smanji rizik od nepravilnog odlaganja toksičnog otpada, ovakva regulativa je donela asimetrije, što je dovelo do nelegalnog tržišta odlaganja otpada. Unutar Sjedinjenih Američkih Država, pravila koja definišu šta je „opasno“ i šta podleže regulaciji razlikovala su se od države do države, dok nije 1976. godine stupio na snagu Zakon o očuvanju i oporavku resursa (*Resource Conservation and Recovery Act*). Ovo je stvorilo priliku da se otarase opasnog otpada u onim državama koje su bile najpopustljivije prema takvim supstancama. Velike razlike u troškovima odlaganja stvorile su podsticaje za angažovanje u prekograničnoj trgovini otpadom koji se izvozi u države koje su ostavile određene supstance neregulisanim. Štaviše, postojao je ozbiljan nedostatak odgovarajućih objekata za rešavanje obima toksičnog otpada koji je industrija stvorila. Na kraju, ovaj nedostatak i zabrinutost oko maksimizacije profita doveli su do „organizovanih kriminalaca“ čije su kompanije sa državnim licencom nezakonito odlagale otpad u korist hemijske industrije, što je uštedelo i do 80% troškova zbrinjavanja otpada.

U ovom slučaju, moć korporacija da utiču na donošenje zakona nije bila jednaka ekološkim grupama. Industrija je uspešno lobirala za neregulisanje metoda proizvodnje, koje su mogle biti izmenjene kako bi se stvorilo manje otpada. Industrija je uspela da izbegne krivičnu odgovornost u slučaju da se otkrije da je njihov otpad nezakonito odložen od strane njihovih jeftinih izvođača radova. Kontrolne agencije, nedovoljno finansirane i opterećene nekompetentnošću ili korupcijom, malo su učinile da poprave situaciju. Korporacije su efektivno eksternalizovale krivicu, dok su imale značajne koristi od nominalne regulative i „organizovanog kriminala“ /Szasz, 1986/.

Slično tome, na međunarodnom nivou, regulatorne razlike zajedno sa značajnim ekonomskim i političkim asimetrijama dovele su do ogromnog tržišta za toksični otpad. Mnoge zemlje Trećeg sveta ili nisu regulisale toksični otpad ili su to činile manje rigorozno od industrijskih država. Ovo je pružilo priliku kompanijama da se otarase svog opasnog otpada u oblastima u kojima su pravila slaba ili nepostojeća /Center for Investigative Reporting and Moyers, 1990; Critharis, 1990/.

Još jedna ilustracija zločina bez kršenja zakona je koruptivna praksa. Kompanije koje posluju u zemljama sa sporom ili neefikasnom administracijom mogu platiti kako bi se „posao odradio“. U suprotnom, ako ne želi da se uskladi sa davanjem mita koje nude konkurenti, kompanija može da izgubi ugovore. Opet, pravna asimetrija štiti od otkrivanja ili kažnjavanja korupcije. Sredstva mogu završiti u tajnoj lokaciji na anonimnim računima. Dodatnu zaštitu nudi različit tretman mita prema stranim zvaničnicima. U nekim zemljama mito predstavlja ozbiljan prekršaj, dok u drugim predstavlja porezno priznate poslovne troškove, sve do nedavnih napora da se agresivnije pristupi borbi protiv korupcije /Passas, 1997/.

Farmaceutska industrija takođe ističe kako transnacionalne korporacije održavaju i iskorišćavaju mogućnosti za zločine bez kršenja zakona. Inicijalno testiranje lekova može se sprovesti u zemljama Trećeg sveta gde su mere zaštite niže, građanske tužbe su malo verovatne, a drugi oblici protesta imaju male šanse za uspeh. Zemlje sa slabim standardima se koriste za prvo odobrenje i proizvodnju, kako bi se moglo ući na tržišta Trećeg sveta, pre nego što konačno odobrenje daju strože zapadne agencije. Komponente opasnih i zabranjenih lekova mogu se praviti na mestima na kojima je dozvoljena njihova proizvodnja, a zatim plasirati na tržište u zemljama koje ih nisu zabranile /Braithwaite, 1993/. Zemlje Trećeg sveta se ne koriste samo kao laboratorija sa zamorcima, već i kao deponija opasnih proizvoda /Brian, 1981; Clinard, 1990/. Lekovi sa ozbiljnim nuspojavama se izvoze u nekoliko zemalja, a lista neželjenih efekata postaje sve kraća što lekovi idu dalje. Neispravni i štetni proizvodi, kao što je *Dalkon Shield* IUD, mogu se izvoziti i prodavati širom sveta uprkos njihovoj zabrani u matičnoj zemlji /Cashman, 1989; Mintz, 1985/.

U još jednom slučaju u prošlosti, borba protiv prevara sa subvencijama Evropske unije nije bila visoko na listi prioriteta. Ne samo da je sprovođenje zakona bilo izuzetno raznoliko, već u nekoliko država članica nije postojao krivični zakon koji bi se posebno bavio zaštitom finansijskih interesa Evropske Unije /Passas, 1991; Passas & Nelken, 1991/.

Drugi primeri zločina bez kršenja zakona uključuju korišćenje dečijeg rada u siromašnim zemljama koje to odobravaju od strane kompanija koje zatim izvoze proizvedenu robu u zemlje koje kriminalizuju tu radnju /Burra, 1995/. Porezi se mogu legalno utajiti kroz transferne cene, što omogućava da se profit knjiži u zemljama bez poreza na dohodak /Picciotto, 1992/; vidi takođe u nastavku o radnji stranih prodajnih korporacija dozvoljenih američkim zakonom, ali napadnutih od strane Evropske Unije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji/. Prljavi novac se može oprati u zemljama koje ne zahtevaju prijavljivanje čak ni značajnih iznosa gotovinskih depozita, a zatim preneti zapadnim bankama koje možda ne znaju njegovo kriminalno poreklo (i ne žele da saznaju; /Levi, 1991/). Nedavni izveštaj je istakao da američke banke zatvaraju oči pred pranjem novca i drugim zločinima koji se vrše preko korespondentnih računa koje daju stranim bankama; na ovaj način, oni su „postali kanali za prljav novac koji teče u američki finansijski sistem i, kao rezultat toga, omogućili su nezakonite poduhvate, uključujući trgovinu drogom i finansijske prevare“ /*Minority Staff of the Permanent Subcommittee on Investigations*, 2001/. Globalizacija je omogućila finansijskim institucijama da u inostranstvu rade ono što im kod kuće nije dozvoljeno. Kao što je BCCI pokazao, postalo je moguće da finansijska institucija uopšte nema sedište /Passas, 1995/.

Advokati, računovođe, bivši državni ili vojni zvaničnici koji rade kao konsultanti ili privatni biznismeni mogu ponuditi savete o tome kako se uključiti u štetne radnje bez kršenja zakona zemalja u kojima se odvijaju različite transakcije. Shodno tome, transakcije se mogu strukturisati tako da se zakoni ni jedne zemlje ne krše iako je konačni ishod „kriminalni“.

Ukratko, globalizacija tržišta i preduzeća dovodi do izdelfene regulative. Što više kompanija raste u novim geografskim područjima, to je manje podložna kontroli, odgovornosti i konsolidovanom nadzoru. Stoga, korporativni kriminalci mogu da se provuku kroz asimetrije međunarodnih regulatornih zakrpa /Michalowski & Kramer, 1987; Passas, 1999b/.

2. ZAKONITO, ALI UŽASNO

Zajedničko u svim industrijama koje se ispituju u ovom odeljku je njihova sposobnost da definišu svoje ponašanje/radnje kao legalne, dok blokiraju pokušaje regulacije osmišljene da smanje njihove štetne i eksterne efekte. Njihova sposobnost da privuku značajne fondove kapitala je veoma važna. Istovremeno, slučaj Nacionalnog streljačkog udruženja (*National Rifle Association – NRA*) pokazuje da sposobnost mobilizacije nenovčanih resursa može biti jednako efikasna. U nekim slučajevima, lokalne organizacije su podstaknute naporima da obezbede dostupnost i nisku cenu željene robe. U drugim slučajevima, takve organizacije su u stvari finansirane ili aktivirane od strane velikih industrija (što bi ih učinilo zamaskiranim organizacijama). Sve organizacije nastoje da utiču na svoje ciljno okruženje (klijente, dobavljače, konkurente i regulatore).

Ono što čini industrije koje želimo da proučavamo karakterističnim je to što ne samo da su veoma uspešne i snalažljive, već su i naposljetku štetne za društvo. U celini, oni su u suprotnosti sa teorijskim/ekonomskim pretpostavkama o ukupnim prednostima koje zajednica treba da izvuče iz uspeha legalnih preduzeća. U izvesnom smislu, što ove industrije više cvetaju, to društvo više propada (ili se njihov uspeh može uzeti kao pokazatelj neuspeha društva).

Industrije sa veoma značajnim spoljašnjim efektom mogu se podeliti u tri opšte kategorije. Prvo, neki se mogu klasifikovati kao antisocijalni jer je njihov proizvod sam po sebi štetan. Duvan, oružje i kocka su tri očigledna slučaja. Potražnja za tim proizvodima i uslugama svakako postoji. Može se, međutim, izneti jak argument da bi društvu bilo bolje da te industrije uopšte ne rade.

Drugo, ostala preduzeća isporučuju legalna i široko poželjna dobra ili usluge, ali proizvodni procesi stvaraju opasan otpad ili društveno nepoželjne posledice. Fabrički uzgoj pilića i svinja, petrohemija, farmaceutski proizvodi, ofšor finansijske institucije i posao sa antikvitetima ilustruju ovu kategoriju. Jednu varijaciju unutar nje čine oni koji olakšavaju stvari – „fasilitatori“. Odnosno, industrije koje nude potrebne i suštinske usluge, ali koje takođe pomažu drugim industrijama u uspešnoj eksternalizaciji troškova koje smo gore prikazali (držanje posla na legalnoj strani i držanje kontrolora na odstojanju). Pravne, računovodstvene i lobističke firme ilustruju ovaj slučaj dok utiru teren za trku ka dnu.

Konačno, postoje industrije koje pružaju privatizovane javne funkcije ili koje podržavaju javne funkcije, ali to rade na način koji proizvodi predvidljive negativne posledice. Možda je proces privatizacije otišao predaleko. Ili možda neke privatizovane funkcije zahtevaju poseban nadzor. Primeri ove kategorije uključuju privatne firme za obezbeđenje (snabdevaju plaćenike i privatne vojske) ili korporacije koje drže privatne kaznene (korekcione) ustanove. Zdravstvena zaštita, prirodni resursi i izgradnja infrastrukture su druge oblasti o kojima se često raspravlja. U takvim slučajevima postoji inherentan sukob interesa sa javnim dobrom. Što više takve industrije rastu, napreduju i povećavaju tržišni udeo, društva su u lošijoj situaciji u pogledu finansijskog i ljudskog kapitala (tj., više ljudi se nalazi iza rešetaka, stigmatizovanih, obespravljenih, ranjenih, mrtvih ili zarobljenih u privatnim ratovima, beskućnika, nezaposlenih, primoranih da emigriraju itd.).

Suprotno uobičajenoj pretpostavci da su dozvoljene radnje i industrije u osnovi benigne i korisne za društvo, može se pokazati da je, u ravnoteži, društvo u gorem položaju dozvolivši da se određene radnje i prakse nastave. Nije sve što je dobro za posao dobro i za Ameriku ili ostatak sveta. Posledice koje ostaju neprepoznate ponekad su opasnije od priznatih društvenih problema, kao što je kriminalitet. Nažalost, generatori ovih eksternih efekata oblikuju javno mnjenje i njihovo pravno okruženje kroz različite resurse. Oni su u stanju da manipulišu medijima; oni ubeđuju ili kupuju podršku kreatora politike/zakona kroz ekstenzivno lobiranje i korišćenje doprinosa za političke kampanje. Konačno, oni mogu efikasno da ucenjuju zakonodavce i stvaraoce politike iznošenjem argumenata „nacionalne ekonomije“ – to jest, „prekomerne regulative“ i „mešanja vlade“ u njihov posao koji će ih učiniti nekonkurentnim ili neprofitabilnim, pa bi morali da smanje proizvodnju ili usluge, otpuštaju ljude i time negativno utiču na lokalne zajednice ili na celu državu.

Sušтина je da nekoliko industrija generiše ogromne eksterne efekte prisiljavajući društvo da snosi njihove troškove i skriva stvarnu cenu svog proizvoda. Ironično, upravo u vreme kada argumenti u korist ekonomske liberalizacije dobijaju podršku nakon završetka Hladnog rata, društva *de facto* subvencionišu ove industrije. Eksternalizovani finansijski, ekološki i drugi troškovi su ogromni i utiču i na Sjedinjene Američke Države i na međunarodnu zajednicu. Ove skrivene troškove legalnog poslovanja uglavnom snose najslabije i najmanje privilegovane grupe u ovom trenutku, ali oni sadrže barem potencijal podriivanja ekonomskog rasta, demokratskih institucija i procesa demokratizacije u mnogim delovima sveta. Stoga, svi moramo biti zabrinuti zbog ovih eksternih efekata.

Bez obzira na to, poslovanje i praksa legalnih industrija se ne posmatra kao problematična. Štetne posledice nisu jasne niti dovoljno shvaćene. Neke od njih se povremeno cene, ali se istovremeno smatraju neizbežnim. Alternative se stoga ne razmatraju ili se smatraju preskupim. Kritike dotičnih industrija su malobrojne i potiču od stranačkih ili radikalnih grupa, koje nisu u stanju da dopru do široke publike ili da odvrte one koji se ne slažu sa opštim stavovima koje takve grupe izražavaju. Drugim rečima, eksterni efekti pravne prakse i legitimnih industrija

nisu uspešno konstruisane kao društveni problem. Kao rezultat toga, postoji malo ili nimalo javne debate o tome šta se može i šta treba učiniti u vezi sa ovim problemom.

Dakle, prvi zadatak je da se pozabavimo pitanjem percepcije definisanja problema. Raniji pokušaji da se društveni problem konstruiše iz rutinskih aktivnosti moćnih aktera imali su veoma ograničen uticaj zbog upotrebe slabo definisanih kriterijuma neaktivnosti, moralisanja i uvođenja subjektivnih standarda o tome šta je poželjno, štetno, a šta treba biti kriminalizovano. Da bi smo izbegli ove zamke, moramo da identifikujemo vidljive i, uglavnom, merljive spoljašnje efekte. Ovo uključuje, ali nije ograničeno na, sledeće.

3. FIZIČKI TROŠKOVI

Samo nekoliko industrija može da se takmiči sa količinom bola i patnje koje izaziva duvanska industrija. Svake godine oko četiri miliona ljudi umire od duvanskih proizvoda. Predviđeni broj smrtnih slučajeva u novom veku, ako se sadašnje tendencije ne preokrenu, iznosi 100 miliona ljudi. Dugačak spisak bolesti uzrokovanih pušenjem postaje fatalan za polovinu svih pušača koji umiru sedam godina ranije od nepušača. U Sjedinjenim Američkim Državama oko 50.000 nepušača takođe umire zbog udisanja toksina iz tuđih cigareta i još hiljadu od požara izazvanih cigaretama. Beda zavisnosti i smanjenje slobode i kvaliteta života koje ona podrazumeva upotpunjuju sumornu sliku /Dainard, 2004/.

U 1997. godini 32.436 Amerikanaca je ubijeno vatrenim oružjem. Vatreno oružje je drugi vodeći uzrok traumatske smrti u vezi sa potrošačkim proizvodima u Sjedinjenim Državama (posle motornih vozila) i drugi je najčešći uzrok smrti za Amerikance starosti između 15 i 24 godine. Ukupna stopa smrtnosti od vatrene oružja u Sjedinjenim Državama je osam puta veća od stope smrtnosti od vatrene oružja u 25 drugih zemalja sa visokim prihodima zajedno /Diaz, 2004/.

Takozvana „odbrambena” industrija izaziva masovne smrtno slučajeve i povrede kroz međunarodnu prodaju oružja podstičući sukobe i čineći ih smrtonosnijim /Bondi, 2004/. Dok svet saoseća sa nevoljama Kurda pod režimom Sadama Huseina u Iraku, ignoriše zločine koje trpe pod turskom vojskom, koju podržavaju Sjedinjene Američke Države. Na primer, *Onik* program je Turskoj omogućio da, u okviru ugovora o koprodukciji sa američkom *Lockheed* korporacijom, izgradi jednu od najvećih montažnih linija za borbeni avion F-16 /Bondi, 2004/. Kako je objavljeno, ... F-16 su korišćeni za napade na sela i ubijanje civila kršeći međunarodno humanitarno pravo. U drugim slučajevima, avioni su namerno korišćeni za uništavanje civilnih struktura, doprinoseći opštem procesu prinudnog raseljavanja /*Human Rights Vatch Arms Project*, 1995: 31/.

Prelazeći na farmaceutsku industriju, Silverstein /1999/ je primetio kako industrija troši ogromne resurse na razvoj lekova protiv gojaznosti, gljivica na stopalima, gubitka kose i poboljšanje seksualnog života. Istovremeno, industrija ne troši gotovo ništa za (lak i jeftin) razvoj lekova protiv izlečivih tropskih bolesti koje ubijaju četiri puta više ljudi od side svake godine.

4. FINANSIJSKI TROŠKOVI

Samo u Sjedinjenim Američkim Državama godišnji troškovi zdravstvene zaštite zbog konzumiranja cigareta iznose više od 50 milijardi dolara, dok još 50 milijardi dolara iznosi gubitak produktivnosti. Ovi finansijski troškovi lako nadmašuje svaki profit koji industrija može da ostvari. Čak bi i zaposlenost u Sjedinjenim Američkim Državama porasla kada bi svi prestali da puše /Dainard, 2004/. Teško je pronaći kontraproduktivniju i parazitskiju industriju, koja je takođe direktno uključena u formalno definisani transnacionalni kriminalitet, kao što su prevare sa subvencijama /USDA, 1990/ i šverc cigareta, kojim bi se izbegli visoki porezi koje neke zemlje nameću /Associated Press, 2000; Jamieson, 1999/. Čak se i Evropska Unija pridružila gomili koja je tužila američke duvanske kompanije i navela da su umešane u dobro organizovane šeme za šverc i utaju poreza /Reuters, 2000/.

Prelaskom na kockarsku industriju, finansijski gubici su zapanjujući. Na primer, Amerikanci su 1996. izgubili 47,6 milijardi dolara u legalnom kockanju. Kao što je O'Brajen /1998/ istakao, ovaj iznos je više nego duplo veći od ukupne prodaje Koka-Kole u toj godini. Dodatne troškove stvaraju stečajevi, čija je stopa naglo porasla u oblastima sa legalnim objektima za kockanje. Na primer, u Nevadi, stopa je 50% viša od američkog nacionalnog proseka. U Atlantik Sitiju stopa je 71% viša od proseka države Nju Džersi /SMR Corp., 1997/.

Uprkos obećanjima industrije o otvaranju radnih mesta i ekonomskom rastu, empirijske studije pokazuju da ljudi, u najboljem slučaju, napuštaju druge poslove da bi potražili posao u kockarnicama. Ukupni ekonomski uticaj legalnog kockanja bio je prilično negativan za ljude koji žive ili posluju nevezano za kockanje u dotičnim oblastima /O'Brien, 1998; Pavalko, 2000; Vogel, 1997/.

5. ŠTETA PO ŽIVOTNU SREDINU

Naše okruženje se često tretira sa zanemarivanjem ili kao praktično neograničen resurs koji se može eksploatisati bez teških posledica. Ipak, zloupotreba okoline je ponekad nepovratna (npr. izumiranje vrsta) i uvek štetna za ljude. Velike i „efikasne“ industrijske farme, na primer, u Sjedinjenim Američkim Državama oštećuju životnu sredinu i uništavaju veliki broj života svake godine. Riči /2004/ je istakao da jedna ogromna grupa svinja može proizvesti toliko fekalnog otpada koliko i grad od 360.000 ljudi.

Ovaj otpad se najčešće skladišti na otvorenim kopovima („lagunama“), gde se stajnjak razlaže na skoro 400 isparljivih hemikalija—prvenstveno na metan, vodonik sulfid, amonijak i ugljen-dioksid. Preko 500.000 ljudi radi na ovim korporativnim farmama i svakodnevno su izloženi tim hemikalijama. Postoji bezbroj zastrašujućih priča o radnicima na farmi koji umiru od gušenja iz ovih laguna. Mnoge džinovske farme svinja imaju neadekvatne objekte za prečišćavanje otpadnih voda, što znači da veliki deo otpada na kraju teče u jezera ili reke ili se filtrira u podzemne vodene basene ili vodonosne slojeve. Pored nitrata i drugih zagađivača hranljivih materija, ovaj otpad takođe može sadržati dezinfekciona sredstva, insekticide, druge farma-

ceutske proizvode i može biti put za širenje patogena po životnoj sredini. Ponekad, uticaj može biti apsolutno razoran, kao kada smo bili svedoci mrtve zone kod obale Nju Orleansa, gde je oticanje đubriva i veštačkog đubriva sa farmi širom basena reke Misisipi stvorilo zonu osiromašenu kiseonikom veličine 5000 kvadratnih milja.

Radnje biotehnoških kompanija takođe zahteva pažljivije ispitivanje. Ne samo da se upuštaju u veoma diskutabilne eksperimente stvarajući oblike života koje nazivaju „fabrikama mleka“ ili drugim opredmećenim terminima, kako bi mogli da ih patentiraju; oni takođe izazivaju drastično smanjenje biodiverziteta kroz nestanak biljnih vrsta. Poljoprivrednici iz Trećeg sveta su prinuđeni da iz godine u godinu kupuju genetski modifikovano seme otporno na pesticide koje velike transnacionalne kompanije prodaju (bilo bi kršenje patenta, ako bi sačuvali seme za usev za sledeću godinu) i na taj način napuštaju sorte koje su uzgajali i razvijali vekovima / King & Stabinsky, 1998–1999; Shiva, 1997/. Ponekad se to dešava uz aktivno podsticanje njihove vlade /u slučaju korporativne poljoprivrede i useva pirinča u Pakistanu, videti Rizvi, 2000/.

Drugih primera iscrpljivanja prirodnih resursa zbog zakonitih aktivnosti kompanija za upravljanje petrohemijskim, naftom i otpadom ili rudarskih kompanija uz pomoć privatnih firmi za obezbeđenje ima mnogo /*Center for Investigative Reporting and Moyers*, 1990; Cilliers and Mason, 1999; Eaton, 1997; *Economist*, 2000b; Katsh, 2000; Pearce & Tombs, 1998/.

6. NARUŠAVANJE DEMOKRATSKOG SISTEMA

Suprotno argumentima da globalizacija i neoliberalne reforme podstiču i podržavaju procese demokratizacije, postoji mnogo slučajeva u kojima se dogodilo suprotno. Kako su otkrili istraživački novinari, grupa severnoameričkih investitora na čelu sa Čejs bankom nedvosmisleno je pozvala meksičku vladu da „eliminiše Zapatiste kako bi demonstrirala svoju efektivnu kontrolu nad nacionalnom teritorijom i bezbednosnom politikom“ /Silverstein & Cockburn, 1995/. Ovo očigledno mešanje u unutrašnje stvari Meksika imalo je za cilj da upozori vladu da bi poverenje investitora moglo da se izgubi (čitaj: da bi došlo do masovnog bekstva kapitala) ako se „pitanje Čiapasa“ ne „reši brzo“. Citiran je stariji saradnik istraživačkog centra u Vašingtonu, DC, koji je rekao da „finansijska tržišta možda neće pozitivno reagovati na porast demokratije jer to vodi povećanju neizvesnosti“ /Silverstein & Cockburn, 1995/.

Ovakvo mešanje u unutrašnje stvari drugih zemalja nije netipično. Kao što je general američkog pomorskog korpusa Smedli Batler priznao, „Proveo sam 33 godine... kao vrhunski snagator za velike biznise, za Volstrit i bankare... Pomogao sam u čišćenju Nikaragve za međunarodnu kuću braće Braun 1909–1912. godine. Pomogao sam da Meksiko i posebno Tampiko budu sigurni za američke naftne interese 1916. Osvetlio sam Dominikansku Republiku zarad američkih interesa u vezi sa šećerom 1916. Pomogao sam da Haiti i Kuba postanu pristojno mesto za momke Nacionalne Siti Banke zarad prikupljanje prihoda. Pomogao sam u silovanju pola tuce centralno-američkih republika u korist Volstrita“ /citirano prema Clinard, 1990: 158/.

Novi instrument u rukama multinacionalnih korporacija je rastuća industrija privatnih firmi za obezbeđivanje. S obzirom na nedostatak odgovornosti i regulatornog nadzora u toj industriji, nije iznenađujuće što se suočavaju sa optužbama da su oruđe neokolonijalne eksploatacije u zemljama Trećeg sveta i da koriste varvarske metode za održavanje reda /Cilliers & Mason, 1999; Howe, 2004/.

I na domaćem i na međunarodnom nivou, potencijalno većina industrija može i stvara slične eksterne efekte, jer oblikuju državne politike protiv javnog interesa kroz doprinose kampanjama, lobiranje ili tradiciju „kružnih vrata“ (e. *revolving door*)¹. Isto se dešava kada su demokratske vlade prinuđene da se pokore neodgovornim birokratijama, kao što su Svetska trgovinska organizacija i Međunarodni monetarni fond /Mander & Goldsmith, 1996/.

7. EKSTERNI EFEKTI KRIMINALITETA

Mnoge industrije stvaraju eksterne efekte kriminala, bez da moraju same da izvrše zločine. Primer za to je industrija kockanja za koju se pokazalo da korelira sa visokim stopama kriminala /O'Brien, 1998/. Druge industrije se povremeno dobrovoljno povezuju sa kriminalcima, ponekad zažmure, a ponekad jednostavno imaju koristi od delovanja kriminalnih organizacija. Kriminogeni efekti mogu biti direktni ili indirektni (tj. olakšavaju zločin ili učestvuju u njemu). Primeri uključuju već pomenute slučajeve krijumčarenja cigareta preko državnih granica kako bi se izbegli porezi i nameti, bacanje toksičnog otpada koji proizvode hemijske kompanije /Szasz, 1986/, korišćenje finansijskih institucija zasnovanih u stvarnosti ili na papiru u tajnim jurisdikcijama za izvršenje i prikrivanje finansijskih prevara /Blum, 1984/ i pranje novca /Blum & Block, 1993; Manjinsko osoblje Stalnog podkomiteta za istrage (*Minority Staff of the Permanent Subcommittee on Investigations*), 2001; Passas, 1995/, korišćenje privatnih galerija i muzeja za pljačke zemalja bogatih umetnošću /Conklin, 1994; Gerstenblith, 2004/ i naftnih kompanija koje podstiču genocid i ekocid zarad istraživanja i rasta profita /Katsh, 2000/.

8. PODRIVANJE EKONOMSKOG RASTA

Neke zakonite poslovne radnje stvaraju vanredne finansijske troškove koji izazivaju sistemske rizike kako na domaćem tako i na međunarodnom nivou, kao u slučaju sloma ili situacije granične sa slomom finansijskih institucija. Katastrofa štedno-kreditnih institucija u Sjedinjenim Američkim Državama, koja je poreske obveznike koštala između 500 milijardi i jedan bilion dolara, nije u potpunosti prozrokovana prevarama. Glavni krivci su bili deregulacija i popuštanje računovodstvenih metoda izveštavanja, efektivno omogućavajući nesolventnim institucijama da nastave sa radom povećavajući svoje gubitke /Calavita & Pontell, 1990/. Hedž fond *Long-Term Capital Management* je umalo srušio svetska finansijska tržišta,

1 Praksa da se lica na visokim političkim položajima po isteku mandata angažuju od strane korporacija kako bi lakše dolazile do poslova ili vršile uticaj na zakonodavnu i izvršnu vlast (prim. prir.).

kada je legalno postavio gigantske opklade na pogrešan način sa novcem drugih (veoma bogatih) ljudi. Sve dok je proizvodio dvocifrene prinose na osnovu nekih složenih formula za investiranje inspirisanih nobelovcima, niko nije obraćao pažnju na njegove aktivnosti. Kada je trebalo da propadne, najviši savezni regulatori i lideri sa Volstrita sastali su se da ga spasu — bar ovaj put novac poreskih obveznika nije bio umešan /Warde, 1998/.

Većina gore navedenih eksternih efekata ima dodatne negativne efekte na privredni rast. Eksploatacija i zlostavljanje, bilo da se vrše legalno ili je kažnjivo u krivičnom pravu, neminovno doprinose osiromašenju dela stanovništva i povećanju ionako veoma velikog jaza između bogatih i siromašnih na neodrživ način. Proširenje ovih jazova je zaista ubrzano tokom poslednje decenije prošlog veka, koju karakterišu ekonomska globalizacija i neoliberalne politike /Passas, 2000/. Međutim, ovi procesi mogu ići tako daleko samo dok ne dovedu do bolnog i opšteg ekonomskog pada.

9. PODRIVANJE MEĐUNARODNE TRGOVINE

Neoliberalizam propoveda slobodna tržišta i minimalnu intervenciju države u trgovini. Tvrdi se da državni protekcionizam ometa međunarodnu trgovinu i ekonomski rast i uvodi neefikasnost i gubitke. Ipak, lako se može naći mnoštvo protekcionističkih politika u zemljama i grupama država koje vode neoliberalnu politiku, poput Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije. Zakonodavstvo SAD dozvoljava osnivanje inostranih prodajnih korporacija, koji su ofšor skloništa koja američke izvozne kompanije mogu da koriste da izuzmu oko 15% svog profita od oporezivanja. Evropska unija je 1997. godine preduzela akciju protiv ovoga u Svetскоj trgovinskoj organizaciji, koja je presudila u njenu korist, ali spor se nastavlja /Desai & Hines, 2000; *Economist*, 2000a/. Evropska unija, s druge strane, štiti nekoliko industrija, posebno poljoprivredni sektor kroz izvozne subvencije i uvozne namete /Passas, 1991/.

10. EKSTERNI EFEKTI KOJI SE NE MOGU MERITI

Postoji mnoštvo negativnih efekata zločina bez kršenja zakona i zakonitih, ali užasnih korporativnih radnji koje se ne mogu izraziti brojkama. Na primer, kako se može izmeriti cena nepravednosti ili izmeštanja i rasparčavanja spomenika kulture – i gubitka mogućnosti da se razumeju prošle civilizacije i društva, zbog pljačke umetničkih dela i masovne ilegalne trgovine antikvitetima pred kojim su galerije, muzeji i „civilizovane“ zemlje koje sakupljaju umetnička dobra zatvarale oči /Conklin, 1994; Gerstenblith, 2004; Margules, 1992/? Kako se može kvantifikovati demoralizacija opšte populacije, koja može iskusiti osećaj nemoći ili nenormalnosti kada vidi da se ponašanje slično zločinu toleriše, pa čak i nagrađuje /Passas, 2000/ ili narušava društveni život u čitavim zajednicama ili zemljama?

11. OPORTUNITETNI TROŠKOVI

Neke biotehnoške firme koje poseduju patente na sekvence gena i ćelijske linije koriste svoju moć da spreče druge agencije ili kompanije da pronađu društveno odgovorne i produktivnije primene. Na primer, postoji korporacija koja bi mogla da koristi svoju tehnologiju gena raka dojke da identifikuje ekološke i druge uzroke problema kako bi sprečila rak dojke. „Umesto toga, oni koriste svoju tehnologiju i patentna prava za prodaju dijagnostičkog testa koji informiše pojedinca kolika je šteta već nastala u njihovom genomu. Iskorišćavanje patenata zahteva prodaju proizvoda potrošačima, a ne mogućnost da ih sačuva od bolesti“ /King & Stabinski, 1998–1999: 85/. Druge industrije, kao što su pomenute privatne korekzione ustanove, marginalizuju veoma značajan broj ljudi i čine ih nezaposlenima /Teoman, 2000/.

Uopšteno govoreći, oportunitetni troškovi koji proističu iz gubitka prirodnih resursa, izbegavanja plaćanja poreza, potrebe da se zbrinjavaju povređeni i bolesni zbog korporativnih akcija i subvencionisanja bogatih preduzeća, su neprocenjivi. Teško se može zamisliti šta bi društva mogla postići racionalnom, produktivnom, efikasnom i pravednom raspodelom finansijskih i drugih resursa koje su amoralne ili moralne bankrotirane korporacije protračile.

Zašto se određene industrije bave antisocijalnim aktivnostima tako velikih razmera? Zašto proizvode toliko skrivenih spoljašnjih efekata? Šta ometa napore društva da kontroliše takva preduzeća i ograniči eksterne efekte? Detaljna analiza ovih pitanja je van okvira ovog rada, ali se odgovori generalno mogu tražiti u pravcu:

- korporativne moći
- različitih sposobnost da se kreatori politike ubede i da se oblikuje javno mnjenje;
- oslabljenja vođstva normi ponašanja (zbog raširenih racionalizacija, kao što su „svi drugi to rade“, „ako mi ne radimo, hoće neko drugi“, „tako se posluje“ itd.);
- ideologije kapitalizma „slobodnog tržišta“;
- argumenata o benefitima „ekonomije kapanja“;
- kulturno ojačanih stavova prema štetnim radnjama, koji se na kraju percipiraju kao standardno, rutinsko, „prirodno“, neizbežno ili korisno; otpor oporezivanju i vladinoj intervenciji;
- kratkoročne vizije koja prikriva ozbiljne probleme budućnosti.

ZAKLJUČAK: IDEMO NAPRED

Videli smo da je duga lista industrija koje rade upravo ono što bi trebalo da rade, prate procedure koje bi trebalo da poštuju, a ipak, neto bilans je negativan. Uprkos široko promovisanoj i očigledno prihvaćenoj teoriji o pozitivnim efektima na društvo u celini, krajnji rezultat će biti štetan za sve (i ako je najdirektnija šteta u početku koncentrisana na najmanje moćne i one koji nisu privilegovani). Od kontrolora i regulatora se ne očekuje niti im je dozvoljeno da urade bilo šta u vezi

sa ovim problemima, jer se zakoni uglavnom ne krše. Zbog toga je ovo pitanje posebno izazovno iz perspektive politike, jer se čini da kriminalizacija nije održiva ili poželjna opcija. Zabrane mogu proizvesti više problema nego što ih rešavaju. Međutim, potreba za kontrolom ovih zakonskih, ali štetnih radnji na osnovu značajnih eksternih efekata koje nameću društvima je jasna. Na kraju, industrije moraju ponovo internalizovati troškove koje trenutno izbegavaju. Cene moraju odražavati stvarne troškove.

Moglo bi se razmotriti niz mera od kratkoročnih do dugoročnih, od individualnog nivoa do kolektivnog delovanja, od neformalnih do zvaničnih i institucionalnih, od osporavanja teorijskih pretpostavki do praktičnih akcija. Ključna pitanja uključuju: Kako društvo treba da pokuša da kontroliše eksterne efekte bez uništavanja sposobnosti industrije da proizvodi odgovarajuća dobra i usluge? Da li postoje neke zajedničke strategije i taktike koje se mogu isprobati širom sveta? Koji odgovori specifični za industriju su najadekvatniji? Brz odgovor je da postoji hitna potreba za transparentnošću, regulacijom, odgovornošću i preoblikovanjem kulturnih normi. Složeniji odgovor se može podeliti na niz tačaka okupljanja za akciju.

Prvo, mora postojati dosledna primena definicije organizovanog kriminaliteta na one koji spadaju u njene parametre, bilo da se radi o proizvodnji i švercu droge, organizaciji posvećenoj profitiranju od kockanja i lihvarjenja ili na izgled legitimnim javnim ili privatnim korporacijama. Ukratko, naše ideje o „dobrim“ i „lošim momcima“ moraju da se promene.

Pošto domaće pravne definicije zločina i krivice nisu dovoljne i neće pomeriti program odgovornosti napred, kreatori politike i naučnici moraju da razmišljaju van okvira kada se bave štetnim korporativnim radnjama. U tom cilju, međunarodni i pravni režimi mogu biti od pomoći u ograničavanju obima kako se ne bi previše zalutalo. Naše razmišljanje i analiza moraju evoluirati ako želimo da naš pravni režim učini isto.

Treće, korporativni uticaj na zakonodavne procese mora biti smanjen tako da grupe i pojedinci koji deluju u najboljem interesu javnosti imaju pristup ravnopravnijim uslovima. Od uticaja na izbore, do kupovine pristupa, do uticaja na glasove, to je možda legalno, ali nije ispravno. Rešenje ovog problema je, naravno, lakše reći, nego učiniti, ali niko ne bi trebalo da pogrešno misli da se program odgovornosti može pomeriti unapred sve dok ovo ne postane prioritarno pitanje.

Osim toga, svetlost dana mora ugledati uticaj na jurisdikciju koji se vrši radi obezbeđenja sigurnosti transakcije i finansijske poverljivosti.

Konačno, mora se voditi smisljena, suštinska diskusija i preduzeti akcije u vezi sa pravnim, društvenim i ekonomskim asimetrijama koje dozvoljavaju da se Treći svet koristi kao doslovno i poslovično smetlišta za ono što Prvi svet ne može da prihvati. Bilo da se radi o izvozu toksičnog otpada ili opasnih farmaceutskih proizvoda za profit, eksploatacija se mora zaustaviti i mora se nazvati onim što jeste: korporativno kriminalno ponašanje.

Publika za ovu agendu mora biti široka. Oni koji su zabrinuti zbog zločina ne mogu samo da pričaju o tome onima koji se već slažu sa njima. Slučaj se mora uputiti zakonodavcima kako bi shvatili da će rešavanje ovih pitanja u bliskoj budućnosti sprečiti katastrofalne i skuplje posledice u budućnosti. Korporacije moraju biti ubeđene da je delovanje u njihovom najboljem interesu i kratkoročno i dugoročno. Da bi pomogli u uveravanju, zainteresovani građanin ima na raspolaganju širok spektar alata, uključujući mobilizaciju akcionara, građanske tužbe za domaća i međunarodna kršenja ljudskih prava i druge povrede, kao i sud javnog mnjenja.

Zaista, jasno je da se nikakve korektivne mere ne mogu razmatrati i primeniti bez široke podrške javnosti. Dakle, ključni cilj je promena društvenih stavova, kako ljudi unutar i van dotične industrije više ne bi mislili da je sve što nije nelegalno u redu. Ukratko, kao što je već navedeno, moramo redefinisati legitimitet i promeniti zakone. Ponekad se promenom zakona menja legitimitet (npr. u slučaju kockanja) Ponekad se promenom legitimiteta menjaju zakoni (u slučajevima životne sredine i duvana). To dvoje će možda morati da se istražuje paralelno.

Veća je verovatnoća da će se ljudi zainteresovati za pitanja koja se ovde postavljaju ne samo na osnovu moralnih apela, već kada se oseće direktno pogođenim ili mogu zapravo da „vide“ problem. Stoga, moraju se uložiti zajednički naponi da se pokaže zašto bi široj javnosti, kreatorima politike i korporativnim rukovodiocima trebalo da bude stalo do rešavanja problema. Možemo raditi na tom cilju kroz:

- pozivanje javnosti na osećaj pravde i pravičnosti (moralni principi i osnovne vrednosti);
- naglasiti što je preciznije moguće načine na koje eksterni efekti utiču ili mogu da utiču na čitaoce (oni će snositi troškove kroz poreze, degradaciju životne sredine, političku degradaciju, gubitak slobode, fizičke povrede, itd.);
- dati konkretne primere oportunitetnih troškova (npr. šta bi se moglo postići bez dodatnih poreza, ako su eksterni efekti sadržani);
- vizualizovati i humanizovati spoljašnje efekte kroz istinite priče i studije slučaja, gde je to prikladno i izvodljivo

Ukratko, moramo da zamislimo budućnost u kojoj će se štetne korporativne radnje pokazati kao ono što jesu: kriminalne. Čineći to, možemo pokazati da degradacija životne sredine Trećeg sveta, naoružavanje Amerike i gubitak biodiverziteta nisu samo teorijska pitanja za visokoumne debate. Umesto toga, to su opipljive, štetne radnje koje rezultiraju gubitkom života i bezobzirnim uništavanjem imovine, kako javne tako i privatne. Ukratko, to su „legalni zločini“. Bar za sada.

(Prevela: Tamara Jakimovska)

LITERATURA

Associated Press /2000/: Tobacco Exec Charged with Smuggling, March 26.

Blum R. H. /1984/: *Offshore Haven Banks, Trusts and Companies*, Praeger, New York.

- Blum J., Block A. /1993/: Le Blanchiment de l'argent dans les Antilles, La Planète des Drogues, Bahamas, Saint Martin et Îles Caïmans, Seuil – in: (Labrousse A., Wallon A. eds.), Paris, pp. 73–102.
- Bondi L. /2004/: Externalities of the arms trade – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 43–73.
- Braithwaite J. /1993/: Transnational regulation of the pharmaceutical industry, *Annals, AAPSS* n° 525, 12–30.
- Bryan D. A. /1981/: Consumer safety abroad: dumping of dangerous American products overseas, *Texas Tech Law Review* n° 12, 435–458.
- Burra N. /1995/: *Born to Work: Child Labour in India*, Oxford University Press, Delhi.
- Calavita K., Pontell H. N. /1990/: 'Heads I win, tails you lose': deregulation, crime, and crisis in the savings and loan industry, *Crime and Delinquency* n° 36, 309–341.
- Cashman P. /1989/: The Dalkon shield – in: *Stains on a White Collar Sydney* (Grabosky P., Sutton A., eds.), The Federation Press, pp. 92–117.
- Center for Investigative Reporting, Moyers B. /1990/: *Global Dumping Ground: The International Traffic in Hazardous Waste*, Seven Locks Press, Washington, DC.
- Cilliers J., Mason P. (Eds.) /1999/: *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War-torn African Societies*, Institute for Security Studies, Halfway House, South Africa.
- Clinard M. B. /1990/: *Corporate Corruption: The Abuse of Power*, Praeger, New York.
- Conklin J. E. /1994/: *Art Crime*, Praeger [Greenwood], Westport, CT.
- Critharis M. /1990/: Third world nations are down in the dumps: the exportation of hazardous waste, *Brooklyn Journal of International Law* n° 6 (2), 311–339.
- Daynard R. /2004/: The cigarette industry – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 28–42.
- Desai M. A., Hines J. R. J. /2000/: *The uneasy marriage of export incentives and the income tax* (NBER working paper W8009), National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Diaz T. /2004/: Firearms: another peculiar American institution – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 74–100.
- Eaton J. P. /1997/: *The Nigerian tragedy, environmental regulation of transnational corporations, and the human right to a healthy environment*, Boston University International Law Journal n° 15, 261–307.
- Economist* /2000a/: Going Too Far in Support of Trade, December 16.
- Economist* /2000b/: Sudan's Oil: Fuelling a Fire, September 2, pp. 62–63.
- Gerstenblith P. /2004/: The legal and illegal trade in antiquities – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 138–177.
- Howe H. /2004/: Leashing the 'Dogs of War' – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 101–114.
- Human Rights Watch Arms Project* /1995/: *Weapons Transfers and Violations of the Laws of War in Turkey*, Human Rights Watch, New York.

- Jamieson R. /1999/: 'Contested jurisdiction border communities' and cross-border crime: the case of the Akwesasne – in: *Global Organized Crime and International Security* (Viano E. C., ed.), Ashgate, Aldershot, pp. 85–97.
- Katsh G. /2000/: Fueling genocide: Talisman energy and the Sudanese slaughter, *Multinational Monitor* n° 21 (10), 13–16.
- King J., Stabinsky D. /1998–1999/: Biotechnology under globalisation: the corporate expropriation of plant, animal and microbial species, *Race and Class* n° 40 (2/3), 73–89.
- Levi M. /1991/: Pecunia non Olet: cleansing the money-launderers from the temple, *Crime, Law and Social Change* n° 16, 217–302.
- Mander J., Goldsmith E. (eds.) /1996/: *The Case Against the Global Economy*, Sierra Club Books, San Francisco.
- Margules P. L. /1992/: International art theft and the illegal import and export of cultural property: a study of relevant values, legislation, and solutions, *Suffolk Transnational Law Journal* n° 15, 609–647.
- Michalowski R. J., Kramer R. C. /1987/: The space between laws: the problem of corporate crime in a transnational context, *Social Problems* n° 34 (1), 34–53.
- Minority Staff of the Permanent Subcommittee on Investigations* /2001/: Correspondent Banking: A Gateway for Money Laundering, US Senate Committee on Governmental Affairs, Washington, DC.
- Mintz M. /1985/: *At Any Cost: Corporate Greed, Women and the Dalkon Shield*, Pantheon, New York.
- National Criminal Intelligence Service* /2000/: The Threat from Serious and Organised Crime. National Criminal Intelligence Service, London.
- O'Brien T. L. /1998/: *Bad Bet: The Inside Story of Glamour, Glitz, and Danger of America's Gambling Industry*, Random House, New York.
- Passas N. /1991/: *Frauds Affecting the Budget of the European Community*, Report to the Commission of the European Communities, Brussels.
- Passas N. /1995/: The mirror of global evils: a review essay on the BCCI affair, *Justice Quarterly* n° 12 (2), 801–829.
- Passas N. /1997/: *Regional Initiatives against International Corruption* (E/CN.15/1997/3): Report to the United Nations, Crime Prevention and Criminal Justice Program, Vienna, Austria.
- Passas N. /1998/: *Transnational crime: the interface between legal and illegal actors*, presented at the National Research Council Workshop on Transnational Organized Crime, Washington, DC.
- Passas N. (ed.) /1999a/: *Transnational Crime*, Dartmouth, Aldershot.
- Passas N. /1999b/: Globalization, criminogenic asymmetries and economic crime, *European Journal of Law Reform* n° 1 (4), 399–423.
- Passas N. /2000/: Global anomie, dysnomie, and economic crime: hidden consequences of globalization and neo-liberalism in Russia and around the world, *Social Justice* n° 27 (2), 16–44.
- Passas N., Nelken D. /1991/: The fight against fraud in the European Community: cacophony rather than harmony, *Corruption and Reform* n° 6, 237–266.
- Pavalko R. M. /2000/: *Risky Business*, Wadsworth, Belmont, CA.
- Pearce F., Tombs S. /1998/: *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*, Dartmouth, Aldershot.

- Picciotto S. /1992/: *International Business Taxation*, Quorum Books, New York.
- Reiman J. /2000/: *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison*, sixth ed. Allyn and Bacon, Boston.
- Reuters /2000/: EU to Sue U.S. Tobacco Firms Over Alleged Smuggling, July 20.
- Ritchie M. /2004/: The High Price of Cheap Food – in: *It's Legal but it Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries* (Passas N., Goodwin N., eds.), University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 178–193.
- Rizvi M. /2000/: Corporate farming comes to Pakistan: the harvest of globalization and business influence, *Multinational Monitor* n° 21 (10), 17–20.
- Schwendinger H., Schwendinger J. /1975/: Defenders of order or guardians of human rights? – in: *Critical Criminology* (Taylor I., Walton P., Young J. eds.), Routledge & Kegan Paul, London, pp. 113–146.
- Shiva V. /1997/: *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*, South End Press, Boston.
- Silverstein K. /1999/: Millions for Viagra, Pennies for Diseases of the Poor, *The Nation*, July 19, can also be read online at The Nation's website: <http://past.thenation.com/cgi-bin/framizer.cgi?url=http://past.thenation.com/issue/990719/0719silverstein.shtml>.
- Silverstein K., Cockburn A. /1995/: Major U.S. bank urges Zapatista wipe-out: a litmus test for Mexico's stability, *Counterpunch* n° 2 (3).
- Sutherland E. H. /1983/: *White Collar Crime: The Uncut Version*, Yale University Press, New Haven.
- Szasz A. /1986/: Corporations, organized crime, and the disposal of hazardous waste: an examination of the making of a criminogenic regulatory structure, *Criminology* n° 24 (1), 1–27.
- Tribunali di Milano e Napoli* /1996/: *Le Mazzette della Fininvest*, Kaos Edizioni, Milano.
- USDA /1990/: Foreign Agricultural Service GSM 102 and 103 Programs Tobacco Export Sales (Audit Report No. 07099–2-At), US Department of Agriculture, Washington, DC.
- Vogel J. (ed.) /1997/: *Craped Out: How Gambling Ruins the Economy and Destroys Lives*, Common Courage Press, Monroe, ME.
- Warde I., November 1998. LTCM: A Hedge Fund Above Suspicion. *Le Monde Diplomatique*.
- Yeoman B. /2000/: Steel Town Lockdown, *Mother Jones*, pp. 38–47.

Nikos Passas*

LAWFUL BUT AWFUL 'LEGAL CORPORATE CRIMES'

SUMMARY

By concentrating on what is officially defined as illegal or criminal, an even more serious threat to society is left out. This threat is caused by a host of company practices that are within the letter of the law and yet, they have multiple adverse social consequences. Quite often, the main reason why these practices remain legal and respected is that these industries are able to mobilize financial and other resources in order to avoid stricter regulation. The recent revelations regarding the tobacco industry illustrate the point. Tobacco is merely

* Northeastern University, Boston; n.passas@northeastern.edu.

one of several industries that clash with the public interest. Additional illustrations can come from the gambling industry, weapons makers, private security firms, petrochemicals, pharmaceuticals, biotechnology firms, offshore financial institutions, law firms, and antiquities traders.

The argument of this paper is that we have set our priorities wrongly by overlooking crime and malpractices with far more negative consequences than the official crime problem. Instead of attempting to remedy this problem, we are moving in the opposite direction compounding the problems. The practices of many industries, in other words, are lawful but awful both for underprivileged people or countries and for global capitalism itself.

Key Words: Corporate crime, White-collar crime, Corporate governance.

POGOVOR / AFTERWORD

Nikos Passas

THE GROWING RELEVANCE OF THE “LAWFUL BUT AWFUL PRACTICES” ARGUMENT

Back in the 1990s, the concern that Neva Goodwin and I examined with a group of scholars, NGO practitioners and investigative reporters was that too many corporate and governmental practices considered appropriate and legal actually produce negative effects both for society at large and especially for vulnerable populations around the world /Passas, 2005; Passas and Goodwin, 2004/. It was pointed out that the way capitalism works was dysfunctional and created or exacerbated social problems by generating or increasing physical, economic, political, health, justice and environmental costs or shifting them to weaker social groups or societies. In this sense it was aligned with works focusing on issues ranging from inequalities /Ferguson, 2020; Milanovic, 2016; Oxfam, 2022/ and unsustainable practices /Allison and Reese, 2023/ to reforming capitalism /Reich, 2020/, institutional corruption /Amit et al. 2017; Light et al. 2013/ and the quality of governance /Passas, 2022; Rothstein, 2013/.

A key governance challenge identified in this work was the discrepancy between the legal thing to do and the right thing to do, the many areas of clash between legality and legitimacy /Ashenden and Thornhill, 2010; Dyzenhaus, 1997; Falk et al. 2012; Schmitt and Seitzer, 2004, Wallach, 2015/.

It highlighted how an approach merging economic, legal and criminological theorizing brought up ways in which the concept of “negative externalities” continues to link up with debates revolving around white-collar crime, anti-corruption, public policy and legal reform /Bullough, 2022; Chayes, 2020; Dukes et al, 2014; Johnston and Fritzen, 2021; Lord et al. 2021; Michalowski and Kramer, 2007; Michel, 2021; Mungiu-Pippidi, 2015; Passas, 2013; Taub, 2021; Vogl, 2021; Wedel, 2016/.

On a practical level, the “lawful but awful” work stresses the importance of paying attention to ignored or neglected undesirable consequences of policies, activities and practices in all spheres of life regardless of individual or collective good intentions, initial intent or awareness, perceptions or legal definitions. Indeed, in some instances, law or too much law may be part of the problem rather than the solution. As a matter of public policy, the legality or conventional wisdom about the acceptability of a measure, policy, practice or activity are less important than the actual, observable and measurable adverse effects that can be identified.

While the project started by looking at corporate (mal)practices, it is becoming increasingly clear that the same applies to public sector and government agencies, small and big private companies, NGOs, and international organizations.

My hope is that this work, which I am constantly developing with colleagues and students, will continue to inspire scholarly work, rich data, critical spirit, consensual knowledge and visualizations that can inform constructive debates, help articulate alternative approaches, engage and involve younger researchers and activists, and ultimately lead to positive legal and social change. The issues we are currently facing include pandemics and health emergencies, geo-political conflict, climate crisis, growing inequalities and record-high debt by governments, companies and households. All of these undermine sustainability and the very future of our planet. After all, it is our duty as academics to contribute conceptual tools and solid methods for the social construction of social problems, analysis of contributing factors, clear and effective communication of findings or ideas, and recommendations for action and reform. My hope is that this body of work will continue to expand in scope, to produce new case studies in new areas where it applies, and to stimulate thoughts, to facilitate engagement and to contribute to effective solutions.

REFERENCES

- Allison J. E., & Reese E. /2023/: *Unsustainable: Amazon, warehousing, and the politics of exploitation*, Oakland, California, University of California Press.
- Amit E., Koralnik J., Posten C. & Lessig L. /2017/: Institutional Corruption Revisited: Exploring Open Questions within the Institutional Corruption Literature, *Southern California Interdisciplinary Law Journal* n° 26.
- Ashenden S., & Thornhill C. J. /2010/: *Legality and legitimacy: normative and sociological approaches*, Baden-Baden Germany, Nomos.
- Bullough O. /2022/: *Butler to the world: How Britain became the servant of tycoons, tax dodgers, kleptocrats and criminals*, Profile Books.
- Chayes S. /2020/: *On corruption in America: And what it is at stake*, Alfred A. Knopf.
- Dukes M. N. G., Braithwaite J., & Moloney J. P. /2014/: *Pharmaceuticals, corporate crime and public health*, Cheltenham, UK; Northampton, MA, Edward Elgar Publishing.
- Dyzenhaus D. /1997/: *Legality and legitimacy: Carl Schmitt, Hans Kelsen, and Hermann Heller in Weimar*, Oxford New York, Clarendon Press, Oxford University Press.
- Falk R. A., Juergensmeyer M. & Popovski V. /2012/: *Legality and legitimacy in global affairs*, New York, Oxford University Press.

- Ferguson W. D. /2020/: *The political economy of collective action, inequality, and development*, Stanford University Press.
- Johnston M. & Fritzen S. /2021/: *The conundrum of corruption: reform for social justice*, Abingdon, Oxon, New York, NY, Routledge.
- Light D. W., Lexchin J. & Darrow J. J. /2013/: Institutional Corruption of Pharmaceuticals and the Myth of Safe and Effective Drugs, *The Journal of Law, Medicine & Ethics* n° 41(3), 590–600. doi:10.1111/jlme.12068
- Lord N., Inzelt É., Huisman W. & Faria R. (eds.) /2021/: *European white-collar crime: Exploring the nature of European realities*, Bristol University Press
- Michel C. /2021/: *American kleptocracy: How the U.S. created the world's greatest money laundering scheme in history* (First edition), St. Martin's Press
- Milanović B. /2016/: *Global inequality: A new approach for the age of globalization*, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Oxfam /2022/: *Inequality Kills*. <https://www.oxfamamerica.org/explore/research-publications/inequality-kills/>
- Passas N. /2005/: Lawful but awful: 'Legal Corporate Crimes', *The Journal of Socio-Economics*, n° 34(6), 771–786.
- Passas N. (ed.) /2013/: *Transnational Financial Crime*, Burlington, VT: Ashgate.
- Passas N. /2022/: COVID-19, Quality of Governance and Institutional Corruption, *Urban Crime* n° 3(2), 33–49. available here: <https://ojs.panteion.gr/index.php/uc/article/view/288>.
- Passas N., & Goodwin N. (eds.) /2004/: *It's Legal, but It Ain't Right: Harmful Social Consequences of Legal Industries*, Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Michalowski R., & Kramer R. /2007/: *State-Corporate Crime and Criminological Inquiry*, Boston, MA, Springer.
- Mungiu-Pippidi A. /2015/: *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reich R. B. /2020/: *The system: Who rigged it, how we fix it*, Alfred A. Knopf.
- Rothstein B. /2013/: *Quality of government and corruption from a European perspective: a comparative study of good government in EU regions*, Northampton, MA, Edward Elgar Pub.
- Schmitt C. & Seitzer J. /2004/: *Legality and legitimacy*, Durham, Duke University Press.
- Stiglitz J. E. /2012/: *The price of inequality: how today's divided society endangers our future*, New York, W.W. Norton & Co.
- Taub J. /2020/: *Big dirty money: The shocking injustice and unseen cost of white collar crime*, Viking
- Vogl F. /2021/: *The enablers: how the West supports kleptocrats, facilitates money-laundering and corruption, and endangers our democracy*, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield.
- Wallach P. A. /2015/: *To the edge: legality, legitimacy, and the responses to the 2008 financial crisis*. Washington, D.C., Brookings Institution Press.
- Wedel J. R. /2016/: *Unaccountable: how elite power brokers corrupt our finances, freedom, and security*, New York, Pegasus Books.

Dorđe Ignjatović*

ZELENA KRIMINOLOGIJA I KONTROLA KRIMINALITETA

Apstrakt: Od poslednje četvrtine prošlog veka naučnike i javnost oličenu (i) u „ekološkom aktivizmu“, prvo na Zapadu, a kasnije i u ostalim delovima sveta zaokupljaju pitanja koja bi se mogla svesti na nekoliko pojmova od kojih će ovde biti pomenuti samo neki: „ekološka pravda“, „antropocentrizam“, „održivi razvoj“, ali i „ekocid“, „prava životinja“, „kriminalitet korporacija“ i niz drugih. Sve više je tvrdnji da je čak i budućnost opstanka ljudske vrste na našoj Planeti ugrožena delovanjem čoveka. Istovremeno – jedan, istina manji, broj ljudi smatra da su navedene kategorije, kao i one poput „zelene agende“ samo još jedan pokušaj razvijenih država da umnože svoje bogatstvo pod firmom borbe protiv klimatskih promena. U toj situaciji čini se da je kriminologija pomalo zaostala za trendovima koje su nametnuli ekolozi, naročito oni koji su svoje obrazovanje stekli u prirodnim naukama. Naime, tek u završnoj dekadi XX veka javlja se nova orijentacija – tzv. zelena kriminologija koja je u međuvremenu pomogla da bolje razumemo ekološke probleme. Pre svega, istraživanjem najtežih oblika ugrožavanja životne sredine, zatim je ukazala na činioce zbog kojih se takva dela vrše, opisala veliki broj onih koje možemo smatrati (neposrednim i posrednim) žrtvama ovakve kriminalne aktivnosti i predložila mere koje bi pomogle kontroli takvih dela. No, mnoga pitanja su – kako će se u radu videti – ostala nerazrešena.

Ključne reči: kriminologija, zelena, ekološka, radikalna, životna sredina, kriminalitet kompanija, ekocid.

UVOD

Bog prašta rado, čovek teško, priroda nikako

Narodna izreka

Skoro da nema dana kada nas mediji ne obavestavaju da je stanje naše Planete ugroženo kao nikada do sada. Promena klime oličena, između ostalog, i u globalnom zagrevanju koje je dovelo do ekstremnih temperatura nezabeleženih od kada se one mere, sa posledicama koje ono izaziva, stvaraju katastrofičnu sliku; dopunjenu izveštajima o gladi i nedostatku pijaće vode za veliki deo populacije u nekim delovima sveta; o nestanku mnogih biljnih i životinjskih vrsta, o štetama od nafte koja se izlila iz tankera, ekološkim incidentima koji su izazvali smrt i teško ugroža-

* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, ORCID 0000-0001-7134-1134.

vanje zdravlja ljudi... Sve to nas podseća da zaista živimo u onome što je profesor sociologije na Univerzitetu u Minhenu Ulrich Beck u prvom izdanju svoje knjige objavljene 1986. na nemačkom¹ nazvao „rizično društvo“. Njegova ključna crta je da se sistematski suočava sa nesigurnošću i opasnostima koje, sama po sebi, izaziva modernizacija /Marshall, 1999/. Karakteristično je da je kao jedan od najvećih rizika koji nam preti degradacija životne sredine (zagađenje, tehnološki hazardi i drugi rizici zahuktale proizvodnje).² Kao zabrinjavajuće činjenice, on navodi: 1) skala potencijalnih katastrofa se povećava; 2) nedostaju naponi stručnjaka i nauke da predvide ovakve događaje i zaštite ljude od tehnoloških opasnosti; i 3) (sa druge strane) umnožavaju se sporovi između stručnjaka kako se nositi sa ovim rizicima /Baxter, 2020/. Međutim, 2007. godine u novom izdanju knjige na nemačkom,³ Beck je ukazao kako je opravdana bojazan od ekoloških nevolja pretvorena u sredstvo za postizanje drugih ciljeva kroz manipulativni politički proces. Stvar je, po njegovom mišljenju, krenula od britanske vlade koja je od bivšeg vodećeg ekonomiste Svetske banke (Nicholas Stern) naručila projekat o ekonomskim posledicama klimatskih promena, pa je novembra 2006. publikovan čuveni Šternov izveštaj.⁴

U tom dokumentu se tvrdi da će zbog globalnog zagrevanja od jednog stepena Celzijusa u odnosu na preindustrijski period, snabdevanje vodom 50 miliona ljudi biti ugroženo; pri povećanju od dva stepena samo u Africi će umreti 60 miliona žrtava malarije; tri stepena – izumreće 40% svih životinjskih vrsta; četiri stepena – doći će do kolapsa poljoprivredne proizvodnje; pet stepeni – London, Njujork i Tokio će biti potopljeni, doći će do masovnih migracija...

Beck tvrdi da ovaj Izveštaj predstavlja primer izuzetno veštog insceniranja „preteće katastrofe.“ Dramatizacija je očigledna jer se manipuliše podacima koji nas ne mogu ostaviti ravnodušnim (‘milioni umiru od malarije’, ‘nestašice pijaće vode’, ‘nestaće tri planetarna megapolisa’). Katastrofalne posledice klimatskih promena trebalo je efektno inscenirati, kako bi se generisao pritisak na akciju. Sve ovo, i pored svesti da pojave nisu jednoznačne i na osnovu problematične metodologije.⁵ Izveštaj je u političkom vrhu Britanije dočekan kao „Božiji dar.“ Tadašnji Prvi ministra Tony Blair je procenio da priča o klimatskim promenama može otvoriti manipulativni proces redefinisanja nacionalnih politika i biti deo globalizacije kroz razvoj kooperativnih međunarodnih institucija.⁶ Odmah su sa oba strane Atlanti-

1 Puni naziv knjige bio je *Rizično društvo – ka Novoj modernosti* i prevedeno je na engleski 1992. v. <https://sites.ualberta.ca>.

2 Nije slučajno što se knjiga pojavila posle katastrofe nuklearnog reaktora u Černobilju (u tadašnjem SSSR – ne postoje pouzdani podaci o broju žrtava; procena UN je da je 50 lica odmah podleglo radijaciji, a posledice zračenja na ogromnom prostoru osećaju se do danas), jednog od dva najveća nuklearna incidenta u istoriji (drugi je onaj u Fukušimi, Japan 2011. koji je neposredno prouzrokovao smrt skoro 16.000 ljudi ljudi; uz to, više od 3.700 je naknadno umrlo od posledica, a 2.500 lica se još uvek smatraju nestalim).

3 Prevedena kod nas pod nazivom *Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću* /Bek, 2011/.

4 *Stern Review on the Economic Effects of Climate Change*.

5 Stern je primenio Monte Karlo model simulacije integrativnog predviđanja (*Monte Carlo simulation applied to an integrated assessment model – PAGE 2002 model*).

6 Kako to ističe Gary Potter u članku objavljenom u časopisu *Sociology Review*, tako su pitanja zaštite životne okoline postepeno postala deo međunarodne političke agende /Potter, 2010:8/.

ka krenule kampanje u korist „zelenog kapitalizma“ korišćenjem slogana: „oni koji osporavaju klimatske promene – ubrzavaju ono što dolazi: nepovratnu štetu i uništenje“; i „troškovi će biti ogromni, ali opravdani jer jedino tako ćemo izbeći ono što bi se moglo desiti“. U literaturi se, kako navodi Beck, odmah pojavila tvrdnja da se radi o vrsti ekološkog neoimperijalizma (Zapad, tvrdili su naučnici iz zemalja Trećeg sveta, time osigurava sebi prednost u odnosu na siromašne zemlje, iako je glavni uzročnik opasnosti po civilizaciju); zatim, globalizacija ekoloških pitanja pretvara – širenjem priče o „globalnim klimatskim modelima“ – ih u instrument globalnog menadžmenta sveta /Bek, 2011:123–126/. Sve ovo, i pored svesti o tome da je ekologija sasvim neodređen pojam (što se vidi po činjenici da na pitanje šta od prirode treba sačuvati – svako ima drugačiji odgovor). U ovakvim stvarima ne smeju se zanemariti kulturne razlike, a davanje značaja samo prirodnjacima (čak i u odnosu na zaštitu prirode) može voditi u vladavinu ekologa – ekokratiju.

Krajem 2022. godine na Internetu je objavljeno da Interregionalni institut UN za istraživanje kriminaliteta i pravosuđa (*United Nations Interregional Crime and Justice Research – UNICRI*) organizuje u periodu 21–25.11.2022. šestu Zimsku školu o kriminalitetu protiv životne sredine čiji osnovni zadatak je da upozna polaznike sa tim šta spada u ovaj tip kriminaliteta i da ukaže na načine na koji bi policija i pravosuđe trebalo da odgovore na takva dela. U okviru kursa predviđeno je da budu obrađene sledeće teme: – životna sredina i geopolitika; – koncept zaštite okoline i njegova evolucija; postojeći međunarodni pravni okvir namenjen sprečavanju ovakvih dela; – povezanost Kovida-19 i ovog tipa kriminaliteta; – učešće organizovanih kriminalnih grupa u njemu, sa posebnim osvrtom na trgovinu prirodnim resursima; – promet opasnog otpada i njegov uticaj na zdravlje i sigurnost ljudi; – kriminalitet na štetu divljih životinja; – analiza rizika od kriminaliteta na štetu životne sredine; – konflikti u ovoj oblasti i uloga pravosuđa; i – odgovornost pojedinaca, korporacija i države za dela protiv životne sredine. Organizatori napominju da će se svi oblici edukacije⁷ odvijati preko Interneta (e. *online*), uz učešće vrhunskih akademskih predavača, predstavnika tela UN, međunarodnih aktivista za ljudska prava i civilnog društva.

Ne sporeći potrebu za ovakvim oblicima obuke onih koji bi mogli uticati na promene u javnim politikama, strategijama i praksi postupanja u ovoj materiji, trebalo bi izraziti sumnju da je edukacija u trajanju od pet dana – ma kako dobro bila organizovana – preveliki zalogaj za čak i elementarno upoznavanje sa ključnim problemima kriminaliteta protiv životne sredine. Nastavak izlaganja će to pokazati.

1. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT

Istorijat ekoloških razmatranja ne počinje poslednjih decenija. Zgražavanje zbog industrijske destrukcije prirode pokazivao je još romantičarski pokret iz XIX veka, a interes kriminologa za stanje prirodne okoline postojao je i pre prvog pominjanja izraza 'zelena kriminologija'.⁸ No, on se svodio na navođenje ozbiljnih ugro-

7 Webinar, grupne diskusije, analize pojedinačni slučajeva, proučavanje literature i praktične vežbe, v. <https://unicri.it/Specialized-School-Environmental-Crimes-2022>.

8 Već tada, Stanley Cohen /1988/ je predviđao da će zaštita životne sredine biti jedna od centralnih tema budućih kriminoloških proučavanja, v. Hasley/2001:835/.

žavanja prirodne okoline od strane kompanija, vlade i organizovanih kriminalnih grupa i svođenje takvih dela na pojavne oblike kriminaliteta belog okovratnika i kompanija, organizovanog ili kriminaliteta vladajućih. Očigledno, nedostatak teorijskih i metodoloških pretpostavki onemogućavali su krivičare da se na sistematski način pozabave ovom materijom. Sve do kraja prošlog stoleća.

A onda je Michael Lynch 1990. objavio esej „Ozelenjavanje kriminologije“⁹ i tako postao prvi autor koji je u literaturi upotrebio izraz „zelena kriminologija“. Kako je sam autor u jednom kasnijem radu konstatovao, taj tekst nije u prvom trenutku izazvao veću pažnju u naučnoj javnosti /Lynch, 2013:44/. Nekoliko godina kasnije, pojavio se posebni broj časopisa *Teorijska kriminologija*¹⁰ koji su kao gostujući urednici priredili Nigel South i Piers Beirne. Po opštem mišljenju, ta publikacija doprinela je da ova struja unutar radikalne društvene misli postane jedna od bitnih orijentacija savremene kriminologije /Beirne et al., 2018:295/.

Kako navode pisci Predgovora, ‘zelena kriminologija’ je postala široko istraživačko polje u kome se suprotstavljamo nanošenju štete (bez obzira da li su radnje kojima se ona izaziva inkriminisane, odn. propisane kao krivična dela), ako ugrožavaju čitavu Planetu, a naročito životnu sredinu i živa bića (ne ograničavajući se samo na ljude). Jer ona proučava i zlostavljanje životinja, gubitak biodiverziteta, izdvajanje i eksploataciju prirodnih bogatstava, deforestaciju (pustošenje šuma), zagađenje vazduha, tla i voda od strane pojedinaca, korporacija, država i vojno-industrijskog kompleksa, posledice državno korporativnog delovanja i propuštanje ili nedovoljno odlučno reagovanje javne vlasti na ‘zeleni kriminalitet’; kao i izazove do kojih doводи globalno zagrevanje ugrožavajući našu „zajedničku planetu“ /Benton, 1998/. ‘Zelena kriminologija’ ne samo da je proširila polje interesovanja naučnika, nego je uticala i na teorijsko promišljanje i na metodologiju kriminoloških istraživanja.

U jednom radu napisanom za sajt *Oxford bibliographies*, Nigel South, Avi Brisman i Bill McClanahan /2017/ konstatuju da se poslednjih decenija kriminologija eksplicitno zainteresovala za „zelena“ ili „pitanja prirodnog okruženja“ koncentrišući se na štete i kriminalitet koji utiču na tu sredinu i Planetu u celini. Smatraju da je „zelena perspektiva u kriminologiji“ pristup koji ne teži da po svaku cenu definitivno objasni uzroke ekološkog kriminaliteta i povređivanja, niti nudi specifični niz rešenja za takve pojave – dovoljno je, kako navode, da kriminolozi postanu senzitivniji na razmere i posledice ovih globalno važnih stvari. Razvoj zelene kriminologije doprineo je porastu interesovanja međunarodne zajednice za biofizičke i socioekonomske konsekvence šteta koje se nanose (prirodnoj) sredini.

Kao najvažnije teme i probleme koji se proučavaju navode: zagađenje i njegovo regulisanje; kriminalitet korporacija i uticaj koji ima na stanje i sigurnost životne sredine (uključujući i kršenje propisa o zaštiti na radnom mestu zbog koje takođe ugrožava okolinu); uticaj organizovanog kriminaliteta i korupcija javnih službenika pri ilegalnom deponovanju toksičnog otpada; uticaj organa za sprovođenje zakona i vojnih operacija na kvalitet vazduha, tla i vode i živih organizama koji u njima

9 Ovaj tekst objavljen je i u zborniku *Kritički kriminolog* /Lynch, 2006/.

10 Bio je to prvi broj neke periodične revije na engleskom jeziku koji je bio posvećen ovoj problematici.

obitavaju; oblici normativnog regulisanja, primena zakona i gonjenje odgovornih za ovakva dela i puštanja.

2. O NAZIVU OVE KRIMINOLOŠKE ORIJENTACIJE I OSTALIM TERMINOLOŠKIM PITANJIMA

U dosadašnjem izlaganju ukazano je neka od pitanja kojima se bavi nova orijentacija u kriminologiji čiji osnovni cilj je da zaštiti od ugrožavanja našu Planetu i život na njoj. Mi smo je iz više razloga nazvali „zelena kriminologija“ iako je jasno da on ne odgovara popuno, i to ne samo zbog toga kakvo značenje u našem jeziku ima izraz „zelen“.¹¹

U literaturi se mogu naći i alternative ovom izrazu. Jedan od takvih pokušaja je onaj koji su učinili Gibbs, Gore, McGarrel i Rivers /2010:125/. U sklopu temeljne kritike „zelene kriminologije“, oni konstatuju da u nauci nema konsenzusa o tome šta je to „zelena kriminologija“ a još manje njoj odgovarajuće terminologije. Sam naziv ove orijentacije za njih je sporan, ne samo zbog toga što je dvosmislen, nego i zato što ima političku dimenziju (‘zelene stranke’ nastaju u poslednjim decenijama prošlog veka u nizu zemalja), pa se opredeljuju za „kriminologija konzervacije“¹² (e. *conservation criminology*) kao multidisciplinarnu orijentaciju koja će integrisati kriminološka saznanja sa saznanjima prirodnih nauka i onih disciplina koje se bave rizicima i donošenjem odluka.¹³

Centralni pojam oko koga oni grade ovu orijentaciju je „konzervacija“ odnosno pametna upotreba i menadžment prirodnih resursa, a tako nazvana kriminologija bavi se proučavanjem rizika za prirodnu sredinu u uslovima povezanosti između ljudi i prirodnih resursa, što uključuje kriminalitet, ponašanja neusaglašena sa normama i / ili socijalnu kontrolu. Budući da se radi o dinamičnim i izuzetno složenim pojavama koje imaju više dimenzija (ekološku, socijalnu, političku, kulturalnu i ekonomsku) i više nivoa (lokalni, nacionalni i globalni), insistira se na interdisciplinarnom pristupu /Gibbs et al., 2010:129/.

Ne može se osporiti da ima izvesne logike naziv koji navedeni autori usvajaju, naročito ako se u predmet proučavanja ove kriminološke orijentacije uključi i način eksploatacije prirodnih resursa i globalno zagrevanje; međutim, ovaj izraz nije šire prihvaćen u literaturi,¹⁴ a može mu se prigovoriti i da je preuzak jer se u naše vre-

11 To je sinonim za (nešto ili nekoga koga karakteriše) nezrelost, nedoraslost.

12 Ne „konzervativna kriminologija“ jer bi joj to dalo potpuno drugo značenje.

13 U jednom kasnijem zajedničkom radu Carol Gibbs (prvi autor je Edmund McGarrell) menja stav i kriminologiju konzervacije prikazuje kao deo zelene kriminologije koji se od nje razlikuje u pogledu metodologije (šta se meri), teorijske podloge i vrsta intervencije /McGarrell, Gibbs, 2014/.

14 Istina, Eman, Meško, Dobovšek i Sotlar /2013:343/ takođe govore o kriminologiji konzervacije kao delu zelene kriminologije koji kombinuje saznanja: kriminologije i krivičnog pravosuđa, analize rizika i postupka donošenja odluka i konzervacije i menadžmenta prirodnih resursa. Takođe, na Internetu se može naći i stav dve autorke (Meredith Gore i Odean Salinto) da je kriminologija konzervacije disciplina koja proučava uzroke i posledice dela konzervacije globalnih promena koje ugrožavaju ljude, biljke, životinje i ekosistem /www.frontiersin.org/

me čine napori ne samo da se očuva sadašnje stanje u oblasti ekologije, nego i da se (upravo kod klimatskih promena koje razmatraju McGarrell i Gibbs) ono unapredi.¹⁵

Možda bi se kao pogodna alternativa nazivu zelena kriminologija mogli koristiti dva termina koji su povezani sa pojavama koje smo do sada pomenuli: „environmentalna kriminologija“ (e. *environmental criminology*) ili „ekološka kriminologija“ (e. *eco-criminology*). Na prvi pogled, takvo razmišljanje ima puno osnova. U oblasti kojom se bavimo koristi se mnoštvo termina u kojima figurira reč „environmet“ (e. *environmental [env.] harm, env. justice, env. pollution, env. racism, env. movement...*). No, ovde se pojavljuju dva problema: jedan je jezički i odnosi se na posrbljavanje engleske reči koje nije preporučljivo. Jelisaveta Petrović /2015:12/ ističe da taj izraz nije zaživeo u našoj literaturi (između ostalog i zbog komplikovanog izgovora, a ni njegov prevod – „okruženje“ – ne odgovara jer je pri njegovom pomiranjju prva asocijacija da se radi o društvenom okruženju).¹⁶

Međutim, čak i kada bismo zanemarili jezičke dileme i pokušali da popularišemo izraz „environmentalna kriminologija“, pojavio bi se nerešiv problem. U ovoj nauci više od jednog veka izraz „*environmental criminology*“ ustalio se na onu orijentaciju koja se fokusira na sredinske činioce kriminaliteta koji zločin objašnjavaju međuuticajem motivisanog izvršioca i socijalnih, ekonomskih, pravnih i fizičkih faktora (geografski: konfiguracija tla, klima, godišnja i doba dana...).

Najkraće govoreći, sve je počelo sredinom XVIII veka sa radovima zastupnika tzv. kartografske škole (Adolphe Quêtelet i André-Michael Gerry) o distribuciji kriminaliteta u Francuskoj, nastavljeno prvih decenija XX veka radovima osnivača čikaške škole (Clifford Shaw i Henry McKay) o distribuciji kriminaliteta i ostalih pojava socijalne patologije u ovom američkom gradu, da bi u novije vreme doživela neku vrstu renesanse u radovima čiji autori su Clarence Jeffrey,¹⁷ bračni par Paul i Patricia Brantingham (Kriminologija životne sredine, 1981), Marcus Felson (Zločin i priroda, 2006) i niz drugih /v. Ignjatović, 2009:31 et seq./.¹⁸

Na to u uvodnim konstatacijama u odrednici „*environmental crime*“ skreće pažnju Jen Mailley /2014:751/. Ona kaže „environmentalni kriminalitet“ ne treba nikako mešati sa „environmentalnom kriminologijom“ – disciplinom koja se bavi načinima kako se ostvaruje interakcija ljudi međusobno i uticajima koje na njih vrši neposredno okruženje.

-
- 15 Ovde treba dodati i argument terminološke prirode: budući da je nelogično dela protiv životne sredine nazvati „kriminalitet protiv konzervacije“, autori se opredeljuju za izraz „zeleni kriminalitet“ čime ponovo vraćaju u igru izraz „zeleno“ koji u prethodnom delu rada nastoje da po svaku cenu izbegnu.
  - 16 Odmah treba naglasiti da se isto može reći za drugi bukvalan prevod reči „*environment*“ – „sredina“.
  - 17 Poznati rad ovog autora o prevenciji kriminaliteta oblikovanjem životne sredine /Jeffrey, 1969/.
  - 18 Gerben Bruinsma i Shane Johnson, priređivači knjige *Environmental Criminology* u uvodnom izlaganju ukazuju da se idejnim osnivačem ovog pravca u kriminologiji može smatrati poznati prirodnjak Charles Darwin i da je njen osnovni zadatak da objasni kako sredina olakšava vršenje zločina. Oni tvrde da je prvi „kriminolog geograf bio baron Charles Dupont koji je još 1818. obradio statističke podatke o „moralnosti ljudi i nacije“. Ovi autori ističu četiri faze u kojima se do sada razvijala „environmentalna kriminologija“ /Brinsma, Johnson, 2018:7/.

U takvoj situaciji, može izgledati da bi bolji naziv za nauku koja bi se bavila pitanjima koja su do sada pomenuta bio „ekološka kriminologija“. Koren prve reči je grčka oznaka za stanište, okruženje, životnu sredinu (g. *oikos*) i ona odavno označava granu biologije koja se bavi proučavanjem uzajamnih odnosa živih organizama i njihovih relacija sa okolinom. Ovakvo rešenje čini se prihvatljivijim i zbog toga što bismo kod određivanja naziva za ovu kriminološku orijentaciju umesto nametanja novog i našem jeziku neprirodnog izraza kakav je „environmentalna“ dodali već odomaćenu reč „ekološka“. Međutim, time bismo zanemarili jednu suštinsku stvar. Kao i u prethodnom slučaju, uvođenje termina „ekološka kriminologija“ bi dovelo do ozbiljne zabune: naime, taj izraz je do sada bio rezervisan za onu teorijsku orijentaciju koja se bavi istim pitanjima kao i „environmentalna kriminologija“. Ti izrazi su, dakle sinonimi i u anglosaksonskoj literaturi se za nju paralelno koriste „*environmental*“ i „*ecological criminology*.“¹⁹

Iako su Rob White i Diane Heckenberg /2011:87/ dobro zapazili da su pitanja zaštite životne sredine (pre svega zbog klimatskih promena i sistematskog iscrpljivanja prirodnih resursa) postala dobrim delom i svetska, ipak izgleda da nema osnova prihvatanje njihovih izraza „transnacionalni environmentalni kriminalitet“ i „eko-globalna kriminologija“.

Zbog svega navedenog, čini se najprihvatljivijim da se u ovom tekstu kao sinonimi za „environment“ koriste „životna sredina“ (iako je jasno da se oni ne poklapaju sasvim)²⁰ odnosno „prirodna sredina“, a – tamo gde bi se on pokazao kao nepogodan (teško je zamisliti da kažemo „rasizam životne odn. prirodne sredine“ – isto važi i za „kriminalitet“, „pravdu“, „pokret“...) biće²¹ korišćen izraz „ekološki“. ²² Sama orijentacija zadržaće naziv zelena kriminologija.

Još nekoliko termina traže objašnjenje. Znatno broj kriminologa u radovima na engleskom upotrebljava koristi izraz „*harm*“ – mi ćemo ga ovde prevoditi kao nanošenje štete (oštećenje) odnosno ugrožavanje. Jasno je da navedena dva izraza u našem jeziku nisu sinonimi,²³ ali će u daljem tekstu biti tako korišćeni jer je to izjednačavanje dominantno u radovima „zelenih kriminologa“. Uz ovaj pojam vezano je još nekoliko: pre svega „rizik“ – predviđanje ili očekivanje koje podrazumeva opasnost čija dinamika nam nije poznata (ne zna se tačno kada će nastupiti), ali mogućnost za to postoji u određenom periodu; drugi je „princip predostrožnosti“ – znači da, ukoliko iz neke aktivnosti nastaje šteta po zdravlje ljudi i opstanak divljih vrsta ili se ugrožava životna sredina, mere predostrožnosti biće preduzete, čak i onda kada neke od njih izazivaju efekat koji nije potpuno u skladu sa naučnim očekivanjima; najzad, postoji i „princip vremenske prenosivosti“ (e. *transference over time*) „šteta“ – ugrožavanje se prenosi uz kumulativne uticaje ili kombinovane efekte /White, Heckenberg, 2011:90/.

19 Retki su autori koji, kao Stuart Henry i Scott Lukas za ovu struju u našoj nauci uvode izraz „socijalna ekologija“ koja je zasnovana na rezultatima socijalne i statističke analize koje navode na konstataciju da „loša mesta, a ne loši ljudi, dovode do zločina“ /Henry, Lukas, 2009:xxvi/.

20 Prvi ima šire značenje i ne obuhvata samo pojave koje spadaju u živu prirodu.

21 Iako se, kao i u prethodnom slučaju, oni ne poklapaju sasvim.

22 Dakle – ekološki kriminalitet, pokret, pravda.

23 Ovo naročito u krivičnom pravu, jer se u drugom slučaju radi o izazivanju opasnosti, dok je u prvom naneta šteta.

Poslednjih decenija sve češće se upotrebljava i sintagma „održivi razvoj“ (e. *sustainable development*) lansirana 1987. u Izveštaju jedne komisije (*Brundtland Commission*) koji nosi naziv „Naša zajednička budućnost“.²⁴ U literaturi se mogu naći različite definicije „održivog razvoja“, a čini se da je najjednostavnija ona koja ga određuje kao koncept koji teži uspostavljanju balansa između modernih potreba čovečanstva i interesa budućih generacija da imaju siguran i zdrav život u prirodnom okruženju.²⁵ U tom značenju ovaj pojam je povezan sa izrazom „intergeneracijska jednakost“ (e. *intergenerational equity*) koji se svodi na konstataciju da budućim generacijama moramo obezbediti u najmanju ruku istu ili bolju životnu sredinu u odnosu na onu koju su imale generacije koje su im prethodile /White, Heckenberg, 2011:90/. Zbog toga je koncept održivog razvoja alternativa ekonomskom napretku koji ignoriše opasnost koju izaziva za prirodno okruženje. Ekosistem je milenijumi-ma imao mogućnost samoobnavljanja – sve dok ljudskim delovanjem²⁶ ona nije ograničena ili čak onemogućena /Yeremeyev et al., 2021/.

Autori daju grafički prikaz odnosa između tri glavne komponente koje određuju životne uslove čovečanstva: u pitanju su tri elipse – prirodna sredina, društvo i ekonomija – koje se prožimaju i zaključuju da održivi razvoj ekosistema zavisi od optimalnog odnosa društva, ekonomije i prirodnog okruženja; funkcionisanje kompleksnog ekosistema može se pokazati u vidu horizontalne „osmice“ (∞) kod koje održivi razvoj zavisi od resursa i načina povezivanja između činilaca /ibid./.

To što se većina autora slaže da su navedene (pojednostavljene) definicije sintagme održivi razvoj odgovarajuće, ne znači da u pogledu njihove operacionalizacije postoji slična saglasnost. Kako navodi Michael Redclift, od trenutka kada je ovaj izraz prvi put upotrebljen, bilo je jasno da je u pitanju prividni konsenzus, što se videlo iz brojnih debata i suprotstavljenih pristupa. Nekoliko godina kasnije (kada je izraz „postao punoletan“) on ističe da je u pitanju oksimoron koji može da pokrije najrazličitije sadržaje /Redclift, 2005/. Možda je najveći problem u tome što se održivi razvoj ne shvata na isti način: logično je da se na razvijenom Severu i nerazvijenom Jugu na njega potpuno različito gleda: jer, ljudi su u nekim delovima sveta opsednuti potrebom da u bukvalnom smislu prežive, dok ih u drugim zanima da po svaku cenu nagomilaju što više materijalnih dobara. Za jedne se stvar svodi na obezbeđenje hrane i zdrave pijaće vode, krova nad glavom, opismenjavanje dece..., za druge – kako demonstrirati bogatstvo i učiniti život još komfornijim.²⁷

Već je pomenut izraz „biodiverzitet“ – on označava raznovrsnost živih bića (biljaka i životinja) na našoj Planeti na kojoj postoji mnoštvo ekosistema u kojima postoje povezani ciklusi lančanih reakcija između delova; ako dođe do nestanka neke od vrsta živih bića, može biti ugrožen čitav ekosistem.

24 v. <https://eur-lex.europa.eu/>.

25 Na sličan način ga određuje i Radenka Cvetić /2014:292/ – kao: takav razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti onih koje dolaze da zadovolje sopstvene potrebe.

26 Degradiranjem prirodnih resursa, zagađenjem prirodne sredine, gubljenjem biodiverziteta.

27 Cvetić /2014:293/ukazuje na to šta je 'održivi razvoj' ne gledaju na isti način ni ljudi u različitim delovima iste zemlje koji su na nejednakom nivou razvoja odn. materijalnog bogatstva.

Takođe, potrebno je objasniti i termin „specizam“ (e. *speciesizm* – prevod na naš jezik, iako neobičan, je – vrstizam) koji bi značio pristrasnost prema pripadnicima sopstvene (ljudske) vrste, a protiv interesa drugih vrsta živih bića (pre svega životinja).

3. ISPUNJAVA LI OVA ORIJENTACIJA USLOVE DA BUDE OZNAČENA KAO DEO KRIMINOLOGIJE?

Da bi se nešto smatralo naukom ili bar njenim delom, potrebno je da poseduje polazne teorijske / filozofske postavke, specifične istraživačke metode i samostalan predmet.

A) Kada se radi o polaznim teorijskim / filozofskim osnovima, zelena kriminologija je dugo bila koncentrisana na pitanje šta je najbolje za pripadnike ljudske vrste i ovu orijentaciju nazivamo *antropocentričnom*. Njeno polazno stanovište je da je ekološki kriminalitet ono što nanosi štetu ljudima i zbog toga se on svodi na kaznena dela protiv zdravlja i sigurnosti ljudi i njihove životne sredine. Ovakva gledišta su kritikovana pre svega zbog tvrdnje da je pravo politički konstruisano, pa često ignoriše štete koje nanose korporacije, organi vlasti i pojedinci proglašavajući ih normalnim pojavama. Dalje, kazneno pravosuđe zanemaruje štete koje se nanose životnoj sredini manjinskih i ekonomski zaostalih zajednica; *biocentrična* orijentacija zahteva da se svi oblici života zaštite od ugrožavanja. Neki od njenih zastupnika traže priznavanje prava životinjama i poštovanje „pravde za ne-ljudske²⁸ oblike života“. Ova stanovišta kritikuju se zato što pokazuju tendenciju da zaštitu čoveka gurnu u drugi plan u odnosu na druga živa bića, pa se od ne malog broja autora proglašavaju ekstremnim i neprihvatljivim za politiku i praksu /Gibbs et al., 2010:127/; *ekocentrična* orijentacija predstavlja socioekološki pristup koji se fokusira na uticaj ljudi na biosferu i ove na čoveka. Osnovni pojam kome ova orijentacija vodi je „ekološko građanstvo“ (e. *ecological citizenship*) i tvrdi se da delikti protiv ljudi potiču od istih uzroka – nejednakosti i stalne zloupotrebe moći od strane različitih aktera /Mailley, 2014:752/.

Odmah treba naglasiti da granice između ove tri polazne teorijske / filozofske orijentacije nisu uvek jasne i da ovde postoje brojna preklapanja. Zahvaljujući tome, širi se krug zabranjenih ponašanja kojima se bavi antropocentrizam.²⁹

B) Metodologija proučavanja ekoloških pitanja sadrži niz specifičnih zahvata koji su prilagođeni dolaženju do saznanja o materiji kojom bi se zelena kriminologija trebalo baviti. Jedan od njih je na primer tzv. skeniranje ekološkog horizonta (e. *environment horizon scanning*) koji White i Heckenberg smatraju najpogodnijim istraživačkim metodom svoje eko-globalne kriminologije. Skeniranje horizonta nije u nauci novo i već je imalo začetke u posebnim vrstama analize koje se osvrću na prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnje kojima neki sistem može biti izložen (e.

28 Izraz „ne-ljudski“ je oznaka za sve životinjske vrste osim čoveka (e. *non-human species*).

29 Tako u njegovu „nadležnost“ sada ulaze i globalno zagrevanje, 'sindrom deforestacije', uništenje životinjskih vrsta, nekontrolisano izlovljavanje, ugrožavanje lokalnog stanovništva i domoroda- ca... /*ibid.*/.

strengths, weaknesses, opportunities, threats – SWOT analysis). Ovaj istraživački model ne treba mešati sa evaluacijom i strateškim planiranjem – od njih se razlikuje jer je mnogo usmereniji, detaljniji i omogućava uvide u pojave koje su obično zanemarene. On je najpogodniji kada postoji složena situacija u kojoj rizici i štete mogu biti direktni i posredni, konsekvence trenutne i dugotrajne; štete nanete lokalnoj sredini, ali i globalno; one mogu biti nanete nehatno ili umišljajno. Osnovni pojmovi kojima se operiše su rizik, šteta i uzrok, a ono što naučnike vodi su dve bitne orijentacije – ka pravdi i budućnosti. Takav pristup omogućava da se postave pitanja koja bi bez korišćenja ovog metoda bila zanemarena.

Kao takva, navode se sledeća: – nesigurnost, društvene klase i klimatske promene; – korišćenje zemljišta i ekološka nepravda; – katastrofe i kriminalitet rekonstrukcije; – zagađenje i globalna zajednička dobra; – unošenje vrednosti u razmatranje ekološke štete.

Zahvaljujući navedenom, autori ukazuju koliko je tipova kriminaliteta i drugih nepoželjnih pojava povezano, na primer, samo sa klimatskim promenama;³⁰ kako klimatske promene utiču na („prirodne“) katastrofe i koji tipovi kriminaliteta mogu nastati zbog njihovog učestalog događanja;³¹ sa promenom vlasništva na zemljištu (privatizacija); sa sve većim zagađenjem kao globalnim problemom;³² najзад, pisci ukazuju da se u ovim stvarima naučnici ne mogu osloboditi vrednosnih kriterijuma koje obično nastoje da izbegnu kako im se ne bi prebacivalo da u istraživanja unose subjektivne elemente. Jednostavno, radi se o zaštiti dobara koja su ključna za opstanak ne samo ljudskih bića, nego i života na Zemlji.

Autori posebno skreću pažnju na činjenicu da i katastrofe ove vrste mogu biti predmet kriminologije (pa i one zelene). Kao primer lucidne analize navode rad Penny Green u kome se tvrdi da su posledice mnogih takvih događaja u velikoj meri rezultat političkih i ekonomskih odluka i aktivnosti države. Na primeru tri zemljotresa sa tragičnim posledicama koji su potresli Tursku 1999. i 2002., ukazuje kako su dinamični odnosi države, moćnih korporacija, korupcija i organizovani kriminalitet doprineli takvom ishodu i pored toga što je odavno poznato da oko 65% stanovništva te zemlje živi na području gde je rizik od katastrofalnih zemljotresa visok. Među činiocima koji su tome doprineli navode se stanje ekonomije Turske koja je pre toga uvela privatizaciju javnog zemljišta, korupcija u građevinskoj industriji, ublažavanje propisa o obavezama graditelja da prilagode kvalitet gradnje riziku od zemljotresa, klijentelizam, korupcija centralnih i lokalnih vlasti i odsustvo regulacije od strane njihovih predstavnika, nemar, nesolidna gradnja, odsustvo provere da li su čak i tako sniženi zahtevi bezbednosti poštovani, nasilje prema onima koji su zakonito posedovali „pogodne lokacije“, prinudno raseljavanje tih nezaštićenih ljudi od strane zemljišne mafije (organizovani kriminalitet je, dakle, i ovde naslutio veliku zaradu)... Autorka zaključuje da se u ovakvim slučajevima radi o teškom kršenju ljudskih prava stanovništva i organizacionoj devijaciji, ili preci-

30 Tu spadaju i dela onih koji na društvenoj lestvici zauzimaju više položaje, ali i onih sa njenog dna, kako klasična imovinska, tako i dela nasilja, korupcije, ona povezana ilegalnom ekonomijom, pobunama, trgovinom ljudima (naročito decom), i seksualnim ropstvom /p. 90/.

31 „Transakcioni seks“ u zamenu za hranu, pobune protiv vlasti, formiranje kriminalnih bandi...

32 Ilegalno odlaganje opasnog otpada u siromašnim „pogrešnim“ državama, korišćenju zona slobodne trgovine (koje takve zemlje vide kao zamajac svog privrednog razvoja) za odlaganje opasnih materija, njihovo odbacivanje u svemir, zagađenje okeana plastikom; Planeta je ugrožena jer se ispod njene površine stakira radioaktivni otpad, a iznad tla emisija ugljenika /p. 92/.

znije – o jednom od oblika kriminaliteta države. Da apsurd bude večí, nadležno Ministarstvo izdalo je saopštenje da je vlada Turske „najuspešnja u svetu u menadžmentu katastrofa“ /Green, 2005:542/.³³

Takođe, čini se da je za otkrivanje dela protiv čovekove sredine, naročito onih koje vrše kompanije jedan od najboljih metodoloških postupaka ispitivanje insajdera „zviždača“ (e. *whistle-blowers*), odn. lica zaposlenih u firmama koje vrše ekološke delikte za koje ne odgovaraju. Naravno, pod uslovom da su voljni da pričaju o stvarima za koje su firme zainteresovane da ostanu u domenu „tamne brojke“. Razgovori su vođeni van njihovih radnih mesta, na svakoj lokaciji koja se činila pogodnom. Prirodno je da su kompanije negirale tako dobijene podatke, vršile pritisak na istraživače da ne objavljuju ili, ako su to već uradili, da opovrgnu te činjenice. Umesto da ovakva otkriće budu ohrabrena i nastavljena, istraživači su doživeli otpor ne samo od firmi u pitanju, nego i od regulatornih (inspekcijskih) tela i resornih sindikata.³⁴

C) U pogledu predmeta proučavanja, od pre tačno tri decenije u našoj kriminološkoj literaturi dominira stav da je kriminologija nauka o kriminalnom fenomenu³⁵ koji može biti posmatran iz tri ugla ili dimenzije: fenomenološke (proučava pojavne oblike), etiološke (bavi se njihovom uslovljenošću)³⁶ i viktimološkoj (proučava žrtve i njihovu viktimizaciju). Iz navedenog je jasno: uslov da bi se ono što se u literaturi naziva zelena kriminologija moglo smatrati za orijentaciju unutar kriminologije³⁷ je da ono čime se bavi može biti proučeno iz svake od navedenih dimenzija. Zbog toga ćemo se u daljem tekstu baviti fenomenološkom, etiološkom i viktimološkom dimenzijom ugrožavanja prirodne okoline, da bismo se na kraju osvrnuli i na način na koji pojedinci i društvo reaguju na takve pojave.

4. FENOMENOLOŠKA DIMENZIJA (ČIME SE BAVI ZELENA KRIMINOLOGIJA I KO SU UČINIOCI?)

4.1. Koja dela spadaju u ekološki kriminalitet?

Već je ukazano na mnoštvo pojavnih oblika onoga što bi se za prvu priliku moglo nazvati ekološkim kriminalitetom.³⁸ Pre no što pokušamo da sistematizujemo te manifestacije, potrebno je dati nekoliko napomena:

- 33 Ovakvi opominjući tekstovi trebalo bi da podstaknu preispitivanje stanja u oblasti građevinarstva i srodnih delatnosti i u drugim zemljama; utoliko pre što ovakvi slučajevi ugrožavanje ne samo fundamentalnih prava ljudi, nego i njihovih života zbog želje za brzom zaradom nisu uopšte retki.
- 34 Možda je najgore što su se na takve pokušaje otkrivanja izuzetno teških dela okomili (pod vidom „načelnih metodoloških primedaba“) i drugi naučnici, a fondovi za finansiranje nauke su im uskratili sredstva, v. Ignjatović /2018:132/.
- 35 To je zajednički naziv za zločin (kažnjivo delo), učinioca, žrtvu, kriminalitet (kao ukupnost tih dela u jednom vremenskom periodu i na datom prostoru) i načine na koje društvo reaguje na takva dela /Ignjatović, 1992:17/.
- 36 U ranijoj pozitivistički orijentisanoj literaturi upotrebljavao se izraz „uzročnošću“.
- 37 Kao jedinstvene nauke.
- 38 Tako ga je na ovim prostorima (istina pod navodnicima) dosta pre no što se počelo govoriti o zelenoj kriminologiji označio slovenački autor Janez Pečar /1981:33/ podrazumevajući pod tim dela koja su usmerena na zagađenje i degradaciju životne sredine.

- a) pre svega, ponašanja koja spadaju u predmet zelene kriminologije su samo i jedino ljudska ponašanja (radnje i propuštanja). Ma koliko na životnu sredinu ozbiljno uticali događaji koji se odvijaju nezavisno od delanja ljudi (prirodne katastrofe poput udara meteorita, katastrofalnih poplava ili zemljotresa), takvi događaji po pravilu ostaju izvan interesovanja kriminologa ovakvog usmerenja.³⁹
- b) drugo, ne spada svako ugrožavanje životne sredine u ekološki kriminalitet. Kako s pravom ističe Mark Hasley /2004:833/ samo dela određenog stepena opasnosti mogu se tu svrstati.
- c) treće, ako je – bar u evropskoj kriminologiji – dominantan stav da je najbolji pristup određenju pojedinačnog ponašanja kojim se kriminologija bavi to da se radi o u krivičnom pravu sankcionisanom delu, ostajemo li na terenu ove nauke ako se tvrdi da ovde – pored krivičnih dela treba proučavati i druga u pravu kažnjiva ponašanja,⁴⁰ pa čak i radnje kojima se ugrožava / povređuje životna sredina (e. *harm*) i onda kada nisu pravom regulisane. Ovakav stav dominira u anglosaksonskoj zelenoj kriminologiji, koja bi – za one koji drže do tvrdokornog poštovanja unapred zauzetih stavova – pre trebalo da nosi prefiks „zelena devijantologija“ nego kriminologija. Odgovor na navedene dileme nije teško naslutiti. Čak su i autori koji su se nedvosmisleno izjašnjavali za užu pravnu definiciju zločina, izričito naglašavali da u predmet kriminologije spadaju i one radnje i propuštanja koja – iako u pravu nesankcionisana – predstavljaju ozbiljnu opasnost po čoveka i društvo. A mnoga od dela kojima se bavi zelena kriminologija nesumnjivo spadaju u tu kategoriju.

Ovakav pristup začeli su pre svega autori koji su proučavali kriminalitet belog okovratnika i korporacija. Tako je u radu objavljenom u časopisu *Američka sociološka revija* 1940.⁴¹ Edwin Sutherland, začetnik ideje o postojanju ove dve kriminološke kategorije, tvrdio da se pojam kriminalitet ne može svesti samo na ponašanja koja su u krivičnom pravu inkriminisana. Kada bismo se pridržavali tog principa, zanemarili bismo, kaže ovaj autor, veliki broj dela koja ozbiljno ugrožavaju društvene odnose /Sutherland, 1973:52/. I David Friedrichs /2010:9/, najveći savremeni poznavalac ova dva tipa kriminaliteta, ukazuje da su radikalni kriminolozi⁴² s pravom smatrali da je šteta / ugrožavanje dodatni kriterijum kojim treba korigovati svođenje kriminaliteta samo na u krivičnom pravu kažnjive radnje.⁴³

39 Videli smo da neki od ovih događaja mogu, pod određenim uslovima, biti interesantni za kriminologe. U pitanju su posledice zemljotresa, kao i poplave.

40 Dakle, u pitanju je delinkvencija kao širi pojam od kriminaliteta.

41 Kasnije (preciznije 1973.) ovaj članak uvršćen je u knjigu *Analiza kriminaliteta* koju ovde citiramo.

42 Pre svih Herman i Julia Schwendinger (sa konceptom zločina kao kršenja ljudskih prava), a zatim Larry Thift i Dennis Sullivan (koji smatraju da je najbitnija karakteristika zločina društvena šteta čija suština je uskraćivanje od strane onih koji imaju moć osnovnih egzistencijalnih potreba onima koji je ne poseduju *bez obzira na to da li su takva ponašanja kažnjiva libid./*

43 Izričito navodi da na primer zagađivanje životne sredine ne spada u tradicionalna krivična dela (poput ubistva), ali da u skladu sa „principom štete“ on je bio zločin i u vreme dok nije figurirao u krivičnim zakonodavstvima.

Posle ovih uvodnih napomena pokušaćemo da klasifikujemo takva dela. Kriterijum će nam biti koja dobra i interesi se njima ugrožavaju. Po tom osnovu, kao glavne vrste ekoloških delikata možemo navesti dela kojima se:

- ▶ zagađuje životna sredina;
- ▶ narušava biodiverzitet;
- ▶ iscrpljuju prirodni resursi;
- ▶ ugrožava zdravlje ljudi prehranbenim⁴⁴ i proizvodima farmaceutske industrije;⁴⁵
- ▶ izazivaju klimatske promene na Planeti.

Najveći broj radova iz oblasti zelene kriminologije odnosi se na ponašanja iz prve dve grupe, pa ćemo im i ovde posvetiti najviše pažnje. Najzad, neka od dela iz navedenih kategorija mogu prerasti u najopasniji vid kriminaliteta protiv životne sredine – u:

- ☐ ekocid.

Naravno, ovo je samo jedna od mogućih klasifikacija ekoloških delikata. Tako ih Nigel South deli na primarne (zagađenje vazduha, uništavanje šuma, povrede ne-ljudskih vrsta i dela zagađivanja voda i tla); sekundarne (nastaju u pokušajima da se saniraju posledice ekoloških šteta); i tercijarne (izvršeni od onih koji su viktimizovani nekim od prethodne dve grupe dela /South, 2021:120/. Isti autor ukazuje da Rob White /2008/ sva dela ove vrste svrstava u „siva“ (odnose se na zagađenje u gradovima i odlaganje otpada); „zelena“ (na ugrožavanje sveta divljine); i „bela“ (tiču se novih tehnologija) /ibid./. Mailley /2014:751/ ih klasifikuje na dela zagađenja i dela pomeranja (ona koja se menjaju u zavisnosti od nastojanja da se štetne ili opasne aktivnosti spreče ili otkriju).

Eamonn Carrabine sa saradnicima /2004:316 et seq./ sva dela zelenog kriminaliteta deli na primarna (– zagađenje vazduha; – deforestacija; – uništavanje živih vrsta; i – zagađenje vode) i sekundarna ili simbiotska (– nasilje države protiv opozicionih grupa; – odlaganje opasnog otpada; i – organizovani kriminalitet).

Budući da bi detaljnije izlaganje o svakom od navedenih pojava oblika daleko prevazilazilo predviđeni obim ovog teksta, daćemo u nastavku samo elementarne napomene o njima ukazujući na osnovne probleme i upućujući na relevantnu literaturu koja ih tretira.

44 Ovde posebnu pažnju izaziva korišćenje genetski modifikovanih proizvoda (GMO) namenjenih ljudskoj ishrani. Ono na čemu se posebno insistira je da još uvek nije dovoljno proučeno kako oni utiču na zdravlje ljudi /Papić, 2013:158/ i da se pod firmom „smanjenja broja gladnih“ vodi kampanja usmerena na povećanje profita kompanija koje stvaraju ovakve produkte. Gregg Barak /2020:112/ posebno apostrofiraju svetskog lidera u proizvodnji GMO (*Monsanto*) koju označava kao 'majstora prevare, obmane i odnosa sa javnošću' koji na sve (pa i nedozvoljene) načine nastoji da poveća profit čak i od poljoprivrednika koji ne žele da gaje takve organizme.

45 Peter Götzsche /2013:1/ navodi da su lekovi treći po redu (posle srčanih oboljenja i kancera) uzrok smrti u moderno doba. Ovaj danski insajder (dugogodišnji lekar interne medicine) navodi brojne primere kako pohlepa kompanija i korupcija medicinaru dovodi do ovakvog efekta; ne ustručava se da za ovakve stvari upotrebi izraz 'organizovani kriminalitet'.

4.1.1. Zagađenje životne sredine

O ovom obliku ekološkog kriminaliteta postoji najobimnija literatura koja skreće pažnju na ogroman broj štetnih ponašanja kojima se zagađuju vazduh, vodene površine i tlo. Da ljudskom delatnošću dolazi do ovakvih promena naučnici i javnost su bili svesni još u XIX veku, ali su zabrinjavajući okidač koji traži akciju bili svakako poznati incidenti (nesreće – e. *accident*), koji su doveli do izuzetno teških posledica, pre svega na život i zdravlje velikog broja ljudi. U američkoj literaturi se kao takav događaj koji je ubrzao donošenje rigoroznih propisa navodi „Slučaj kanala Love“ u blizini Nijagarinih vodopada koji je podigao javnost ove zemlje na noge jer se, kako kaže Eckardt Beck /1979/ radilo o jednoj od najvećih ekoloških tragedija u američkoj istoriji zbog koje je avgusta 1978. u SAD prvi put fond za slučajeve elementarnih nepogoda aktiviran za nešto što nije prirodna katastrofa. Jordan Kleiman⁴⁶ navodi da je u taj kanal jedna hemijska kompanija tokom više decenija smestila 21.000 tona toksičnog otpada koji se posle obilnih kiša izlio i ugrozio hiljade ljudskih života.

Iako je i ranije američko zakonodavstvo imalo propise koji su kontrolisali zagađivanje životne sredine, ovaj događaj uticao je na njihovo pooštavanje, što je za kompanije koje proizvode opasan otpad predstavljalo dodatni trošak i smanjivalo profit. I onda je došlo do povezivanja dva, kako se dugo smatralo, suprotna poslovna sveta – onog legalnog i podzemnog, kriminalnog. Mnoge kompanije su stupile u kontakt sa akterima iz sfere organizovanog kriminaliteta i angažovale mafiju da se postara o deponovanju takvih materija, naravno po mnogo nižoj ceni od one koju bi izdvojile za regularno odlaganje. U literaturi se mogu naći podaci o tome da je „reket sa odlaganjem opasnih materija“ bio toliko razvijen da je sa kraja na kraj ove velike zemlje mafija ilegalne deponije držala na svakom mestu gde je rizik otkrivanja bio manji, nezavisno od toga da li se radi o tokovima pijaće vode, pašnjacima ili u blizini velikih gradova /Scarpati, Block, 1987:120; Thio, 1988:407/.

Posle niza afera koje su otkrile ovu opasnu simbiozu došlo je do promene strategije. Umesto odlaganja na tlu SAD, firme su – po principu „ne u mom dvorištu“ (e. *not in my back yard*) potražile finansijski ugrožene države sa korumpiranom vladajućom elitom koje su spremne da deponuju takav opasan otpad. Američko ekološko zakonodavstvo istovremeno je dopunjeno odredbama koje su obavezivale proizvođače koji imaju nameru da „izvezu“ opasne materije da ih pre toga učine manje štetnim. Time je zadovoljena forma, a život je išao drugim tokom. Kompanije „izvoznici“ nisu ni pokušale da preduzmu aktivnosti na smanjenju hazardnog nivoa svog otpada (i to bi ih koštalo), pa su u papirima tvrdile da je takav proces okončan, a organi koji su bili zaduženi da to kontrolišu „nisu se mešali u svoj posao.“⁴⁷

Da se ne radi samo o američkim firmama, pokazao je „Božićni cunami“ koji je početkom 2004. ostavio katastrofalne posledice u primorskom delu Somalije jer su štetne materije iz opasnog otpada koji su (pre svega) evropske firme dugo godina ostavljale u običnim kontejnerima na morskoj obali posle razornog morskog

46 www.geneseo.edu

47 Ili zbog korupcije ili „iz nacionalnih interesa“ – kako bi povećali konkurentnost domaćih firmi na svetskom tržištu.

talasa zagadile zemlju, vodotokove i vazduh što je izazvalo smrt ljudi koji su udisali te materije i teških posledica po zdravlje stanovništva /Ignjatović, 2021:12/. Naravno, i ovde je pokretač ovakve opasne prakse bila trka za profitom. Peter Eichsteadt /2010:39/ je izračunao da su kompanije šaljući otpad u Somaliju smanjile troškove njegovog odlaganja sto puta!

Ni privredni subjekti na ovim prostorima, ne samo u Srbiji, nego i u susedstvu, nisu imuni od ovakvog ugrožavanja prirodne sredine. Brojna preduzeća ispuštaju u vodene tokove otrovne materije koje izazivaju pomor živih bića u njima,⁴⁸ ne postavljaju zaštitne filtere kako bi smanjili zagađenje vazduha,⁴⁹ a možda najbolji primer odnosa prema prirodi je slučaj kada je pre nekoliko godina jedna fabrika u Šumadiji koja proizvodi opasne materije poklonila (umesto da ih uništi na propisan način) poljoprivrednicima u svom kraju ispražnjene plastične kante sa ostacima hemikalije iz kojih su oni zalivali zasade i pojili stoku.⁵⁰

Drugi vid „rešavanja problema opasnog otpada“ je izvoz „prljavih tehnologija“ u manje razvijene zemlje kojima se pre svega multinacionalne kompanije oslobađaju svih briga oko toga gde ga smestiti. Takva praksa dovela je do jednog od najvećih akcidenata XX veka – katastrofe u Bopalu, Indija, kada se decembra 1984. u pogonu američke firme dogodila havarija zbog koje je iscurilo 40 tona opasnih gasova koji su ugrozili preko 600.000 stanovnika. Trenutno je zbog toga život izgubilo 4.000, a u godinama koje su sledile još 15.000 ljudi je umrlo kao direktna posledica ove ekološke katastrofe /Taylor, 2014/.

4.1.2. Narušavanje biodiverziteta

Izraz „biodiverzitet“ označava raznovrsnost živih bića (biljaka i životinja) u mnoštvu ekosistema koji postoje na našoj Planeti; u njima se između delova odvijaju povezani ciklusi lančanih reakcija; ako dođe do nestanka neke od vrsta živih bića, može biti ugrožen čitav ekosistem. Do ovih promena dolazilo je u milenijumima koji su prethodili našem vremenu, najčešće zbog katastrofalnih događaja (udari kometa, zemljotresi, poplave, požari velikih razmera...), ali se ekosistem (kako je to već navedeno) spontano obnavljao. Poslednjih vekova, međutim, ključni akter promena je delatnost ljudi i to sa teškim posledicama koje ugrožavaju održavanje klime, prečišćavanje vazduha i voda, održavanje plodnosti zemljišta, obezbeđenje hrane, očuvanje genetskih resursa, razlaganje otpada... /Marković, 2017: 8/.⁵¹

48 White i Heckenberg /2011:87/ pišu o incidentu iz oktobra 2010. kada su se iz rezervoara oko sto kilometara južno od Budimpešte u Dunav izlile tone crvenog otrovnog sadržaja zbog čega je umrlo devetoro ljudi i što je ugrozilo šest država u slivu ove reke.

49 Zbog toga je, između ostalog, prema izveštaju Evropske agencije za životnu sredinu (*European Environmental Agency* – EEA) iz 2020. u našoj Republici zabeležena ozbiljna zagađenost vazduha u svim aglomeracijama, pa je njegov kvalitet u trećoj kategoriji; takođe, Alijansa za zdravlje i životnu sredinu (*Health and Environment Alliance* – HEAL) u Izveštaju iz 2019. navodi da termoelektrane locirane na području Zapadnog Balkana ne zagađuju vazduh samo lokalno, nego imaju ozbiljan uticaj na kvalitet vazduha u Evropskoj uniji /Drenovak, 2020:36–37/.

50 Tek u poslednje vreme javno se govori da naši gradovi ispuštaju kanalizaciju direktno u reke, bez prethodnog filtriranja.

51 Ovaj autor ističe da zbog značaja koji ima za opstanak života na Zemlji, biodiverzitet predstavlja javno dobro, a Konvencija o biološkom diverzitetu (e. *Convention on Biological Diversity*) iz 1992. uvodi princip državnog suvereniteta ne samo u odnosu na biološki materijal, nego i na genetske resurse i tradicionalno znanje /*ibid.*/.

Oktoobra 2022. međunarodna organizacija Svetski fond za živi svet divljine (*World Wildlife Fund* – WWF) objavila je dvogodišnji Izveštaj o stanju života na Planeti 2022. U tom materijalu navode se frapantne činjenice koje govore da je u periodu 1970–2018. nestalo 69% praćene žive populacije, a kao najvažnije činioce koji su doveli do takvog ishoda autori navode: promenu namene zemljišta, nedozvoljen lov i seču šuma, zagađenje životne sredine, gajenje invazivnih živih vrsta i klimatske promene /Almond R. et al., 2022:4/. Sve ovo i pored toga što je Svetska organizacija period 2011–2020. proglasila Dekadom (očuvanja) različitih vrsta živih bića koja nastanjuju našu Planetu (biodiverzitet).⁵²

Kratak osvrt zaslužuju neke od navedenih aktivnosti koje su pomenute kao uzroci narušavanja biodiverziteta.

Pre svega, treba ukazati na pustošenje šuma kao jednu od najštetnijih ljudskih aktivnosti koje ugrožavaju životnu sredinu. Tim Boekhout van Solinge ukazuje tako na krčenje najvećih tropskih šuma Azije. One se nalaze (preciznije: nalazile su se) u Indoneziji i 1970-tih godina država je dala koncesije stranim firmama (uglavnom japanskim) koje su za 30 godina (1975–2005) šumski prekrivač Indonezije smanjile za 390.000 kvadratnih kilometara.⁵³ Ogromna deforestacija indonežanskih ostrva vršena je da bi se došlo do jeftine drvene građe i palminog ulja, ali i zbog širenja rudarstva i proizvodnje papira. Posledice po opstanak životinja i biljaka koje su nastanjivale te tropske kišne šume, ali i seljaka koji su pre toga živeli od njih bile su tragične /Boekhout, 2019:63/.

Slična situacija je, kako navodi ovaj autor, i sa „plućima sveta“ – amazonskim šumama koje su od 1970-tih godina pustošene tako da ih je iskrčeno već 20% (četiri petine deforestacije izvršeno je u Brazilu); razlog: manje se radilo o potrebi otvaranja novih rudnika, bušotina nafte, ili eksploatacije drveta – tu je ključnu ulogu imala ideja da se ilegalnim krčenjem šuma dobiju dodatne površine za pašnjake i farme za gajenje stoke (70% površina nekadašnjih šuma bilo je namenjeno „predatorskim kravama“)⁵⁴, a ostatak uglavnom za uzgoj soje /ibid.:70/.⁵⁵ Posledice ovakvih praksi ne nalaze se samo u narušavanju biodiverziteta i klimatskim promenama na Planeti. Cenu ovakvog „razvoja brazilske Amazonije“ platili su pripadnici domorodačkog stanovništva koji su izmešteni iz svog životnog okruženja, a mnogi koji su se suprotstavili platili su to životom.

U ovu kategoriju spadala bi i dela nedozvoljenog lova i ilegalnog trgovanja retkim, ugroženim i vrstama biljaka i životinja zbog čega je njihov promet zabranjen. Stephen Pires i William Moreto /2011:104/ ova dela nazivaju kriminalitetom protiv divljih vrsta (e. *wildlife crime*) i pod tu kategoriju podvode: 1) krivolov u cilju preprodaje ili ličnog posedovanja; 2) protivzakonito ubijanje za konzumiranje mesa

52 <https://www.gdrc.org/>.

53 Površina veća od one koju zauzima Nemačka.

54 Radi se o primeru onoga što se u navedenom dokumentu WWF naziva „gajenje invazivnih živih vrsta“.

55 Zahvaljujući ovakvim aktivnostima koje su uglavnom predstavljale protivpravno, samovlasno zauzimanje zemlje, Brazil je početkom ovog veka postao najveći svetski izvoznik govedine i kože i drugi svetski proizvođač (posle SAD) soje.

divljači; i 3) ubijanje životinja zbog neprijateljstva prema tim bićima.⁵⁶ Jakopo Costa sa saradnicima /2021/ ukazuje da ilegalna trgovina živim bićima divljine pod posebnom zaštitom ugrožava veliki broj država Afrike, Azije, Južne i Centralne Amerike i da nanosi štete ne samo biodiverzitetu, nego i prirodnim bogatstvom zemlje, njenoj sigurnosti, zdravlju ljudi i ekonomskom razvoju ovih područja.

Prekomerno izlovljavanje ribe mnogi smatraju najvećom opasnošću za živi svet u okeanima. Tako, Fond za odbranu prirodne sredine (*Environmental Defense Fund* – EDF) tvrdi da se na taj način dovodi u opasnost tri milijarde ljudi kojima je hrana iz mora jedini izvor proteina.⁵⁷ Prema podacima agencija UN, za ishranu i poljoprivredu pre jedne decenije više od 30% fonda riba u svetskim morima i okeanima toliko je izlovljeno da se više ne mogu obnoviti, a oko 60% potpuno iscrpljeno.⁵⁸

Christian Bueger i Timothy Edmunds /2020:5/ smatraju da je ilegalni ribolov⁵⁹ možda najzastupljenija kategorija ekološkog kriminaliteta na moru (oni ga, za razliku od drugih autora, svrstavaju u tzv. „plavi kriminalitet“, odn. kriminalitet na morskome prostoru) i tvrde da je povezan sa čitavim nizom drugih krivičnih dela u vezi sa ribarstvom („ribarski kriminalitet“). Godišnja šteta od ovakvih delatnosti iznosi preko 23 milijardi američkih dolara.

■ Ekocid

U pitanju je bilo koji protivpravan i štetan akt koji preduzima subjekt svestan da će životnoj sredini prouzrokovati ozbiljnu, nepovratnu dugotrajnu štetu. Takav negativan uticaj na sredinu izaziva masovno uništavanje osetljivih ekosistema koji su od ključnog značaja za održanje svih oblika života na Planeti.⁶⁰ Time se na nacionalnom planu sankcioniše teško uništavanje ekosistema ili ugrožavanje zdravlja ili dobrobiti neke od vrsta živih bića ili ljudske populacije.

Kako ističu Lorenzo Natali i Rob White /2019:188/ sam termin 'ekocid' nastao je kasnih 1960-tih kao odgovor na razarajući uticaj rata na Dalekom Istoku na životnu sredinu, da bi vremenom bio korišćen za ovakvo delovanje i u razdoblju mira. Zbog posledica, on bi se po nekim autorima, mogao svrstati i u zločine protiv mira u međunarodnom krivičnom pravu /Higgins et al. 2013:257/. Natali i White /p.192/ ukazuju čak da ekocid i genocid nisu tako udaljeni kako se čini na prvi pogled. Tačno je da je ovaj drugi karakteriše namera uništavanja neke etničke, rasne ili druge grupa ljudi, ali genocid se može vršiti i dovođenjem takve grupe u nemoguće uslove u kojima ne mogu opstati. Ovi autori se pitaju: kako utvrditi razliku između ove dve delatnosti ako neko domorodačku zajednicu dovede u takvu situaciju uništavanjem njenog životnog okruženja, tvrdeći da je bio motivisan samo time da uveća profit (a bio je potpuno svestan da će im time ugroziti egzistenciju)?

56 Pozivajući se na međunarodne konvencije koje su stupile na snagu januara 2017, a donete su zbog zabrinjavajućeg rasta krivolova i ilegalnog trgovanja životinjskim vrstama, Olga Blegus i Christian Bueger /2017/ ova dela svrstavaju u transnacionalni organizovani kriminalitet.

57 www.edf.org/oceans/overfishing-most-serious-threat-our-oceans.

58 v. Uljanov /2020:304/.

59 Njegovu definiciju preuzimaju od Organizacije UN za hranu i poljoprivredu (FAO).

60 Zbog težine posledica koje izaziva, deset država je u krivično zakonodavstvo unelo delo ekocida.

Najkraće govoreći, ekocid je svaka radnja koja dugotrajno nanosi štetu Planeti ili životu na njoj. To ugrožavanje je apsolutno i najčešće se odvija u vidu domino efekta. Na primer, krčenje šuma dovodi do erozije tla, to onemogućava proizvodnju hrane, domorodačke zajednice napuštaju svoja prirodna naselja u kojima obitavaju vekovima... Slično je i sa uništavanjem šuma, poljoprivrednog zemljišta i zdrave pijaće vode do čega dovode urbanizacija i industrijalizacija /Safdie, 2022/.

Osnovni oblici ekocida su: – deforestacija; – štete nanete okeanima (industrijskim ribarenjem, zagađenjem naftom ili plastikom); – zagađenje vode i tla (kao posledica krčenja šuma, ali i raznih hemikalija ili rudarskih aktivnosti): – zagađenje vazduha (uglavnom izazvano emitovanjem ugljendioksida ili „gasova staklene bašte“) kao produkt industrijske proizvodnje, nuklearnih katastrofa ili radioaktivnog zračenja. Kao posebni oblici ekocida navode se: – čenobiljska katastrofa; – zagađenje izazvano izlivanjem nafte u meksičkom zalivu aprila 2010. Mrlja je pokrila 149.000 kvadratnih kilometara i zagađeno je 1,770 kilometara obale (Deep Water Horizon Spill); – deforestacija područja Amazona; – zagađenje Pacifika plastikom; nestanak Aralskog jezera u Centralnoj Aziji; i – zagađenje delte reke Niger u Africi /ibid./.

U literaturi se može naći i pojam „svakodnevni ekocid“. Pod uticajem teksta koji je u prvom izdanju Međunarodnom priručniku zelene kriminologije iz 2013. upotrebio Robert Agnew govoreći o činionicima koji doprinose ekocidu, Nigel South /2021:124/ tvrdi da postoje zabrinjavajući postupci i ponašanja koje upražnjava većina populacije – poput prekomernog konzumerizma i proizvodnje i odlaganja otpada (‘previše trošimo, a onda odbacujemo nastali otpad’ – od svemira i okeana, do kanala za navodnjavanje, parkova i ulica). Što je najgore, većina ljudi u tome ne vidi ništa loše.

I Owain Jones i saradnici koriste isti ovaj izraz, ali u drugom značenju: oni ukazuju da živimo u doba svakodnevnog ekocida u kome ruku pod ruku idu degradacija biodiverziteta i iskorenjivanje živih vrsta sa degradacijom i iskorenjivanjem nemoderne kulture i identiteta; takođe, oni istražuju moguće razloge zašto moderno društvo ne uspeva da odgovori na ovu nadolazeću krizu. /Jones et al., 2020:388/

4.2. Ko su učinioci ovih dela

Prethodno izlaganje pokazuje je da su najčešći učinioci akata protiv životne sredine privredni subjekti, pre svega velike korporacije, zbog čega ova dela spadaju i u kriminalitet korporacija /Lukić, 2021:70/. U poređenju sa posledicama njihovih dela, doprinos pojedinaca ugrožavanju životne sredine najčešće deluje zanemarivo.

Ono na šta sa pravom ukazuje Gregg Barak je da kompanije ne bi mogle da izvrše dela takvog obima kada ne bi imale neku vrstu podrške javne vlasti. Na nacionalnom planu, ta vlast često toleriše ili minimalizuje štetne efekte delovanja kompanija ili zbog toga što veruje da je privredni rast značajniji od ugrožavanja ekosistema ili se to radi zbog korumpiranosti onih koji donose odluke o standardima i normativima koji se moraju poštovati⁶¹ ili sprečavaju nadležne organe da otkrivaju i gone takva dela. Od strane multinacionalnih kompanija korumpiraju se ne samo

61 Tako se npr. može podići granica dozvoljene količine neke štetne materije u vazduhu, vodi ili prehrambenim proizvodima. To su dela koja Nikos Passas /2005:773/ naziva „zakonita, ali grozna (e. *lawful but awful*).

domicilne vlasti, nego i one u državama u koje se izvoze „prljave tehnologije“ ili se pustoši njihovo prirodno blago.⁶² Budući da se veliki deo kriminaliteta kompanija vrši uz saradnju političkih subjekata ili uz njihovu prećutnu saglasnost Vincenzo Ruggiero i Nigel South /2021:79/ taj tip kriminalne aktivnosti označava izrazom državni-korporativni kriminalitet.⁶³ Naravno, da su akteri takvih opasnih delatnosti abolirani od krivične odgovornosti za ono što čine.

Još manje šansi da budu gonjeni imaju akteri u situacijama kada se država (odnosno njeni organi i predstavnici) pojavljuje kao izvršilac ekoloških krivičnih dela. Naime, tokom novijih ratova (u bukvalnom ili prenesenom smislu) oružane snage preduzimaju akte koji teško devastiraju životnu sredinu. Kao takav primer navodi se američko učešće u ratu u Vijetnamu, gde su iz aviona bacane hemikalije koje su izazivale deforestaciju šumskih prostranstava u kojima su se možda nalazili protivnički borci.

Ruggiero i South /2021:86/ pišu o tome da je začetak ovakvog ratovanja herbicidima počeo kada je kompaniji *Dow Chemicals* naloženo da svoja istraživanja nastavi kao deo vojnog projekta. Od izbijanja rata u Vijetnamu do povlačenja iz te zemlje, oružane snage SAD ispustile su na njenu i teritorije Laosa i Kambodže dvadeset miliona galona (oko 76 miliona litara) herbicida na 8.6000 kvadratnih kilometara šuma i polja. To je dovelo do ozbiljnog ugrožavanja zdravlja velikog broja civila i vojnika sa obe strane, zagađenja plovnih puteva i zemljišta.⁶⁴ Američka vojska je dugo negirala vezu između izloženosti ovim štetnim hemikalijama i niza bolesti žrtava.

U još jednom 'ratu' su vlasti SAD masovno koristile zaprašivanje tla herbicidima. Kako navodi Rosa del Olmo, radi se o „ratu protiv droga“ u kome je – i pored toga što su se time kršile međunarodne konvencije – vršen strahovit pritisak da države Latinske Amerike (Kolumbija, Meksiko, Bolivija Peru, Gvatemala) dozvole vazduhoplovstvu Amerike da deluje po zasadima koke, marihuane i maka istim onim hemikalijama koje su korišćene u Vijetnamu. Iako je od početka kampanje (negde oko 1970-tih) bilo jasno da će posledice u tim zemljama biti ne samo smanjenje produkcije droga,⁶⁵ nego i ogromne ekološke štete: zagađenje reka, deforestacija, a kao njena posledica u slivu reka doći će do erozije obala, tolikog zagađenja hiljada hektara tla da se tom zemljištu deceniju kasnije ne može saditi nijedna poljoprivredna kultura... Ekološki aktivisti i poljoprivrednici koji nisu gajili sirovine za proizvodnju narkotika bunili su se da su i njihovi zasadi uništeni, a utvrđeno je i da su i oni imali niz komplikacija zdravstvene prirode. Zbog sve većeg nezadovoljstva lokalnog stanovništva, u Kolumbiji je rešeno da se prestane sa devastacijom biljnog sveta pod izgovorom da se time smanjuje ponuda narkotika u SAD. Ta odluka tra-

62 Boekhout van Solinge /2019:56/ takvima smatra one koje su istovremeno bogate prirodnim resursima i ekonomski nedovoljno razvijene. Njih, karakteriše „prokletstvo resursa“ (e. *resource curse*). To „otimanje prirodnih resursa“ najizraženije je u Africi, njenom ekvatorijalnom i zapadnom delu gde se eksploatišu dragoceni metali, zlato i dijamanti, bakar, kobalt ... /*ibid.*:65/.

63 Autori se posebno fokusiraju na dela kojima se zagađuje prirodna okolina i ističu ona koja vrše kompanije iz oblasti naftne (primer *Petroleum-a*), hemijske (slučajevi *Dow* i *Agent Orange*) i industrije minerala (primer ugrožavanja zdravlja ljudi azbestom).

64 Zbog toga je za takvu delatnost prvi put je upotrebljen termin „ekocid“.

65 I trovanje narkomana koji budu upotrebljavali tako zagađene PAS.

jala je kratko: posle nerazjašnjenog ubistva ministra pravde, aprila 1985. naglo je promenjena. Iz svih navedenih razloga, del Olmo /1998:277/ smatra da je program koji je sproveden u zemljama Južne Amerike primer zločina koji ugrožava ekonomski i sociokulturni razvoj drugih država i naroda koji u njima žive. U pitanju je, kako ističe ova autorka, sistematski međunarodni kriminalitet koji zasluđuje naziv transnacionalni ekološki zločin.⁶⁶

Postoji još jedan način na koji državni organi doprinose nanošenju štete i ugrožavanju životne sredine. Iz različitih razloga, njihovi predstavnici potpisuju međunarodne konvencije o njenoj zaštiti, ali se odredaba tih akata ne pridržavaju ili „propuste“ da potpišu dopunske protokole koji preciziraju nivo štetnih materija i uvode međunarodnu kontrolu da li se države potpisnice pridržavaju onoga što su potpisale.⁶⁷

Sledeći akteri koji preduzimaju radnje iz oblasti ekološkog kriminaliteta su organizovane kriminalne grupe. Njihovo učešće se ne svodi samo na (pomenu) saradnju sa legitimnim privrednim subjektima u ilegalnom odlaganju opasnog otpada;⁶⁸ one učestvuju i u obezbeđenju mesta na kojima se vrši eksploatacija prirodnih resursa, suzbijaju proteste lokalnog stanovništva, nasilno dislociraju domorodačko stanovništvo i obavljaju nezakonit lov na ugrožene vrste i drže lance ilegalne trgovine zaštićenim vrstama životinja i biljaka. Kao i u drugim slučajevima, gde god se ukaže mogućnost da se ostvari visoka zarada, organizovani kriminalitet pokušava da se uključi, a ovde naročito jer se radi o jednoj od najprofitabilnijih kriminalnih delatnosti.⁶⁹

5. ČINIOCI KOJI DOPRINOSE OVAKVIM RADNJAMA (ETIOLOGIJA)

Problematika faktora koji dovode do ekoloških delikata spada u najsloženija pitanja na koja zelena kriminologija još nije dala jasan odgovor. Kao i u slučaju kriminaliteta uopšte, teško je navesti jednu teorijsku orijentaciju koja bi objasnila sve oblike kriminaliteta protiv životne sredine. Kriminološke teorije (‘škole’) povremeno su se doticale odnosa čoveka i prirode i (bez obzira što je njihov najveći broj stvoren i pre nego što je uopšte bilo reći o ekološkim kriminalitetu) u njima se mogu naći korisna zapažanja o činiocima koji dovode do ugrožavanja prirodne sredine i načinima kako ih kontrolisati. U tom smislu pominju se učenje krila klasične i neoklasične škole o hedonističkom proračunu (Bentham) i teorija racionalnog iz-

66 Zanimljivo je da je i posle temeljnog proučavanja, u literaturi nemoguće naći podatak o tome da li je upotreba atomskih bombi u Japanu (Hirošima i Nagasaki) krajem Drugog svetskog rata bila istovremeno i delikt protiv životne sredine.

67 v. Drenovak /2020:45/ i to kako se primenjuju odredbe o zaštiti vazduha kod nas.

68 Vincenzo Ruggiero i Nigel South /2010:257/ ovaj tip nedozvoljene aktivnosti nazivaju „kriminalitet prljave kragne“ (e. *dirty collar crime*), ukazujući na razliku u odnosu na kriminalitet belog okovratnika.

69 Stephen Pires i William Moreto /2011:118/ tvrde da ovo ilegalno tržište (ne uzimajući u obzir zarade od ilegalnog ribolova i drvne građe) donosi godišnji profit u iznosu između devet i 20 milijardi dolara.

bora (Wilson i Herrenstein); od pozitivističkih: ekološka odn. 'čikaška škola' (Shaw i McKey), teorija društvenog pritiska (Merton), opšta teorija kriminaliteta (Gottferdson i Hirschi), teorija rutinske aktivnosti (Cohen i Felson) i o relativnoj deprivaciji (Muncie), o društvenom učenju (Akers), o tehnikama neutralizacije (Sykes i Matza) teorije socijalne kontrole, o procesu moralnog oslobođenja (Bandura), feminističke, teorije o muškosti i niz drugih.⁷⁰

Zahvaljujući uticaju ovih 'opštih' teorijskih razmatranja, nastalo je, kako tvrdi Mark Hasley /2004:835/ u krilu zelene kriminologije pet konkurentskih perspektiva o životnoj sredini: – liberalna ekologija; – ekomarksizam; – ekofeminizam; – duboka ekologija; i – socijalna ekologija.

> liberalna perspektiva počiva na antropocentrizmu i polaznoj pretpostavci da su predmet zelene kriminologije protivpravna ponašanja; zbog toga rešenje treba potražiti u tri stvari: moramo – izmeniti proizvodne procese u industriji; – razviti ekološko pravo; – modifikovati prirodu i precizirati granice kažnjivosti. Posebno se ističe značaj tržišta kao mere svih stvari;

> ekomarksizam: začetnik te orijentacije je Engels koji je u knjizi *Položaj radničke klase u Engleskoj* doveo u direktnu vezu degradaciju životne sredine sa siromaštvom, klasnom dominacijom i društvenim poretkom. Ni današnja naša zainteresovanost za očuvanje okoline koja nas okružuje ne može se, kako ističe Ted Benton /1998:150/, zamisliti bez utvrđivanja karaktera savremenih društava i kontinuirane nepravde koja ih karakteriše. Dakle, kapitalizam nužno dovodi do degradacije prirode koji počiva na eksponencijalnom rastu materijalnog bogatstva i klasnom sukobu. Izlaz je u kolektivnoj svojini na proizvodnim sredstvima i uvažavanju naučnih činjenica o problemima životne sredine;

> ekofeminizam: ovim izrazom označava se spoj učenja zelene kriminologije i feminističke orijentacije u ovoj nauci. Ekološka dela su odraz ukorenjenih patrijarhalnih društvenih odnosa. Muškarci dominiraju u vršenju opasnih aktivnosti, dok su žene uglavnom isključene iz tih delatnosti, što omogućava muškarcima da jačaju antropocentrizam i konačno vode u – ekocid.

Ekofeministkinje se zalažu za dekonstrukciju prirode koja podrazumeva njenu reinterpretaciju i to ne samo u smislu napuštanja antropocentričnog shvatanja životne sredine. Konstrukcija prirode se menja vremenom i deo je datog kulturalnog i individualnog konteksta. Do sada smo prirodu shvatali isuviše pojednostavljeno i zbog toga treba raditi na stvaranju ekološki senzitivne kriminologije, koja svoje stavove bazira i na saznanjima prirodnih nauka i ekonomije.

Pauline Lane smatra da je ekofeminizam izložen brojnim kritikama i optužbama – da je iracionalan, kontradiktoran, uvodi kategoriju „sestrinstvo“ koje suprotstavlja svim muškarcima; ove blamiraju tvrdnjama da su bez izuzetka skloni subordinaciji nad ženama. Takođe, da se polna pripadnost nameće i tamo gde joj nema mesta.⁷¹ U toj koncepciji ima i preterivanja kakve su tvrdnje nekih od zastupnika

70 v. o ovim teorijama: Ignjatović /2009: passim/.

71 Ustati protiv zagađenja izvora odakle se snabdevamo vodom i pri tome istaći kao dodatni argument da se time ugrožava i plod trudnice ima puno smisla – ali to isto navoditi kada se zbog izgradnje puta uklanja stoletni hrast – zaista nema. Jer, polna pripadnost je samo jedan aspekt individualnosti /Lane, 1998:243/.

ove orijentacije da postoji veza između silovanja žena i „silovanja prirode“.⁷² Ono što se ne dovodi u pitanje je da žene (u odnosu na muškarce) imaju poseban odnos prema prirodi i da zbog toga moraju preduzeti akcije koje predstavljaju koherentan protest protiv muške dominacije Planetom.⁷³

Maskulinističke ili teorije o muškosti potvrđuju da, kao i kod drugih formi kriminaliteta, i u ekološkom kao učinioci opasnih dela dominiraju muškarci.⁷⁴ Još pozitivistička kriminologija je prirodu videla kao nešto čime treba zagospodariti, a kada se ovaj stav udruži sa shvatanjem o izuzetnosti čoveka u odnosu na sva ostala živa bića,⁷⁵ kao idealni gospodari prirodom i oni koji će pokoriti biljke, životinje i „ostale forme života“ (žene, deca, sluge, seksualne manjine) pojavljuju se muškarci /Groombridge, 1988:251/.

> duboka ekologija zastupa stav da su štete nanete životnoj sredini posledice zanemarivanja međudelovanja svih pojava, a posebno pojedinca i onoga što ga okružuje. Ovi autori nastoje da se odvoje od antropocentrizma, pridaju suštinsku vrednost moralnom razmatranju ekosistema – *biocentrični egalitarizam*. Posebno se ističe dragocenost iskustava domorodaca koja predstavljaju lek za sve ekološke probleme;

> socijalna ekologija vidi pitanja vezana za životnu sredinu kao odnos između pojedinaca koji imaju političku i ekonomsku moć i onih koji je nemaju. Sa druge strane, društveni odnosi trebalo bi da za uzor imaju one relacije koje postoje u prirodi /Hasley, 2004:835/.

U literaturi se mogu naći i autori koji se koncentrišu na etiologiju posebnih vrsta dela iz ove oblasti. Tako se Rober Agnew bavi detaljno uzrocima zlostavljanja životinja tvrdeći da iako su takva ponašanja od izuzetnog značaja,⁷⁶ do sada nisu izazvala veću pažnju kriminologa. Pošto je dao definiciju zlostavljanja životinja i naveo neke od kriminoloških teorija koje bi svoju primenu mogle naći u objašnjenju pojava kojima se u radu bavi, ovaj autor prvo objašnjava individualne doprinoseće činioce (– pojedinac nije u stanju da shvati štetne posledice svog dela; – ne misli da čini bilo šta što je pogrešno; i – čak veruje da je takvo ponašanje korisno), a zatim ukazuje na faktore koji imaju direktan ili posredan uticaj na zlostavljanje životinja (– individualne sklonosti, odn. nedostatak empatije; – način na koji je pojedinac socijalizovan; – nivo njegove samokontrole; – svojstva određene životinje). Agnew /1998:182/ smatra da navedeni faktori utiču i na društveni položaj pojedinca.

Isti autor u jednom kasnijem radu razmatra koje sve pojave i stanja utiču na to da se neko opredeli za vršenje dela ekocida. Navodi činioce kao što su društveni

72 Lane navodi da taj stav zastupaju Ynestra King /1983/ i Collard i Contrucci /1988/. To tvrdi i Philip Sherrard /1995/ koji smatra da je moderno društvo krivo za ekološku krizu do koje je doveo industrijski i tehnološki pakao zasnovan na tome što nemamo poštovanje ne prema čemu, pa ni prema prirodi.

73 O nekim od tih akcija biće reči u nastavku izlaganja.

74 Kod nekih, kao što je krivolov, žene skoro da uopšte ne učestvuju. Jer, lov je tradicionalno „muška delatnost“.

75 Doktrina o *ljudskom ekseptionalizmu* (e. *doctrine of human exceptionalism*).

76 Pre svega jer su ovakvi vidovi odnosa pojedinaca prema životinjama povezani sa njihovim sličnim delima prema ljudima; drugi razlog je to što životinje zaslužuju da budu predmet moralnih razmatranja /Agnew, 1998:178/.

pritisak, relativna deprivacija, statusna i polna frustracija, materijalna deprivacija, neka vrsta tehnika neutralizacije koje naziva „modeli“ (a svode se na umanjene štete i razna opravdanja – da je korist veća od štete), da postoje izvinjavajuće okolnosti /Agnew, 2012:66–68/.

Sandra Bell, Kate Hampshire i Stella Toalidou /2007/ pišu o tome šta doprinosi krivolovu i ribolovu u Grčkoj.⁷⁷ Ova dela se, po njima, preduzimaju kao vid otpora, ignorisanja potrebe da priroda bude zaštićena i uz korišćenje posebnog socijalnog diskursa (ličnost na različite načine opravdava ovakvo ponašanje).

6. KO SU ŽRTVE DELA PROTIV ŽIVOTNE SREDINE (VIKTIMOLOŠKA DIMENZIJA)

Do sada izloženo jasno ukazuje da dela iz oblasti ekološkog kriminaliteta viktimizuju ogroman deo populacije naše Planete. Ta načelna opaska zaista je osnovana, ali traži još jedno preciziranje: nisu sve društvene grupe u istoj meri ugrožene delima „zelenog kriminaliteta“. Većina kritičkih kriminologa sa pravom ističe da su njima najviše viktimizovani pripadnici manjinskih (rasnih, etničkih, a naročito domorodačkih) zajednica, zatim lica koja u društvenoj stratifikaciji zauzimaju niže pozicije, najzad – deca i žene.

Navedeni i slični stavovi mogli bi biti predmet kritike onih autora koji antropocentrični pristup (ovde bi to bila tvrdnja da su žrtve ekološkog kriminaliteta prvenstveno ljudska bića) smatraju prevaziđenim, reliktom prošlosti, religioznog učenja o čoveku kao kruni božanske kreacije, polaznog stava da su ljudska bića inherentno vrednija i pogrešne navike da druga bića vrednujemo po tome koliko su nam korisna umesto prema tome šta su ona /Benton, 1998:156/. Po zastupnicima biocentrizma, dela ove vrste ugrožavaju sva živa bića i zbog toga im treba pružiti zaštitu i priznati (posebno životinjama) određena prava. Oni koji usvajaju polazne stavove ekocentrizma smatraju da ne samo živi svet, nego i neživa priroda mora biti zaštićena, zbog čega neki od njih smatraju da i prirodi treba priznati određena prava, a neki, kao što je već navedeno čak govore o tome da svojim delatnostima ljudi „siluju prirodu“.

Pre no što se pozabavimo pitanjem „prava životinja“ i „prava prirode“, potrebno je ukazati da se u ovom kontekstu često govori o više vrsta pravde; pominju se: – pravda životne sredine (kao izraz širenja ljudskih i socijalnih prava u cilju unapređenja kvaliteta života ljudi – sada i ubuduće); – ekološka pravda (ljudska bića su samo deo kompleksnog ekosistema koji treba sačuvati radi njih samih); i – pravda vrsta⁷⁸ (odnosi se ne samo na potrebu zaštite životnih organizama od ljudi, nego i na sprečavanje čovekovih aktivnosti koje utiču na klimu i životnu sredinu globalno) /White, Hecenberg, 2011:90/.

Još krajem XVIII i početkom XIX veka filozofi i humanisti ukazali su (uz ostala etička pitanja, kakva su zabrana dečijeg rada, kazne zatvora za dužnike, telesno kažnjavanje učenika u školama) i na potrebu sa se spreči okrutno ponašanje prema životinjama. Na tim humanističkim korenima vezanim za postupanje sa domaćim ži-

77 U okolini jezera Kerkin na severu te zemlje.

78 Živih bića.

votinjama na farmama,⁷⁹ dvojica filozofa (Australijanac Peter Singer⁸⁰ i Amerikanac Tom Regan⁸¹) su izneli tvrdnju da moramo imati u vidu istovremeno i potrebe ljudi i potrebe životinja i da ove druge imaju moralno pravo da budu tretirane tako da pate što manje i da im se u najvećoj mogućoj meri obezbedi blagostanje. U međuvremenu, nastaje prvo na Zapadu pokret za zaštitu prava životinja u kome učestvuju stručnjaci različitih profila, na pravnim fakultetima se formiraju predmeti i osnivaju se časopisi o pravima životinja, stvaraju se nacionalne i međunarodne organizacije⁸² za njihovu zaštitu /Hylton, 2022/.

Među prvim autorima koji su kod nas pokušali da zasnuju koncept o pravima životinja bio je Milan Paunović koji je u tako naslovljenoj knjizi tvrdio da „životinje imaju određena, neotuđiva prava koja ljudi ne bi smeli da krše“ /Paunović, 2004:165/. Smatrao je da one predstavljaju specifične subjekte prava, jer mogu imati samo pravna ovlašćenja, ali ne i pravne obaveze.⁸³ Polazeći od normi Univerzalne deklaraciju o pravima životinja iz 1978.⁸⁴ ovaj autor je tvrdio da životinje imaju sledeća prava: – na život; – na slobodu; – na stanište; – da im čovek ne nanosi nepotrebnu patnju; i – da ljudi o njima brinu.

Deceniju docnije, Nataša Stojanović takođe tvrdi da i životinjama treba priznati fundamentalna prava kao i ljudima⁸⁵ i napominje da je Svetsko udruženje za zaštitu životinja – budući da je bilo svesno kako će takvi zahtevi teško naići na podršku pravnika, izraz „prava“ zamenilo terminima „blagostanje, dobrobit“ (e. *welfare*).

Interesantna je argumentacija na kojoj ova autorka obrazlaže zahtev za priznavanje pravnog subjektiviteta životinjama. To su: – Darwinova teorija o evoluciji; – visok procenat poklapanja strukture DNK nekih od životinja sa onim koji ima čovek; – one takođe žive u zajednicama; – i kao poseban razlog navode se činjenice vezane za industriju mesa (stočarska proizvodnja kriva je za 18% emisije gasova koji dovode do „efekta staklene bašte“; masovna deforestacija u cilju proširenja pašnjaka za prehranu stoke; za litar mleka potroši se 990 litara vode – 11 puta više no za biljne proizvode).⁸⁶

Problematika postupanja sa životinja otvara mnoštvo pitanja (među kojima i to da nema sumnje kako su neke od njih obdarene svešću, poseduju oseća-

79 Na zahtev engleske vlade 1964. formiran je Komitet (na čelu je bio Roger Blambell) koji je ukazao da se sa tim bićima postupa neprilično i zbog toga je 1979. formiran Savet za blagostanje životinja na farmama (*Farm Animal Welfare Council* – FAWC) /Stojanović, 2016:76/.

80 Godine 1975. napisao je poznatu knjigu *Oslobođenje životinja* /Singer, 1975/.

81 Autor knjige *Obrana prava životinja* /Regan, 2001/.

82 Među najpoznatije spadaju PETA (*People for the Ethical Treatment of Animals*) i *Humane Society of the US*.

83 Isto važi i za prirodu koja takođe uživa neotuđiva prava /*ibid.*:158/.

84 Ona je pandan Univerzalne deklaracija o pravima čoveka i usvojena je jedino od organizacije pod nazivom Međunarodni savez za prava životinja.

85 Taj spisak je sličan Paunovićevom, samo su dodata „prava životinja da budu titulari imovinskih prava“ /Stojanović, 2016:88/.

86 Budući da je kao jedan od argumenata u ovom sklopu navedeno kako su „vegeterijanci zdraviji deo populacije“ /p. 81/, ovaj deo rada povremeno liči na veganski manifest. U prikazu knjige Helene Silverstein /1995/ koju je u časopisu *Theoretical Criminology* /1998, 2(2):281/ objavila Francine Gary sa puno osnova se tvrdi da treba jasno reći kako koncepcija o širenju prava životinja vodi zabrani njihove upotrebe za ljudsku ishranu.

nja i da u nekim slučajevima imaju veći stepena autonomije nego pojedini pripadnici ljudske vrste).⁸⁷ Takve konstatacije nisu bez osnova, kao ni činjenica da načini na koje ljudi postupaju sa velikim brojem životinja nisu etični. Međutim, iz toga se ne može izvući zaključak da je u cilju zaštite životinja potrebno priznati im neka fundamentalna, neotuđiva prava. Od nastanka modernih društvenih nauka, pravo reguliše odnose među ljudima i ako se zanemari ta polazna tvrdnja, postoji opasnost da iz humanih razloga (koji nisu sporni) dođemo u situaciju da stvorimo potpunu konfuziju. Ono oko čega nema dileme je da pravo treba da obezbedi prikladan tretman životinja i da sankcioniše svaku vrstu zlostavljanja i nehumanog postupanja koje vređa naše osećanje čovečnosti.⁸⁸

Ali to ne znači da automatski treba praviti analogije sa pravima čoveka. Drugačiji pristup vodi brojnim nelogičnostima. Teško je zamislivo da u jednoj grani prava npr. domaće životinje budu tretirane kao stvari (u građanskom deliktном pravu kada pas, konj ili govedo... povrede nekog ili mu nanesu štetu, njihov vlasnik odgovara po pravilima za odgovornost za „opasne stvari“), a te životinje se u drugim delovima normativnog sistema tretiraju kao subjekti, titulari prava. Osim toga, pravo podrazumeva da njegov titular ima ovlašćenja, ali i odgovornosti. To znači da bi u prethodno navedenom slučaju, za nanetu štetu odgovarala životinja, a ne njen vlasnik. Tako bismo se vratili u „mračni Srednji vek“ kada se za izazivanje nekih težih posledica sudilo životinjama i one sankcionisale na isti način kao ljudi.⁸⁹ U tim, za današnja shvatanja bizarnim suđenjima (održavana su najčešće u Francuskoj, Švajcarskoj i Engleskoj) na „optuženičkoj klupi“ mogli su se naći svinje,⁹⁰ goveda, konji, koze, psi... Sve do kasnog Srednjeg veka smatralo se, naime, kako se životinje ponašaju i vrše zločine poput čoveka – da imaju sposobnost da se do određene mere ponašaju racionalno i moralno, poput ljudi.

Deluje pomalo apsurdno da se na sličnoj argumentaciji (neke životinje su obdarene svešću i osećanjima...) zasnivaju stavovi modernih humanista koji tvrde kako im treba priznati neotuđiva prava. Stvar ide dotle da se neki od autora faktički zalažu za pretvaranje životinja u građane.⁹¹ Umesto toga, čini se da je dovoljno da se

87 Misli se na neuračunljive osobe, sasvim malu decu, teške zavisnike...

88 Kako u objašnjenju krivičnog dela Ubijanje i zlostavljanje životinja (čl. 269 KZ Srbije) u svom Komentaru navodi Zoran Stojanović: „Ovde se, u stvari, štiti čovek a ne životinja. Štite se osećanja koja čovek ima prema životinjama i njegova odgovornost koju on prema njima treba da ima“ /Stojanović, 2012:762/.

89 Sonya Vatovsky /2017/ navodi da su srednjevekovna suđenja (koja su podrazumevala učešće tužilaca, zastupnika odbrane, svedoka, sudija) sprovedena u dva slučaja: crkveni procesi protiv grupa štetočina koje uništavaju crkvenu imovinu (miševi, insekti) ili slučajevi pokrenuti sekularnom tužbom protiv pojedinačnog stvorenja. Suđenja su završavana ekskomunikacijom štetočina od strane crkve ili egzekucijom od strane dželata (vrlo retko, oslobađajućom presudom, iako je bilo i takvih slučajeva).

90 One su bile najčešći životinjski „pacijenti“ pravosudnog sistema. Jedan poznat slučaj je suđenje svinji započeto juna 1494. zbog toga što je u selu Dizi u Francuskoj, dok su roditelji bili okupirani okupirani svakodnevnim poslovima unakazila i usmrtila dete u kolevci, v. www.medievalist.

91 U prikazu jedne knjige /Francoine, 2010/ koja pledira za priznavanje prava životinjama Barbara Noske iznosi 1998. upravo takvu konstataciju, v. *Theoretical Criminology* 2(2):285. A naša autorka N. Stojanović /2016:79/ se u svom tekstu ograđuje tvrdnjom da im, naravno, ne pripadaju biračka i slična prava.

čovjek brine o njihovoj dobrobiti i da se sankcioniše nečovečno postupanje sa tim bićima.⁹²

Kada se govori o „pravima prirode“, Ted Benton /1998:153/ navodi da su mnogi autori (izričito se pominje Christopher Stone /1974/), pitali zašto, kada se već toliko pominju prava životinja, onda drveću, rekama, planinama i ekosistemima ne priznamo mogućnost da budu nosioci određenih moralnih prava – drugim rečima: zar i oni ne zavređuju da nose pravne standarde? Ovaj autor sa puno osnova smatra da je umesto proglašenja prirode i njenih delova za subjekte prava potrebna *pacifikacija* našeg odnosa prema prirodi. Radi se o svestranoj, dugotrajnoj strategiji koja podrazumeva duboke socijalne promene zasnovane na kolektivnom odlučivanju, potpunom informisanju i inkluzivnom dijalogu. Ljudska društva moraju biti zasnovana na druželjubivosti, kooperativnosti i harmoniji sa ne-ljudskim bićima. Sve to umesto sadašnje manije, kompetitivnog antagonizma i destruktivnosti ne samo prema drugim ljudima, nego i prema samoj prirodi /*ibid.*:172/.

Jedan drugi autor, Harold Barnet, umesto o pravima prirode govori o potrebi da razvijemo etiku zemlje (e. *land ethic*). Taj pojam prvi je uveo Aldo Leopold /1987/ podrazumevajući pod njim da su stvari u redu kada teže da zaštite integritet, stabilnost i lepotu biotičke zajednice – ostale su pogrešne.

U američkoj pravnoj literaturi koja se bavi životnom sredinom dominantna tema je da čovek dominira prirodom, da je ona izvor ekonomskih izbora, da tehnologija omogućava da njome ovladamo, tržište je merilo vrednosti prirode. Barnet pominje izraz „*biotička piramida*“ podrazumevajući da se radi o nezavisnoj mreži života koja uključuje tle, vodu, biljke i životinje. Ljudi se od drugih živih bića razlikuju po tome što svesno menjaju ekosistem i zato moraju svom delovanju postaviti etičke granice. U tom smislu, potrebno je usavršavati tehnologiju u cilju zaštite prirode; tržište ne može biti sinonim pretvaranja svega u robu; ekonomski napredak ne sme ići po cenu devastacije prirode.⁹³ Najzad, kada shvatimo da smo deo ekosistema, zaštita životne sredine postać centralna preokupacija u promociji zdravlja, blagostanja i pravde /*ibid.*: 183/.

7. KONTROLA OVIH DELA

Najopštije govoreći, modusi kako moderne države nastoje da umanje nivo ekološkog kriminaliteta: – ekonomske mere; – informacione (reklamne) kampanje; – dogovori sa menadžmentom kompanija; – tradicionalne komandne i kontrolne mere /Watson, 2005:190/. Mi ćemo se najviše zadržati na ovim poslednjim, podsećajući da postoje dva oblika kontrole nepoželjnih ponašanja u društvu: jednu vrše subjekti formalne, a drugu oni koji vrše neformalnu socijalnu kontrolu.⁹⁴

92 A za to nije neophodno da se vode velike filozofske i teorijske rasprave koje se često završavaju zahtevima da im se prizna (pasivni) pravni subjektivitet. To pokazuje tekst objavljen u beogradskom *Malim novinama* od srede 11. januara 1889. u kome stoji da je „presudama policijskim“ uz ostale, osuđen i „Andrija Stevanović, rabadžija, što je nečovečno tukao svoje volove“.

93 U cilju povećanja profita, ne mogu se trovati sopstveni radnici, a još manje stanovništvo u okolini – nije slučajno da nivo viktimizacije ljudi zavisi od rasne, etničke pripadnosti ili bogatstva i zbog toga Barnett /1999:176/ govori o *ekološkom rasizmu*.

94 Kao i svaka klasifikacija, i ova je uslovna – jer, na primer, u kontroli ovih dela može učestvovati i zaštitnik prava građana (ombudsman) koji se ne može svrstati ni u jednu od navedenih grupa.

7.1. Formalna socijalna kontrola

U odnosu na kriminalitet, ta kontrola svodi se na rad organa formalne socijalne kontrole: zakonodavac stvara normativni okvir za njihovo delovanje, a zatim se angažuju organi pravosuđa u širem smislu: jedni su zaduženi za primenu prava (policija), a drugi za sankcionisanje prekršilaca u zakonom regulisanom postupku. Kada se radi o ekološkom kriminalitetu, budući da smo u ovu kategoriju, pored krivičnih dela uneli i prekršaje, ovaj spisak subjekata formalne socijalne kontrole se dopunjuje i izvršnim organima koji su nadležni za donošenje propisa niže pravne snage od zakona (uredbe i slični akti) i inspekcijskim organima koji su takođe zaduženi za primenu prava.

Sa normativnim regulisanjem u ovoj oblasti u zemljama Zapada, počelo se i pre navedenih incidenata. Tako se u literaturi može naći podatak da je prvi propis o obezbeđenju kvaliteta vazduha regulatorni okvir usvojen u Ujedinjenom Kraljevstvu (UK) 1930-ih /Drenovak, 2020:36/. Od tada, za zaštitu životne sredine donet je, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom ogroman broj propisa i programa.

Mailley /2014:et seq/ sve međunarodne akte namenjene regulisanju ekološkog kriminaliteta deli u nekoliko vrsta:

- konvencije o trgovini ugroženim divljim vrstama (*Convention on International Trade in Endanger Species* – CITES). Ključni izvor podataka o toj ilegalnoj trgovini je TRAFFIC, a u suzbijanju učestvuje i Istražna agencija za zaštitu životne sredine (*Environmental Investigation Agency* – EIA), nevladina organizacija WildAid i već pominjani WWF.
- konvencije o proizvodnji, ilegalnom odlaganju i švercu supstanci koje ugrožavaju ozonski omotač (e. *Ozone Depleting Substances* – ODS). Ovde spada Bečka konvencija za zaštitu ozonskog omotača;
- konvencije koje se odnose na izvoz i trgovinu opasnim materijama (otpadom): – Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog prenosa opasnog otpada i njegovom odlaganju; – Roterdamska konvencija o prethodnom informisanju u cilju pristanka pri proceduri sa određenim opasnim hemikalijama i pesticidima; i – Stokholmska konvencija o perzistentnim organskim zagađivačima

Značajan doprinos donošenju ovih međunarodnih akata imale su dve organizacije unutar Ujedinjenih nacija: Agencija za zaštitu životne sredine (*Environmental Protection Agency* – EPA) i Program UN za zaštitu životne sredine (*UN Environment Programme*).⁹⁵

Na nacionalnom planu, verovatno najrazuđenije ekološko zakonodavstvo imale su SAD i ono je sadržalo niz normi na federalnom⁹⁶ i na nivou država članica.

95 On baštini tri programa: klimatska akcija; akcija za prirodu; i hemikalije i akcija protiv zagađenja. Uz to postoji i mnoštvo drugih podprograma, v. www.unep.org.

96 Thomas Downs navodi da je u poslednjoj deceniji XX veka federalno zakonodavstvo sadržalo propise: o čistom vazduhu, vodi, konzervaciji resursa, o odgovornosti za životnu sredinu, o insekticidima, fungicidima i rodenticidima; o kontroli otrovnih materija i o zaštiti na radu i zdravlju /Downs, 1992:9–19/:

Osim toga, na nivou cele države postojala su uputstva o kažnjavanju za ova dela. Donošenje ovih brojnih propisa doprinelo je rastu broja radnji koje su inkriminirane i pooštavanju propisanih kazni /Downs, 1992:1/.

Osnov za prvo unošenje inkriminacija vezanih za zaštitu čovekove sredine u naše ranije pravo bila je odredba Ustava SFRJ iz 1974. koji je izričito među ostalim, naveo i pravo čoveka na zdravu životnu sredinu /Lacmanović, 1977:47/. U Srbiji su trenutno pojavni oblici kriminaliteta protiv ekoloških dobara određeni: – u Krivičnom zakoniku (istoimena Glava XXIV, članovi 260–277) – u privredno prestupnom pravu; i – u prekršajnom pravu (veliki broj zakonskih propisa u kojima su navedeni ekološki delikti kojima se pruža zaštita životnoj sredini uopšte i posebno zaštićenim vrednostima).⁹⁷ Radenka Cvetić /2014:295/ smatra da opšti zakonski okvir zaštite životne sredine čine četiri zakona usvojena decembra 2004.⁹⁸

Jovašević /2014:628/ sva ekološka krivična dela razvrstava na: – prava, – ne-prava i – sporedna ekološka krivična dela (nalaze se u sporednom krivičnom zakonodavstvu);⁹⁹ on navodi 16 zakona koji sankcionišu ekološke privredne presteupe, dok ekološke prekršaje poznaje 20 propisa. Ovaj autor zaključuje da se radi o veoma razuđenom sistemu propisa koji u pojedinim slučajevima nisu usklađeni i često sadrže rešenja koja su arhaična i prevaziđena.

Poseban problem je to što se vrlo mali broj ovih dela kod nas prijavljuje (u 2021. bilo je 2.012 prijavljenih punoletnih učinilaca,¹⁰⁰ što znači da su činila 2,5% od ukupno prijavljenog kriminaliteta; optuženih je bilo 405 – činili su 1,3%), a broj osuđenih učinilaca bio je 323 (1,2% od svih osuđenih punoletnih učinilaca).

Možemo se zapitati: kako je moguće da bude samo dve hiljade prijavljenih u državi u kojoj se na sve strane nalaze divlje deponije,¹⁰¹ gde se grade stambena naselja na zaštićenim područjima odakle se pijacom vodom snabdevaju čitavi delovi zemlje, gde se cisterne sa opasnim materijama transportuju na način koji dovodi do opasnih incidenata; gde su šumska krađa i krivolov u pojedinim delovima zemlje uobičajeni... Očigledno je da je (i) u ovom slučaju jaz između normativnog i stvarnog ogroman. Sa formalne strane gledano, sve bi trebalo da funkcioniše: postoji Ministarstvo nadležno za zaštitu životne sredine, formirani su nadležni organi zaduženi za otkrivanje i progon ovakvih dela (samo inspekcija u ovoj oblasti imamo 23), oni koriste budžetska sredstva i izveštavaju o svom radu, ali je očigledno da u njima nema dovoljno obučenog kadra /Joldžić, 2014:171/.¹⁰²

Očigledno, fenomen „gubljenja“ („krunjenja“) kriminaliteta je veoma izražen kod ovih dela – tek jedna šestina prijavljenih učinilaca je osuđena.

97 U literaturi /Joldžić, 2014:167/ se navodi da ih ima osamnaest.

98 To su: Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine; i Zakon o zaštiti životne sredine.

99 Navodi posebno tri zakona iz 2009. (o zdravlju bilja; o sredstvima za zaštitu bilja; i o genetički modifikovanim organizmima).

100 Nijedan maloletnik nije te godine prijavljen za delo iz ove grupa.

101 v. Batričević /2017: 109/.

102 Zbog toga je marta 2022. Ministarstvo unutrašnjih poslova formiralo Jedinicu za suzbijanje ekološkog kriminaliteta i zaštitu životne sredine.

Tako je i u drugim sredinama. Tamna brojka kod ovih dela je, prema svim pokazateljima, veoma velika. Naravno, na to utiče i vrsta dela. Kako ističe Rachel Armitage /2011:84/ to posebno važi za „dela protiv divljine“, koja ne samo da se otkrivaju u malom procentu, nego se i kada se znaju učinioци, samo 10% njih se nađe pred sudom.¹⁰³

Michael Watson pišući o stanju u SAD navodi da na početku ovog veka još nije bilo odgovarajućeg pravnog okvira niti kontrole kriminaliteta protiv životne sredine. Uz to, nije bilo lako iznaći strategiju suprotstavljanja na nacionalnom planu jer su regionalne karakteristike ovog tipa kriminalne aktivnosti bile velike. Zbog toga se goni za veoma mali deo ekološkog kriminaliteta. Većina dela vrši se bez namere da se nanese šteta okruženju, zbog čega dominiraju nehatna dela, učinjena u cilju povećanja zarade,¹⁰⁴ a poseban problem pri progonu ovih dela je kako utvrditi broj saučesnika i njihov doprinos izazivanju zabranjene posledice. Sve su to razlozi zašto se učinioцима izriče vrlo mali broj (čine tek 1,2%) kazni zatvora. Dominira novčana kazna koja je retko proporcionalna nanetoj šteti.¹⁰⁵ Ni u SAD tužιοci i sudije nisu dovoljno obavешteni o razmerama i pravim posledicama ovakvih dela (kao da postoji „začarani krug“ – malo ovih dela se goni i sudi, tužιοci i sudije nemaju dovoljno iskustva sa postupanjem u takvim situacijama).

Krivični progon očigledno ne može biti jedini način suprotstavljanja ekološkom kriminalitetu. On dolazi posle izvršenog dela i ne može dovoljno zaštititi ekološka dobra. Da bismo zaista odvratili aktere da degradiraju životnu sredinu, potrebno je pojačati reakciju tako da se vršenje takvih dela jednostavno ne isplati. Za to je, pored pooštavanja kaznene reakcije (tamo gde se takav zahvat čini racionalnim) potrebno preduzeti i druge demotivišuće mere iz ostalih grana prava, a pre svega – zabranu daljeg obavljanja delatnosti i naknadu štete u realnom iznosu.¹⁰⁶ Postoji još jedno efikasno sredstvo koje odvraća privredne subjekte od preduzimanja ovakvih štetnih radnji – to je „izlaženje na loš glas“ u javnosti. Kao i u drugim oblastima poslovanja, uspeh na tržištu često zavisi od imidža koji kompanija ima i zbog toga se na svaki način želi izbeći loš publicitet.¹⁰⁷ Ali, time prelazimo na drugi problem – neformalnu reakciju na ekološki kriminalitet.

7.2. Neformalna socijalna kontrola

Pored subjekata formalne kontrole, na razmere i posledice aktivnosti protiv životne sredine utiču i drugi akteri: nevladine organizacije, mediji i javnost u najširem smislu reči.

103 Navodi i tri studije slučaja – trgovina papagajima; kožom divljači; i nedozvoljen ribolov *ibid.*./

104 Već citirani Downs /1992:24/ konstatuje: „sporno je zašto kažnjavati nekog ko nije uopšte imao nameru da izazove štetu“ i da se to „protivi tradicionalnom principu da nema krivičnog dela bez kriminalne namere“. Zbog toga takva dela ovaj autor naziva „regulatorna“ (e. *regulatory crimes*) tvrdeći da im nije mesto u krivičnim zakonima – radi se o administrativnim deliktima jer se kod njih odgovornost približava onoj objektivnoj.

105 Lokalne agencije za zaštitu životne sredine trošile su u to vreme godišnje od 100 do 150 miliona dolara na otklanjanje samo štete nanete ilegalnim odlaganjem otpada u kom „biznisu“ značajnu ulogu igraju akteri organizovanog kriminalnog podzemlja.

106 Watson /2005:193/ naglašava da se ne samo u američkom, nego i u pravu UK sankcije građanskog i upravnog prava ne primenjuju dovoljno.

107 To važi i za druge aktere koji često preduzimaju mnoštvo aktivnosti da bi popravili sliku o svojoj delatnosti (kladionice kao darodavci, proizvođači duvana kao pokrovitelji važnih događaja...).

Pre svega, jedan od najvećih problema sa kojim se srećemo u pokušaju da zaštitimo prirodu od štetnih uticaja ljudi je nedovoljna svest najšire javnosti o stvarnim posledicama takvog delovanja. U literaturi se mogu naći izvanredni primeri koji dokazuju ovu tvrdnju.

Nic Groombridge /1998:249/ piše kako je Gospodin Hake istovario osam buradi izuzetno štetnog insekticida čije propisno odlaganje bi ga koštalo 2.000 funti (£). Sud mu je izrekao kaznu od 1.500 £ i 200 sati rada u zajedničkom interesu. Na njegovom licu video se osmeh zadovoljstva jer je agencija za zaštitu životne sredine potrošila 500.000 £ za čišćenje reke, dok stvarne razmere štete do kraja postupka nije bilo moguće utvrditi. Nije bilo nikakve reakcije na smešno nisku kaznu za tako teško delo koje je Hake izvršio. Niko nije pozvao na javne proteste, blokadu saobraćaja, tražio izmene zakona...¹⁰⁸ Groombridge predlaže da zamenimo reč „zagađivač“ sa „kriminalac“, a „otrovna materija“ sa „droga“ i posmatramo kako će javnost reagovati.

Naravno, ovde se postavlja pitanje ko utiče na stavove javnosti i treba se podsetiti da najveći broj građana sve što zna o kriminalitetu crpe iz medijskih izveštaja. A mediji su u današnje vreme uglavnom daleko od u ustavima postmodernih država proklamovane slobode. Svemoćne multinacionalne korporacije i vlast koje ih kontrolišu doprinose, kada im je to u interesu, minimiziranju ili potpunom negiranju šteta koje životnoj sredini nanose.¹⁰⁹

Odličan primer za to kako se u medijima tretiraju ekološka pitanja daje Anna Di Ronco sa saradnicima. Oni pišu o višegodišnjim pokušajima lokalne zajednice u oblasti Pulja da spreče da krak gasovoda TAP (*Transatlantic Adriatic Pipeline*) koji počinje u Azerbejdžanu uđe u Italiju kod mesta San Foca. Italijanska vlada je 2013. odobrila projekat koji su podržale i evropske institucije. Lokalno stanovništvo je bilo zaplašeno da će time biti uništeni njihovi viševjekovni zasadi maslina koji su im donosili gro prihoda, a biće ugroženi i začeci turizma u tom kraju. Protesti su bili mirni, sve dok vlasti i kompanija koja je preuzela da obavi posao nisu počeli da se ponašaju prevarno i da primenjuju silu protiv demonstranata. U toj situaciji jedini objektivni medij bile su društvene mreže, pre svega Tviter na kome se moglo videti šta se zaista događa. Klasični mediji, pre svega štampa, pokazali su u toj situaciji dva lica. U lokalnim izdanjima događaji su predstavljeni izbalansirano, ali su u nacionalnim izdanjima demonstranti predstavljeni kao nasilnici koji sprečavaju Italiju da diverzifikuje svoje izvore snabdevanja zemnim gasom i ugrožavaju nacionalne interese.

Ovo je za De Ronco i njene saradnike najbolji dokaz da je neophodno unutra zelene kriminologije razviti segment koji bi se bavio medijskim predstavljanjem ekoloških pitanja koje je, po pravilu, krajnje selektivno i – u zavisnosti od toga ko je naručilac može ići od konstruisanja problema, sa jedne, do prikrivanja stvarnih razmera ugrožavanja i oštećenja. Te „medijske zelene priče“ mogu izbegavati da izveste o tome šta se događa, ali i ih lažno predstavljati ili interpretirati. Zbog toga, oni

108 Takve reakcije rezervisane su za ulični nasilnički kriminalitet i „tri jahača Apokalipse“ (terorizam, organizovani kriminalitet i pedofiliju) koji služe kao najčešći argument za ograničavanje ljudskih prava od strane javne vlasti.

109 Deo te strategije je prikrivanje podataka o zagađenosti i stvarnom stanju ugroženosti prirode. O tome je pisano i u našoj literaturi /Joldžić, 2014:171/.

predlažu konstituisanje zelene kulturalne i vizuelne kriminologije i zelene viktimo-logije /De Ronco, 2020:144/.

U jednom drugom radu u kome se takođe bavi ovim događajima na jugu Italije, De Ronco i Allen Robertson /2021:376/ posebno naglašavaju da su digitalna tehnologija i društvene mreže veoma izmenili niz stvari koje se tiču socijalne kontrole. Danas svaki građanin može snimiti npr. policijsku brutalnost i to objaviti; tako se pored države koja nastoji da nadzire građane, pojavljuje i model nadziranja njenih agenata i njihovog ponašanja u procesu primene prava. Oni ga nazivaju „nadzor odozdo“ (e. *sousveillance*) i on doprinosi „novoj vizibilnosti policijskih aktera“.

U novije vreme, sve više raste značaj nevladinih organizacija koje u pojedinim situacijama mogu značajno uticati na zaštitu životne sredine. Njihov uticaj možda najbolje ilustruje delovanje jedne od najpoznatijih – Grinpis (*Greenpeace*)¹¹⁰ koja je među prvima krenula sa ekološkim aktivizmom.¹¹¹ Korišćeni su veoma različiti načini izražavanja nezadovoljstva delatnostima kojima se ugrožava životna sredina i posebno je karakteristično da u tim aktivnostima u velikom broju učestvuju žene. Puline Lane /1998:238 et seq./ piše o dva takva slučaja.

Prvi se odigrao 1980-tih kada je NATO zvanično promenio stav o upotrebi strateškog nuklearnog oružja i od sredstva odvratanja ga promovisao u oruđe za preventivni udar. Zbog toga je od 1981. krenuo niz događaja poznatih kao Grinham (*Greenham*) protest – grupa žena je, noseći natpis „Žene za opstanak planete“ krenula je u mirne demonstracije, ali su ih vlasti ignorisale. Zbog toga su 44 aktivistkinje 1983. i pored policijskog i vojnog obezbeđenja i prepreka provalile u bazu Grinham komon i zbog, po zvaničnim saopštenjima „narušavanja reda upadom u posebno zaštićenu zonu“ bile uhapšene. Očekujući krivični progon, one su iskoristile početne faze postupka da ukažu da su se suprotstavile dominantnom diskursu moći i kako su onim što su preduzele želele da spreče nuklearni rat. No, pravosudni organi su odlučili da to delo ne kriminalizuju odnoseći se prema učesnicima protesta paternalistički – po poznatom pozitivističkom obrascu¹¹² oni su njihov akt tumačili kao izraz „ženske prirode“, „biologije“, „materinstva“, „hormonalnih problema“...

Drugi poznati događaj o kome piše Lane je akcija Ploušers (e. *Plowshares*) pokreta¹¹³ koji je bio reakcija na odluku engleske vlade da Indoneziji (koja je 1975. okupirala Istočni Timor) proda avione Hank koji su korišćeni za napade na civile na okupiranoj teritoriji. Žene su preduzele odlučnu akciju – upale su u britansku

110 Osnovana u Vancouveru 1971. O poznatim slučajevima kada je ova organizacija sprečila za naftnu kompaniju *Shell* primeni najjeftinije rešenje – da potopi platforme za vađenje nafte u Atlantski okean (što je moglo imati katastrofalne posledice po živi svet) i kada je zahvaljujući njihovim kampanjama predsednik Francuske odustao od nuklearnih proba na ostrvu Miriroa piše Beck /2011:137/. Inače, to je samo jedna od takvih organizacija. Jelisaveta Petrović /2020:19/ navodi da su u Novom svetu pre nje osnovane organizacije Prijatelje zemlje (*Friends of the Earth*, 1969) i Nacionalni savet za zaštitu prirodnih resursa (*National Resources Defense Council*, 1970).

111 Ovakav aktivizam nastao je 1960-tih godina pravo u SAD, a zatim se proširio svetom /Petrović /2020:18/.

112 U skladu sa matricom koju je još krajem XIX veka začeo Lombroso pišući o „ženi kriminalki“, v. Ignjatović /2009/.

113 Antinuklearni hrišćanski pacifistički pokret osnovan 1960-tih. O akciji o kojoj je ovde reč v. <http://www.craftech.com/>.

vazduhoplovnu bazu i čekićima atakovale na avione tog tipa, ostavljajući na pilotskim sedištimu video zapise o zločinima indonežanskih vlasti u Istočnom Timoru. Pred sudom u Liverpulu vođen je protiv njih postupak zbog krivičnog dela oštećenje tuđe stvari, dok su se one u odbrani pozivane na konvencije o genocidu i ratnim zločinima, kao i na *Criminal Law Act* iz 1967. koji predviđa nekažnjivost za delo izvršeno u krajnjoj nuždi. Jula 1996. žene su oslobođene /Lane, 1998:241/.

Nije jasno kako su se ovakvi oblici aktivizma zbog ugrožavanja životne sredine u novije doba pretvorili u kontroverzne i medijski praćene oblike protesta (u kojima takođe najčešće učestvuju žene i devojke) koji se sastoje u bacanju sadržaja konzerviranih jela na slike u poznatim svetskim muzejima i lepljena šaka za zidove ispod njih.

ZAKLJUČAK

U radu su dotaknuta samo neka od ključnih pitanja koja se odnose ne jedan novi pristup krivičnim naukama – zelenu kriminologiju, koja je, posle nešto više od tri decenije od prvog pominjanja i dalje u fazi traganja. Mnoštvo stvari koje se na nju odnose su pod znakom pitanja ili plod brojnih kontroverzi: od samog naziva, njenih filozofsko teorijskih okvira, predmeta proučavanja i njegove sistematike, metodološkog aparata, pa sve do toga koja ponašanja čoveka proučava, ko su učinioci i žrtve, najzad: kako kontrolisati takva dela.

Pošlo se od toga da je zelena kriminologija orijentacija u savremenoj kriminologiji koja proučava kako ljudi ostvaruju interakciju sa neposrednim okruženjem i kakve promene oni u njemu izazivaju. Drugim rečima, ona se bavi oblicima ugrožavanja i štetama koje se nanose životnoj sredini, ponašanjima koja se ne svode samo na krivična dela, čak ni samo na protivpravne radnje. Njihovi učinioci su prevažno privredni subjekti (kompanije), ali i organi vlasti odn. njihovi predstavnici i građani koji takođe daju doprinos devastaciji prirode. Iako smo svi zajedno žrtve ovakvih dela, ipak njihove posledice najviše osećaju pripadnici manjinskih zajednica, starosedeoci i lica koja na društvenoj lestvici zauzimaju niže položaje.

Broj faktora koji izazivaju 'zeleni kriminalitet' je ogroman (kao i vrsta dela koje ga čine), ali su najčešći trka za profitom, naponi da se ekonomski razvoj ostvari po svaku cenu, korupcija, ali i nedovoljno razvijena ekološka svest građana i lične crte i status učinilaca.

Ono što izaziva posebnu zabrinutost je nedelotvornost mehanizama kontrole ovog oblika kriminaliteta koja je očigledna u svim delovima sveta. Delovanje mehanizama formalne socijalne kontrole ne može ovakva dela svesti na razmere koje bi se mogle tolerisati. Ključni razlog za to je što su glavni akteri koji ugrožavaju životnu sredinu upravo svemoćne kompanije koje često deluju zajedno sa državnim organima, od kojih bi oni pravosudni trebalo da ih sankcionišu. Kao i kod drugih pitanja u kriminologiji i ovde se pokazalo da se krećemo u oblasti u kojoj dominiraju pitanja moći, bogatstva i siromaštva. Drugim rečima – ovde se možda najjasnije postavlja pitanje: ko donosi zakone i određuje granice zone kažnjivosti. Pokazalo se (naročito na primeru SAD i EU koje imaju najrazvijenije ekološko zakonodavstvo) da nije dovoljno samo donositi propise – važnija je njihova sadržina.

U suprotstavljanju 'zelenom kriminalitetu' od subjekata neformalne kontrole poseban doprinos daju ekološki pokreti i njihov aktivizam, dok je uticaj javnosti mnogo manji jer je on odraz slike koju o ekološkom kriminalitetu stvaraju mediji koji su često pod uticajem onih koji najteže ugrožavaju životnu sredinu.

Posle ove ne baš optimističke slike, postavlja se pitanje: šta činiti u situaciji u kojoj velik broj kriminologa tvrdi da je generator najtežih ugrožavanja upravo logika na kojoj počiva savremeni kapitalizam: to je kombinacija beskrupulozne trke za profitom, konzumerizam i svodenje svih stvari na robu. To ne znači da su u pravu oni predstavnici radikalne i anarhističke kriminologije koji izlaz vide u revoluciji (svaka se završavala promenom na mestima koja nose privilegiji, zgrtanje bogatstva i vladanje ljudima). Umesto takvih prevrata, trebalo bi da uspostavimo harmoničan odnos sa svetom koji nas okružuje (za to nije neophodno izmišljati nekakva „neotuđiva prava“ životinja i prirode). Takav odnos podrazumeva uvažavanje potrebe za čuvanjem postojećih ekosistema, uviđanje da postoje vrednosti značajnije od trke za zaradom po svaku cenu. Do tog cilja može se doći postepenim koracima:

potrebno je razviti ekološku svest građana;

kao njena pretpostavka javlja se potreba da mediji (tradicionalni i novi digitalni) objektivno prikazuju aktivnosti, kao i podatke o tendencijama i konsekvence ekoloških delikata;

te podatke trebalo bi da dobiju od nauke (i prirodnih i društvenih), pri čemu su saznanja zelene kriminologije od ključnog značaja;

ta saznanja trebalo bi da posluže kao okvir za odgovarajući normativni sistem koji je osnov reagovanja na neprihvatljiva dela, koji će pokazati dobre strane bifurkacije: za najopasnija dela, kao što je ekocid potrebno je predvideti najteže sankcije i primenjivati ih dosledno tako da potencijalni prestupnici shvate da im se ne isplati njihovo vršenje (hedonistički proračun); važno je i tako urediti statusna pitanja privrednih subjekata da ne mogu izbeći odgovornost promenom statusa firme (što je inače čest slučaj sada). Za lakša dela organima kontrole i pravosuđu trebalo bi da bude na raspolaganju čitav niz mera pre svega finansijske prirode;

uz to, potrebno je razviti i nove metode suprotstavljanja, kakav je, na primer situaciona prevencija zasnovana na angažovanju lokalne zajednice;

kada se radi o neformalnoj kontroli, potrebno je osnažiti ekološke pokrete i koristiti medijske „kampanje blamiranja“ subjekata koji ugrožavaju životnu sredinu.

Najzad, i u ovoj oblasti potrebno je razdvojiti mit od istine, talase populizma od dosledne akcije. Zbog toga što se i ovde zapažaju preterivanja i iskrivljavanja stvarnog stanja, u oba smera: i minimizacija stvarnih efekata ekoloških dela, i kampanje dramatizacije zasnovane na (često isfabrikovanim) podacima.¹¹⁴ Njihov cilj je da još više ojačaju ekonomsku dominaciju najrazvijenijih zemalja koje ostatak sveta teraju

114 Odmah se možemo zapitati da li je neophodno tako dramatično predstaviti situaciju kako je to uradio Ser David Attenborough na sesiji o klimatskim promenama u Katovicama: „Trenutno se suočavamo sa katastrofom globalnih razmera koju je prouzrokovao čovek. Naša najveća pretnja u hiljadama godina: klimatske promene. Ako ne preduzmemo akciju kolaps naših civilizacija i izumiranje većeg dela prirodnog sveta je na pomolu“ /Jones et al. 2020:389/.

da od njih kupuju skupe tehnologije namenjene „očuvanju prirode“ dok istovremeno malo toga čine da kao njihovi glavni zagađivači i krivci za klimatske promene nešto učine za očuvanje Planete koju svi delimo. Bitno je da delujemo iskreno i posvećeno, umesto da umirujemo savest tvrdnjama da smo uradili sve što smo mogli.

LITERATURA

- Agnew R. /1998/: Causes of animal abuse – a sociopsychological analysis, *Theoretical Criminology*, 2(2), 177–209.
- Agnew R. /2012/: Ordinary acts that contribute to ecocide, *Routledge International Handbook of Green Criminology* (Siuth N., Brisman A, eds.) [www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093658.ch3].
- Almond R., Grooten M., Bingoli D., Petersen I. (eds.) /2022/: *Living Planet Report 2022 – Building a nature-positive society*, Gland: WWF. [https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2022].
- Armitage R. /2011/: New look on environmental crime, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(2), 83–86.
- Barak G. /2020/ *Nekontrolisana moć korporacija – zašto su zločini multinacionalnih korporacija rutinizovani i šta sa tim u vezi možemo učiniti*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu (UB) [orig. Barak G. /2017/: *Unchecked Corporate Power – Why the crimes of multinational corporations are routinized away and what we can do about it*, Abingdon: Routledge].
- Barnett H. /1999/: Land use and environmental crime, *Criminal Justice Policy Review*, 10(2), 161–192.
- Batrićević A. /2017/: Nepropisno odlaganje otpada u Srbiji – aktuelno stanje i kaznenopravna reakcija, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXXVI(1), 107–122.
- Baxter J. /2020/: Health and environmental risk – in: *International Encyclopedia of Human Geography* (Kitchin R., Thrift N., eds.), Amsterdam [www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/risk-society].
- Beck E. /1979/: Love canal tragedy, *EPA Journal*, January [www.epa.gov/archives].
- Bek U. /2011/: Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad: Akademska knjiga [orig. Beck U. /2007/: *Weltrisikogesellschaft– Auf der Suchen ach der verlorenen Sicherheit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag].
- Bell S., Hampshire K., Toalidou S. /2007/: Political culture of poaching – case study from northern Greece, *Biodiversity and Conservation*, 16, 399–418 [DOI 10.1007/s10531-005-3371-y].
- Benton T. /1998/: Rights and justice on a shared planet, *Theoretical Criminology*, 2(2), 149–175.
- Beirne P., Brisma A., Sollund R., South N. /2018/: Editors' introduction to special issue: 'For green criminology' – 20 years and onwards, *Theoretical Criminology*, 22(3), 295–297.
- Blegus O., Bueger C. /2017/: Poachers and pirates [dx.doi.org/10.17159/2413-3108/2017/v0n60a1724].
- Boekhout van Solonge T. /2019/: Ilegalna eksploatacija prirodnih resursa – in: *Organizovani kriminaliteta – Izbor tekstova II* (Ignjatović Đ., Stevanović A. eds.), Beograd: Pravni fakultet UB [orig. Boekhout van Solonge T. /2014/: *Illegal exploitation of natural resources* – in: *Oxford Handbook of Organized Crime* (Paoli L. ed.), Oxford: Oxford University Press].

- Bruinsma G., Johnson S. /2018/: Environmental criminology – scope, history and state of the art – in: *Environmental Criminology* (Bruinsma G., Johnson S., eds.), New York: Oxford University Press.
- Bueger C., Edmunds T. /2020/: Blue crime– conceptualising transnational organized crime at sea, *Marine Policy* [doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104067].
- Carrabine E. et al. /2004/: *Criminology – A sociological introduction*, New York: Routledge.
- Costa J. et al. /2021/: Role of informal networks in promoting illegal wildlife trade – qualitative analysis from Uganda, *Trends in Organized Crime* [doi.org/10.1007/s12117-021-09433-y].
- Cvetić R. /2014/: Održivi razvoj i ekološka šteta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu*, LIII(68), 291–302.
- Del Olmo R. /1998/: Ecology impact of illicit drug cultivation and crop eradication programs in Latin America, *Theoretical Criminology*, 2(2), 269–278.
- De Ronco A., Allen-Robertson J., South N. /2019/: Representing environmental harm and resistance on Twitter – case of TAP pipeline Italy, *Crime, Media, Culture*, 15(1), 143–168.
- De Ronco A., Allen-Robertson J. /2021/: Representations of environmental protests on the ground and the cloud – NOTAP protests in activist practice and social visual media, *Crime, Media, Culture*, 17(3), 375–399.
- Downs T. /1992/: Recent developments in environmental crime, *William and Mary Journal of Environmental Crime*, 17(1), 1–42.
- Drenovak M. /2020/: Rights of individuals and obligations of the state in protecting air quality, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LIX(89), 36–50.
- Eichsteadt P. /2010/: *Pirate state – inside Somalia's terrorism at sea*, Chicago: Lawrence Hill Books.
- Eman K. et al. /2013/: Environmental crime and green criminology in South Eastern Europe – practice and research, *Crime, Law and Social Change*, 59(3), 341–358.
- Friedrichs D. /2010/: *Trusted Criminals – White Collar Crime in Contemporary Society* (4.ed.), Belmont: Wadsworth.
- Gibbs C. et al. /2010/: Introducing to conservation criminology – towards interdisciplinary scholarship on environmental crimes and risks, *British Journal of Criminology*, 50(1), 124–144.
- Goetzche P. /2013/: *Deadly Medicines and Organised Crime – How big pharma has corrupted healthcare*, Boca Ration: CRC Press.
- Groombridge N. /1998/: Masculinities and crimes against the environment, *Theoretical Criminology*, 2(2), 249–267.
- Green P. /2005/: Disaster by design – corruption, construction and catastrophe, *British Journal of Criminology*, 45(3), 528–546.
- Hasley M. /2004/: Against 'green criminology', *British Journal of Criminology*, 44(6), 833–853.
- Henry S., Lukas S. /2009/: Introduction – in: *Recent Developments in Criminological Theory* (Henry S., Lukas S., eds.), Fringham: Ashgate.
- Higgins P., Short D., South N. /2013/: Protecting the planet – a proposal for a law of ecocide, *Crime, Law and Social Change*, 59, 251–266 [DOI 10.1007/s10611-013-9413-6].
- Hylton D. /2022/: Animal rights [https://www.britannica.com/topic/animal-rights/].
- Ignjatović Đ. /1992/: *Kriminologija*, Beograd: Nomos.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni fakultet UB.

- Ignjatović Đ. /2018/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta* (3. ed.), Beograd: Pravni fakultet UB.
- Ignjatović Đ. /2021/: O organizovanom kriminalitetu – opet – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, vol. XI (Ignjatović Đ., ed.), Beograd: Pravni fakultet UB, 1–33.
- Joldžić V. /2014/: Ekološki delikti i kazne – stvarno i potrebno – in: *Prestup i kazna – de lege lata et de lege ferenda* (Kron L., ed.), Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 165–174.
- Jovašević D. /2014/: Sistem ekoloških delikata u Srbiji, *Teme*, XXXVII(2), 621–639.
- Jones O., Rigby K., Williams K. /2020/: Everyday ecocide, toxic dwelling and the inability to mourn, *Environmental Humanities*, 12(1), 388–405.
- Kleiman J: Love Canal – A Brief History [www.geneseo.edu/history/love_canal_history].
- Lacmanović B. /1977/: *Od zločina do kazne*, Zagreb: August Cesarec.
- Lane P. /1998/: Ecofeminism meets criminology, *Theoretical Criminology*, 2(2), 235–248.
- Lukić N. /2021/: *Kriminalitet kompanije– kriminološki aspekt*, Beograd, Pravni fakultet UB.
- Lynch M. /2006[1990]/: The greening of criminology – in: *The Critical Criminologist* (South N., Beirne P., eds.), Aldershot: Ashgate.
- Lynch M. /2013/: Reflections on green criminology and its boundaries – in: *Routledge International Handbook of Green Criminology* (South N., Crisman A., eds.), Abingdon: Routledge.
- Mailley J. /2014/: Environmental crime – in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (Albanese J., ed.), Chichester; Wiley Blackwell.
- Marshall B. /1999/: Globalisation, environmental degradation and Ulrich Beck's Risk Society, *Environmental Values*, 8(2), 253–275.
- McGarrell E., Gibbs C. /2014/: Conservation criminology, environmental crime and risk – an application to climate change, [doi:10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.54].
- Natali L., White R. /2019/: Ecocide – genocide nexus – a green criminology perspective, *Rassegna Italiana di Criminologia*, XIII(3), 186–195.
- Papić T. /2013/: *Hrana budućnosti ili beoterorizam – primena genetičkog inženjeringa u poljoprivredi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Passas N. /2005/: Lawful but awful – 'legal corporate crimes', *Journal of Socio-Economics* 34, 771–786.
- Pečar J. /1981/: „Ekološka kriminaliteta“ in kriminologija, *Revija za kriminalistiko in kriminologiju*, 32(1), 33–45.
- Petrović J. /2015/: „Ekologija“ na periferiji Evrope – stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji, Beograd: UB Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Pires S., Moreto W. /2011/: Preventing wildlife crimes. Solutions that overcome the „Tragedy of the commons”, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(febr.), 101–123.
- Potter G. /2010/: What is green criminology, *Sociology Review* (November) [https://www.greencriminology.org/monthly/WhatIsGreenCriminology.pdf].
- Redclift M. /1992/: Meaning of sustainable development, *Geoforum*, 23(3), 395–403 [doi.org/10.1016/0016-7185(92)90050-E].
- Redclift M. /2005/: Sustainable development (1987–2005) – an oxymoron comes of age, *Sustainable development*, 13(4), 212–227 [doi.org/10.1002/sd.281].
- Ruggiero V., South N. /2010/: Green criminology and dirty collar crime, *Critical Criminology*, 21(Sept), 251–262.
- Ruggiero V., South N. /2021/: Zagađujući državno-korporativni kriminalitet, neoliberalizam i zelena kriminologija – rizici i nasleđe naftne, hemijske i industrije minerala –in: *Orga-*

- nizovani kriminaliteta – Izbior tekstova III (Ignjatović Đ., Stevanović A. eds.), Beograd: Pravni fakultet UB [orig. Ruggiero V, South N. /2013/: Toxic state-corporate crimes, neo-liberalism and green criminology – hazards and legacies of the oil, chemical and mineral industries, *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 2(2), 12–26.
- Safdie S. /2022/: *Ecocide – definition and examples* [<https://greenly.earth/en-us/blog/ecology-news/ecocide-definition-and-examples>].
- Scarpitti F, Block A. /1987/: America's Toxic Waste Racket – Dimensions of the Environmental Crisis – in: *Organized Crime in America: Concepts and Controversies* (Bynum T., ed.), New York: Criminal Justice Publishers, 115–128.
- Sherrard P. /1995/: Rape of nature [<https://www.themathesontrust.org/papers/art/nature/sherrard-rapeofnature.pdf>].
- South N. /2021/: Zelena kriminologija – ponovo o refleksijama, povezanostima i horizontima, *Crimen – časopis za krivične nauke*, XII(2), 113–131.
- South N., Brisman A., McClanahan B. /2017/: *Green criminology* [www.oxfordbibliographies.com (DOI:10.1093/obo/9780195396607–0161)].
- Stern Review on the Economic Effects of Climate Change* [doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00153.x].
- Stojanović N. /2016/: Which animal rights should be recognised, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXIV(3), 75–92.
- Stojanović Z. /2012/: *Komentar Krivičnog zakonika* (4. izd.), Beograd: Službeni glasnik.
- Sutherland E. /1973[1940]/: White-collar criminality – in: Edwin Sutherland – *On Analyzing Crime* (Schussler K., ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- Taylor A. /2014/: Bhopal – world's worst industrial disaster, 30 years later; *Atlantic*, December 2. [<https://www.theatlantic.com/photo/2014/12/bhopal-the-worlds-worst-industrial-disaster-30-years-later/100864/>].
- Thio A. /1988/: *Deviant Behavior*, New York: Harper & Row, Publ.
- Uljanov S. /2020/: Suzbijanje prekomernog ribolova, *Crimen – časopis za krivične nauke*, XI(3), 299–313.
- Vatomsky S. /2017/: When societies put animals on trial [<https://daily.jstor.org/when-societies-put-animals-on-trial/>].
- White R. /2008/: *Crimes against Nature – Environmental Criminology and Ecological Justice*, Cullompton: Willan.
- White R., Heckenberg D. /2011/: Environment horizon scanning and criminological theory and practice, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(2), 87–100.
- Watson M. /2005/: Environmental offences – the reality of environmental crime, *Environmental Law Review*, 7(3). 190–200.
- Yeremeyev I. et al. /2021/: Problem of sustainable development of ecosystems [doi.org/10.1088/1755-1315/62811/012014].

INTERNET IZVORI

- <https://sites.ualberta.ca/~cjscopy/articles/leiss.html>
- <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/>
- <https://unicri.it/Specialized-School-Environmental-Crimes-2022>
- www.craftech.com/~dcpledge/brandywine/plow/webpages/webintro2.html

www.edf.org/oceans/overfishing-most-serious-threat-our-oceans
 www.gdrc.org/sustdev/biodiv/index.html
 www.frontiersin.org/research-topics/16546/conservation-criminology
 www.greencriminology.org
 www.hinduonnet.com/thehindu/2004/07/20/stories/
 www.medievalists.net/2013/09/medieval-animal-trials/
 www.unep.org.

LITERATURA ZA DALJE PROUČAVANJE

- Cohen S. /1988/: *Against Criminology*, New Brunswick: Transaction Books.
- Collard A., Contrucci J. /1988/: *Rape the Wild – Man's Violence against Animals and the Earth*, London: Women's Press.
- Francoine G. /2010/: *Rain Without Thunder – Ideology of the Animal Rights Movement*, Philadelphia: Temple University Press.
- Jeffrey C. /1969/: Crime prevention and control through environmental engineering, *Criminologica*, 7.
- King Y. 1983/: Ecofeminist imperative – in: *Reclaim the Earth – Women speak out for Life and Earth* (Caldecott L., Lelland S., eds.), London: Women's Press.
- Leopold A. /1987/: *Sand County Almanac*, New York: Oxford University Press.
- Regan T. /2001/: *Defending Animal Rights*, Urbana: University of Illinois Press.
- Singer P. /1975/: *Animal Liberation – A New Ethics for Our Treatment of Animals*, New York: Harper Collins Publ.
- Silverstein H. /1995/: *Law Meaning and the Animal Rights Movement*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sollund R. (ed.) /2008/: *Global harms: Ecological crime and speciesism*, New York: Nova Science.
- South N., Piers B. (eds.) /2006/: *Green criminology*, Aldershot: Ashgate.
- Stone C. /1974/: *Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights of Natural Objects*, Los Altos: William Kaufmann.
- White R. /2008/: *Crimes against nature: Environmental criminology and ecological justice*, Cullompton: Willan.
- White R. (ed.) /2010/: *Global environmental harm: Criminological perspectives*, Cullompton: Willan.

Dorđe Ignjatović*

GREEN CRIMINOLOGY AND CRIME CONTROL

SUMMARY

The paper dealt with only some of the key issues related to a new approach to criminal sciences – green criminology, which, after a little more than three decades since its first mention, is still in the search phase. Many things related to it are under question or the result of numerous controversies: from the very name, its philosophical theoretical framework, the subject of study and its systematics, the methodological apparatus, all the way to what human behaviors are studied, who are the perpetrators and victims, finally: how to control such acts.

The article started from the fact that green criminology is an orientation in modern criminology that studies how people interact with the environment and what changes they cause in it. In other words, it deals with forms of endangerment and damage caused to the environment, behaviors that do not include only criminal acts, or even just illegal actions. Their perpetrators are primarily economic entities (companies), but also authorities i.e. their representatives and citizens who also contribute to the devastation of nature. Although we are all victims of such acts, members of minority communities, indigenous peoples and people who occupy lower positions on the social ladder feel the most of their consequences.

The number of factors that cause ‘green crime’ is huge (as well as the type of acts that comprise it), but the most common are the race for profit, efforts to achieve economic development at any cost, corruption, but also insufficiently developed environmental awareness of citizens and personal traits and the status of the perpetrator.

What causes particular concern is the ineffectiveness of control mechanisms for this form of crime, which is evident in all parts of the world. The operation of formal social control mechanisms cannot reduce such acts to levels that could be tolerated. The key reason for this is that the main actors who endanger the environment are precisely the all-powerful companies that often act together with the state authorities from which the judicial ones should sanction them. As with other issues in criminology, it has been shown that we are moving into an area dominated by issues of power, wealth and poverty. In other words – here is perhaps the most important question: who makes the laws and determines the boundaries of the criminal zone? It has been shown (especially on the example of the USA and the EU, which have the most developed environmental legislation) that it is not enough just to pass regulations – their content is more important.

Environmental movements and their activism make a special contribution to opposing ‘green crime’ from subjects of informal control, while the influence of the public is much smaller because it reflects the image of environmental crime created by the media, which is often influenced by those who most seriously threaten the environment.

After this not very optimistic picture, the question arises: what to do in a situation where a large number of criminologists claim that the generator of the most serious threats is precisely the logic on which modern capitalism rests: it is a combination of the unscrupulous race for profit, consumerism and the reduction of all things to commodities. This does not mean that those representatives of radical and anarchist criminology are right who see the way out in a revolution (each one ended with a change in places that carry privileges, amassing wealth and ruling over people). Instead of such upheavals, we should establish a

harmonious relationship with the world around us (for this it is not necessary to invent some kind of “inalienable rights” of animals and nature). Such a relationship implies appreciating the need to preserve existing ecosystems, recognizing that there are values more important than the race for profit at any cost.

This goal can be reached with gradual steps:

- it is necessary to develop the environmental awareness of citizens; as its assumption, there is a need for media (traditional and new digital) to objectively present activities, as well as data on tendencies and consequences of environmental crimes;
- they should get that data from science (both natural and social), whereby knowledge of green criminology is of key importance;
- that knowledge should serve as a framework for an appropriate normative system that is the basis of responding to unacceptable acts, which will show the good sides of the bifurcation: for the most dangerous acts, such as ecocide, it is necessary to foresee the most severe sanctions and apply them consistently so that potential offenders understand that it does not pay off for them to perform them (hedonic calculation); it is also important to regulate the status issues of business entities in such a way that they cannot avoid responsibility by changing the status of the company (which is otherwise a common case now). For lighter crimes, the control authorities and the judiciary should have a whole series of measures, primarily of a financial nature, at their disposal;
- in addition, it is necessary to develop new methods of confrontation, such as, for example, situational prevention based on the involvement of the local community;
- when it comes to informal control, it is necessary to strengthen environmental movements and use media “blaming campaigns” of entities that threaten the environment.

Finally, in this area too, it is necessary to separate myth from truth, waves of populism from consistent action. Because exaggerations and distortions of the real situation are observed here, in both directions: both the minimization of the real effects of environmental actions, and the dramatization campaigns based on (often fabricated) data. Their goal is to further strengthen the economic dominance of the most developed countries, which force the rest of the world to buy from them expensive technologies intended to “preserve nature”, while at the same time doing little to preserve the Planet that we all share, as its main polluters and culprits of climate change. It is important that we act sincerely and with dedication, instead of soothing our conscience by claiming that we have done everything we could.

Key words: green criminology, ecological, radical, environment, corporate crime, ecocide.

UDK: 343.988-058.833-055.1

343.6-058.833-055.1

doi: 10.5937/crimen2301064L

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 13.01.2023. /27.03.2023.

Milana Ljubičić*

NASILJE NAD MUŠKARCIMA U PARTNERSKOM ODNOSU: PILOT STUDIJA

Apstrakt: Nasilje u partnerskom odnosu česta je tema naučnih istraživanja, zaokuplja značajnu pažnju stručnjaka iz domena pravne zaštite žrtava, ali i javnosti. Diskurs o nasilju u partnerskom odnosu prepoznaje tipične žrtve (žene) i tipične nasilnike (muškarci). Rijetko kad se pažnja skreće na činjenicu da viktimizovani partnerskim nasiljem mogu biti i muškarci. U ovoj studiji se bavimo istraživanjem nasilja žena nad muškarcima, sa ciljem da utvrdimo fenomenološke i etiološke karakteristike nasilja iz perspektive (potencijalno viktimizovanih) muškaraca, (njihovih moguće nasilnih) partnerki, te stručnih radnika centara za socijalni rad na teritoriji grada Beograda. U studiji je primjenjena mješovita analiza sadržaja službene dokumentacije – slučajeva nasilja prijavljenih nadležnim centrima za socijalni rad na teritoriji Beograda. Našli smo da nasilne incidente na različiti način vide potencijalne žrtve i njihove nasilnice, dok stručnjaci u najvećem broju slučajeva nasilje nad muškarcima ne prepoznaju kao ugrožavajuće.

Ključne riječi: viktimizacija, muškarci, partnersko nasilje, žene

UVOD

O nasilju u porodici počelo se otvorenije govoriti 70-ih godina XX vijeka. Ovu temu u javni diskurs uvele su feministkinje u razvijenim zemljama. Zapravo, zahvaljujući njima, nasilje u porodici prepoznato je kao tzv. žensko pitanje /Douglas, Hines, 2011/ i rodno asimetrični problem /Dixon, 2014:1612–1613/ tipičan za heteroseksualne veze /Walker, Gavin, 2011/.

Iskustva drugih viktimizovanih partnerskim nasiljem,¹ feministkinje nisu uzimale u obzir /Dixon, 2014:1612–1613/. Niz istraživanja rađenih u tradiciji tzv. feminističke perspektive, daje za pravo ovakvom pristupu. Naime, ove studije potvrđuju da su žene dominantne žrtve partnerskog nasilja, na globalnom nivou gledano. Procjenjuje se da je tokom života fizičkom nasilju izloženo 30% žena koje su ostvari-

* Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, milanaljubicic@yahoo.com.

1 Riječ je o iskustvima muškaraca u heteroseksualnim vezama, lezbijki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba /Walker, Gavin, 2011:3/.

le partnersku vezu. Seksualno nasilje je takođe veoma rašireno: jedna trećina žena ima iskustvo neželjenog, nasilnog seksualnog odnosa u (van)bračnoj vezi /<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women/>. Ono je prisutno i u razvijenim i u nerazvijenijim regionima /http://apps.who.int/iris/bitstream/am/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf; Dobash, Dobash, 2014; Shuler, 2010/, a kada je riječ o našoj zemlji nema nikakve sumnje da je ono izuzetno rašireno /v. Knežić, 2002; Nikolić-Ristanović, 2002; Vidaković, 2002; Otašević, 2005; Petrović, 2010/.

Iako je uočena statistika, malo je kazati – tragična, neki autori izriču kritiku na njen račun. Pozivaju se na metodološke manjkavosti istraživanja /v. Babović, Ginić, Vuković, 2010:13) i ukazuju da slika o nasilju u partnerskim odnosima nije pouzdana niti objektivna. Naime, ovim studijama se zamjera odsustvo jasno razrađenog metodološko-istraživačkog aparata. Tako Gillert /1997, po: Hoff, 2012/ primjećuje da bi s rezervom valjalo prihvatiti nalaze studija o izuzetnoj raširenosti seksualne viktimizacije žena jer se pri operacionalizaciji silovanja i seksualne zloupotrebe koriste suviše široke i/ili neodređene kategorije, a uzorci ispitanica su po pravilu prigodni – riječ je o ženama koje imaju iskustvo viktimizacije.² Osim toga, vrijednosno opredjeljeno se interpretiraju nalazi drugih istraživanja od kojih neka nude isključivo prikaz anegdotskih slučajeva i nenaučnih dokaza tako da odgovaraju predviđenim ishodima. Straus /2007, po: Hoff, 2012/ primjećuje da se drugačiji rezultati nastoje učiniti nedostupnim kroz opstruiranje publikovanja tekstova i kontrolu fondova namjenjenih istraživanjima. Naime, finansiraju se isključivo društveno poželjne teme (nasilje nad ženama), a nadzor nad resursima imaju eksperti za datu oblast – oni koji su izgradili svoje naučno ime i poziciju baveći se isključivo viktimizacijom žena. Konačno, Hoff /2012/ uočava da istraživači koji pronalaze dokaze nesaglasne sa feminističkim tezama bivaju izlagani i zastrašivanju, javnoj poruzi i profesionalnoj diskvalifikaciji.³

Razlog ovakvog stanja stvari kritičari modela tzv. patrijarhalnog terorizma pronalaze u nastojanju feministkinja da odabrane ekskluzivno dato im pravo i interes da se bave istraživanjima u ovoj oblasti /v. Josolyne, 2011/. U krajnjem skorcu, to što (ne)vladine agencije i servisi za zaštitu žrtava od nasilja u porodici favoriziraju ovaj (nametnuti, /Hoff, 2012:1096/) model i rukovode se njihovom filozofijom prilikom osmišljavanja strategija usmjerenih na prevenciju viktimizacije, ima niz posljedica. Muškarci žrtve partnerskog nasilja nisu prepoznati u empirijskim istraživanjima kao predmet vrijedan naučne pažnje. O ovoj temi se malo govori i piše, te gotovo da i nema stručne literature koja bi posvjedočila o viktimizaciji muškaraca /Steinmetz, 1978; Poredoš Lavor, Jerković, 2011:402/. Dalje, muškarac-žrtva zapostavljen je i u krivičnom pravu, u strategijama i akcionim planovima /Hoff, 2012/. Nema sumnje da je na djelu rodna segregacija žrtava, koju Hoff /2012/ ilustruje ukazujući da postoji niz servisa za podršku, programa edukacije i veb sajtova koji se bave ženama – žrtvama, ali ne i u muškarcima viktimizovanim partnerskim nasiljem. Na primjer, ženama žrtvama nasilja u SAD-u dostupni su servisi za podršku 24 časa dnevno

2 Na ovaj metodološki nedostatak sasvim jasno ukazuju i oni koji ne spadaju u kategoriju kritičara feminističkog pristupa /Johnson, 1995/.

3 Na primjer, Straton /1994/ smatra *lošom naukom* sva istraživanja nasilja nad muškarcima u kojima se iznose statistike koje u pitanje dovode partnersko nasilje kao rodno asimetričnu kategoriju.

svih sedam dana u nedelji, dok muškarci mogu računati na četvorosatnu pomoć tokom radne nedelje /Walker, Gavin, 2011:17/. Nadalje, od 1.200 skloništa za žrtve nasilja u SAD, nijedno nije namjenjeno isključivo muškarcima /<https://www.acrosswalls.org/separate-unequal-domestic-violence-victim-services/>. To u krajnjoj liniji nanosi štetu i ženama – nasilnicama kojima nisu dostupni servisi za pomoć da se izbore sa vlastitom agresivnošću.

Dalje, niz autora /v. Stenimetz, 1978; Hogan, 2016/ tvrdi da se na viktimizaciju muškaraca od strane žena partnerki gleda s podsmjehom i nevjericom /Hogan, 2016:19/. Muškarci žrtve, i u naučnoj literaturi i u stručnim krugovima ulaze u kategoriju smješnoga /e. *joke category*, Hall, 2016:277/.

1. FENOMENOLOGIJA NASILJA ŽENA NAD MUŠKARCIMA U PARTNERSKOM ODNOSU

Uvjerenje da je nasilje nad muškarcima trivijalan problem /Umberson, Anderson, 2001:359–360/, mora biti revidirano. U prilog ovoj tvrdnji govori nalaz da je od strane partnerki u periodu od 1976. do 1977. u SAD smrtno stradalo 20.650 muškaraca /Flowers, 2000/. O tome svjedoči i analiza Hines, Brown i Dunning /2007/: tokom prve godine⁴ rada organizacije *The Domestic Abuse Helpline for Men*, dnevno prosječno javljao jedan muškarac – žrtva, da bi se do 2007. taj broj povećao 225 puta.

Studije rađene na reprezentativnim uzorcima opšte populacije /v. Johnson, 1995:283/, ukazuju na dva neočekivana trenda. Prvi govori o tome da je u posljednjoj deceniji došlo do značajnog rasta stope viktimizacije partnerskim nasiljem i u slučaju žena i u slučaju muškaraca⁵ /<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/domesticabuseprevalenceandtrendsenlandandwales/yearendingmarch2020/>, a drugi da razlike u broju žrtava gledano po polu nisu drastične.⁶ Steinmetz /po Johnson, 1995:285/ je tako, poredeći nalaze dvaju velikih istraživanja rađenih u intervalu od deset godina (1975. i 1985.) pronašao da je razlika između broja viktimizovanih žena i muškaraca u partnerskom odnosu manja od 2% /Dixon, 2014:1612–1613/. Zaključak studije američkog Centra za kontrolu bolesti i Ministarstva pravde je unekoliko drugačiji – autori ovog istraživanja tvrde da je u prethodnih dvanaest mjeseci fizičkom i psihičkom nasilju i kontroli reproduktivnog seksualnog zdravlja bilo izloženo više muškaraca⁷ (njih 5.356.000) nego žena (4.741.000) /Hoff, 2012/.

Kada je riječ o našoj zemlji, nema jedinstvene baze slučajeva, a poređenje i analize su s metodološke tačke gledanja, teško izvodljivi /Poseban izveštaj o situaciji porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji, 2011/. Nekim podacima, ipak raspoložemo. Na primjer, sudeći po pravosudnoj statistici za period od 2006. do 2010. porastao je

4 Riječ je o 2000-oj godini.

5 U periodu od 1981. do 1995. u Engleskoj i Velsu došlo je do zapanjujućeg porasta nasilja u partnerskom odnosu (od 242%) /Mirrlees-Black, 1999/.

6 Nalazi različitih studija nisu saglasni, a na to utiče i način na koji je definisan i operacionalizovan pojam nasilja /v. Ignjatović, 2018/.

7 Da su muškarci u partnerskom odnosu viktimizovani u podjednakoj mjeri kao i žene, našla je Steinmetz /1978/ u jednoj od prvih empirijskih istraživanja ove teme.

broj lica koja su prijavljena (sa 3.5 na 6.3%) i optužena (sa 4.1% na 7.6%) za nasilje u porodici. Po ovom izvoru, viktimizovano je 353 muškaraca i 1.120 žena. Takođe, dragocjene podatke o nasilju u porodici⁸ prikupljaju nadležni centri za socijalni rad u postupku pokretanja zaštite žrtve (po službenoj dužnosti). Tako, u izvještaju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu za 2021. godinu, nalazimo podatak o 36.966 prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. Navodi se da su žrtve predominantno odrasli, kao i da je najučestalije psihičko i fizičko nasilje. Primjećeno je i da su u dvije trećine slučajeva žrtve ženskog pola, uz tendenciju povećanja broja viktimizovanih muškaraca: u periodu od 2012. do 2021. broj prijava porodičnog nasilja čije su žrtve muškarci porastao sa 1.125 na 8.156 /Punoletni u sistemu socijalne zaštite u 2021. godini, 2022/. Nažalost, izvještaj ne sadrži podatke o tome ko su nasilnici.

Posebno treba podvući da nemamo sumnje u to da je tamna brojka visoka. Kako primjećuju Poredoš Lavor i Jerković /2010/ na primjeru nasilja nad muškarcima u Hrvatskoj, njihova viktimizacija je prisutna i taj problem se ne može zanemariti. No, budući da je ovaj fenomen obavijen velom tajne i sramote u mnogo većoj mjeri nego nasilje nad ženama, teško se otkriva i konačno, istražuje /*ibid.*, 402/, ne samo na prostoru Balkana, već i na globalnom nivou. Na primjer, nalazi istraživanja *Crime Survey of England and Wales za 2020. /Policy Paper. Supporting Male Victims, 2022/* ukazuju da polovina muškaraca hronično izloženih viktimizaciji nisu zvanično prijavili da su žrtve nasilja.

Može se zaključiti da muškarci – žrtve nasilja u partnerskom odnosu daleko rijeđe traže pomoć nego žene. Riječ je o tome da *tražiti pomoć* nije kompatibilno sa njihovom (muškom) ulogom i društvenim normama (o muškarcu). Po uzusima koje diktira ideal hegemone muškosti, muškarac je emocionalno hladan, kontrolisan, samopouzdan i racionalan. Traženje pomoći stoga predstavlja izlaganje sramu i neprijatnosti zbog neuspjeha da se sam odbrani /Hogan, 2016:21/. Dalje, uplitanje formalnih servisa npr. policije, podrazumijeva gubitak dostojanstva i poštovanja /Knežić, 2002; Ignjatović, 2021/. Tako Hennier i Remaner /2005, po: Shuler, 2010/ u svojoj studiji iznose da je policija u više od trećine slučajeva nasilje ignorisala, dok je polovina bila odbačena od strane sudije. Nadalje, George i Yarwood /2004, po: Shuler, 2010/ nalaze da je 47% njihovih ispitanika – muškaraca viktimizovanih u partnerskom odnosu, bilo u situaciji da im je prijećeno hapšenjem, a jedna petina zaista je i uhapšena.

Šta ostaje na raspolaganju da zaštite svoju viktimizovanu maskulinitet /Durfee, 2011, po: Hogan, 2016:23/? Možda samo da sami sebe ne definišu kao žrtve u tradicionalnom smislu.

Nadalje, moramo primjetiti i neobičan trend među jednim brojem naučnih istraživača i istraživačica i praktičara. Riječ je o tome da se s indignacijom odbacuje ideja o postojanju sindroma pretučenog muškarca /Steninmetz, 1978; Johnson, 1995:286/ i osporava teza da nema suštinske razlike između pretučenih žena i pretučenih muškaraca. Naglašava se dalje da je u slučaju viktimizovanih žena na djelu patrijarhalni terorizam, dok je u slučaju viktimizovanih muškaraca riječ o tzv. uobičaj-

8 Iz kojih je teško zaključiti koliko muškaraca i žena je pretrpjelo nasilje u partnerskom odnosu, a koliko ih je viktimizovano u porodici, jer nema jasne distinkcije između srodstva žrtve i nasilnika.

jenom partnerskom nasilju – onom u kojem po pravilu učestvuju oba partnera. Do *uobičajenog partnerskog nasilja* dolazi onda kada konflikt *isklizne* iz ruku partnera /Johnson, 1995:285/. Konačno, kada viktimizuju svoje partnere ovim tipom nasilja, žene to čine samo iz krajnje nužde – potrebe da se odbrane⁹ /*ibid.*/.

Ipak, treba posebno podvući da je teza da žene ne mogu biti nasilne u odnosu na muškarca (zbog njegove fizičke konstitucije), te da je, ukoliko do nasilja dođe, ono izvršeno u samoodbrani /Shuler, 2010, Hines, Brown, Dunning, 2007/, veoma opasna. Konačno, tu predrasudu opovrgavaju nalazi čitavog niza studija: muškarci na nasilje svojih partnerki nužno ne odgovaraju agresivno¹⁰ /Hoff, 2012/. I oni su žrtve intimnog terorizma¹¹ koji cilja na uspostavljanje kontrole /Johnson, 2005; Johnson, 2008/, te vezivanje njihove viktimizacije za kategoriju uzajamnog nasilja, nije opravdano /Carney, Buttell, Dutton, 2007; Hines, Brown, Dunning, 2009/.

Osim toga, nađeno je da su i žene sklone da koriste fizičko nasilje /Swan i saradnici, 2008, po: Shuler, 2010/. One češće od muškaraca koriste predmete (npr. noževe, stolice...) kako bi nanijele povrijeđene, a svoje partnere takođe dave, udaraju, šutiraju, proganjaju, grebu, izbijaju im zube /Shuler, 2010; Hogan, 2016/. Na primjer, na uzorku od 535 punoljetnih Portugalaca viktimizovanih od strane partnerke utvrđeno je da su ih partnerke uglavnom grebale (18.9%), tukle (16.7%) i udarale nekim objektom (16.6%) /Carmo, Grams, Magalhães, 2011/. Hines, Brown i Dunning /2007/ navode da je skoro polovina od 197 njihovih ispitanika – korisnika telefonske službe za pomoć i podršku žrtvama nasilja, bila viktimizovana fizičkim nasiljem, udarani su u predjelu genitalija, skoro jedna četvrtina bila je davljena, a 3% su doživjeli da budu ubodeni nožem. I Hines i Douglas /2011/ potvrđuju da su svi – 302 njihova ispitanika¹² koji su potražili pomoć i zaštitu od nasilja u partnerskom odnosu, bili izloženi fizičkom nasilju (npr. štipanju, guranju, udaranju, šutiranju). Preko polovine (54%) njih zadobilo je fizičke povrijeđene: ubadani su nožem, ranjeni vatrenim oružjem ili prebijeni, a trećina je bila tako povrijeđena da im je bio neophodan medicinski tretman.

Pored fizičkog, muškarci su izloženi i psihičkom nasilju. Ova vrsta viktimizacije uključuje kontrolisanje ponašanja od strane nasilnice, lažno optuživanje žrtve za napad, oduzimanje ili prijetnje oduzimanjem djece /Hogan, 2016/. Hines i saradnici /2007/ tako pronalaze da je gotovo 80% od 108 njihovih ispitanika bilo izloženo prijetnjama, zastrašivanju, emocionalnom nasilju. Bili su omalovažavani, nazivani pogrdnim imenima, ponižavani pred drugim ljudima. Njihove partnerke su kontrolisale trošenje novca, ispoljavale ljubomoru, uskraćivale viđanje djece, prijetile suicidom (61.9%) i/ili ubistvom (59%). Douglas i Hines /2011/ tvrde da su bezmalo

9 Hallova /2016:263/ iznosi argument da je nasilje žena samoodbrambeno najčešće koriste feministkinje, ne bi li racionalizovale i opravdale nasilnice.

10 Stav da uobičajeno partnersko naslje iniciraju muškarci, ne stoji. Naime, zavisno od istraživanja do istraživanja, muškarci su kao inicijatori javljaju u jednoj četvrtini do jedne polovine slučajeva /v. Johnson, Ferraro, 2000; Hoff, 2012/.

11 Hines i saradnika /2009/ nalaze da je 97% ispitanika iz uzorka muškaraca viktimizovanih partnerskim nasiljem, bilo izloženo intimnom terorizmu.

12 Uzorak ispitanika su činili muškarci koji su se obratili za pomoć *Domestic Abuse Helpline for Men and Women*, i koji su koristili veb sajtove i blogove, tražeći podršku.

svi njihovi ispitanici (96% njih) trpjeli psihičko nasilje. Bilo im je priječeno ili su partnerke kontrolisale način provođenja vremena, izolovale ih od drugih i uskraćivale pristup porodičnim resursima.

Poredoš Lavor i Jerković /2011/ takođe pronalaze da su i njihovi ispitanici – žrtve nasilja u partnerskom odnosu, bili lažno optuživani, ismijavani pred članovima porodice i u javnosti, obezvrijeđivani. Trpe prigovore vezane za svoju nacionalnu pripadnost, obrazovni status i porijeklo. Njihove nasilne partnerke ulaze u koalicije sa djecom i sa njima manipulišu u procesu razvoda braka, imaju velika očekivanja u materijalnom pogledu, a žrtvama nerijetko pripisuju mentalnu bolest ili nestabilnost /Poredoš Lavor, Jerković, 2011:402/.

S druge strane, feministički orijentisani autori /v. Gadd et al, 2003, Johnson, 1995/ tvrde da su ovakvi podaci u najmanju ruku pretjerani. Argumentuju da se preувелиčavanjem brojki viktimizovanih muškaraca služe aktivisti za muška prava ne bi li podrili (feminističke) projekte i servise namjenjene za pomoć ženama /Johnsons, 1995:285; Hogan, 2016:16/.

Ne osporavajući ovakvim pristupom značaj pitanja nasilja nad ženama, smatramo da se zarad naučne istine, mora istražiti i viktimizacija muškaraca partnerskim nasiljem. U protivnom, rizikujemo da one muškarce koji jesu žrtve svojih partnerki i zaboravimo i obespravimo. Na takvu vrstu ćutanja /Pepinski, 2009:369/, duboko smo uvjereni, naučnici nemaju prava. Naša studija je jedan od koraka načinjenih sa ciljem otvaranja ove zabranjene teme.

2. METODOLOŠKI OKVIR

2.1. Predmet, ciljevi istraživanja i operacionalizacija ključnih pojmova

Istraživački zadatak studije je bio da opišemo karakteristike nasilja nad muškarcima u partnerskom odnosu iz perspektive žrtve i nasilnice, i da prepoznamo reakcije predstavnika formalne socijalne kontrole na ovaj vid viktimizacije muškaraca. Analizu smo zasnovali na sekundarnoj građi – službenim dosijeima muškaraca koji su se našli u evidenciji centara za socijalni rad kao žrtve nasilja.

U radu smo umjesto hipoteza, koristili istraživačka pitanja: 1. Kojim tipovima nasilja i koliko često su muškarci viktimizovani u partnerskom odnosu? 2. Da li muškarci sebe percipiraju kao žrtve nasilja? 3. Šta oni smatraju uzrokom viktimizacije? 4. Na koji način nasilnice definišu svoj čin i šta smatraju uzrokom svog ponašanja? 5. Kakva je formalna reakcija na viktimizaciju muškaraca?

Ključne pojmove analize: perspektive o iskustvu viktimizacije i odgovori nadležnih institucija, operacionalizovali smo na sljedeći način. Perspektiva muškarca (potencijalne) žrtve opisana je pomoću njegove percepcije o tome da li je i zbog čega bio izložen nasilju, dok o ženskom uglu govori njihovo viđenje inciden(a)ta. Reakciju zvaničnih predstavnika socijalne kontrole opisuju dva indikatora. To su stručno mišljenje o tipu nasilja i ishodi procesa procjene (nastavljen ili okončan) (Tabela 1.). Klasifikacija kategorija je zasnovana i na formalnim i na sadržinskim kriterijumima, a primjenjeni pristup je induktivni. Naime, klasifikaciji je prethodilo upoznavanje sa empirijskom građom /v. Manić, 2017:175–175/.

Tabela 1. Operacionalizacija ključnih pojmova

Dimenzija	Indikatori	
Perspektiva muškarca žrtve	Odnos prema sopstvenoj viktimizaciji	<ol style="list-style-type: none"> 1. Negira 2. Intimni terorizam 3. Odbrambeno nasilje 4. Uzajamno nasilje
Perspektiva žene nasilnice	Odnos prema iskustvu muškarca	<ol style="list-style-type: none"> 1. Negira da je bila nasilna 2. Žrtva intimnog terorizma 3. Nasilje je samoodbrambeno 4. Prihvata odgovornost za sopstveno ponašanje
Odgovori nadležnih: centara za socijalni rad i eventualno policije	Tip nasilja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nije bilo nasilja 2. Intimni terorizam 3. Samoodbrambeno 4. Uzajamno
	Ishodi procesa procjene	<ol style="list-style-type: none"> 1. Predložene mjere zaštite 2. Proces nastavljen/okončan

Analizom smo obuhvatili sve elektronski dostupne dosjee¹³ muškaraca koji su evidentirani kao žrtve nasilja u partnerskom odnosu u periodu između 01.01.2010. i 01.10.2016. godine na teritoriji grada Beograda. Od ukupno 30 dosjea, analizirali smo sadržaj 27. Tri smo izostavili iz konačne analize jer nisu sadržali dovoljno informacija o potencijalnoj žrtvi i nasilnici.

Prikupljanje i obrada podataka tekli su u nekoliko faza. Najprije smo u elektronskoj bazi tragali za slučajevima nasilja u partnerskom odnosu u kojem su muškarci identifikovani kao žrtve, a potom smo te dosjee izdvojili. U narednom koraku smo identifikovali teme koje se ponavljaju u većini slučajeva, a zatim smo analizirali sadržaj izvještaja. Koristili smo mješovitu analizu podataka. Kvantitativna analiza nam je omogućila da uočimo učestalost sličnosti i razlika unutar grupe viktimizovanih muškaraca i njihovih nasilnih partnerki, te ishode i način tretmana ovog fenomena među stručnjacima. Kvalitativna analiza nam je dozvolila da bolje razumijemo uočene trendove. Treba podvući i to da smo svjesni metodološkog ograničenja kojeg je nam je nametnula priroda dostupnih podataka i nevelik broj slučajeva.

2.2. Rezultati analize

2.2.1. Sociodemografske karakteristike žrtava i nasilnica

Pokazaće se da je ne tako mali broj potencijalnih žrtava i nasilnica u podmakloj životnoj dobi. Čak osam muškaraca i tri žene zašli u devetu deceniju života, a 11 ima između 65 i 79 godina. Zanimljiv je nalaz da su žene mlađe u odnosu na svoje partnere. U jednom slučaju supruga je mlađa od muža 25, a u drugom 32 godi-

13 Riječ je o softveru poznatom pod skraćenim nazivom Integral: Integralnom sistemu centara za socijalni rad.

ne. Jedan broj partnera je razveden (njih pet) odnosno u vanbračnoj zajednici (tri), ali svi osim jednog para žive u zajedničkom domaćinstvu. O obrazovanju partnera imamo tek parcijalne podatke, iz kojih ne možemo izvesti zaključak, već samo tezu: da su i žrtve i nasilnice najčešće visokoobrazovani. Kada je riječ o zanimanju, s obzirom na starost ne iznenađuje nalaz da je većina muškaraca penzionisana (njih 14), petorica su privatni preduzetnici, jedan je radnik, jedan se bavi poljoprivredom, a jedan je nezaposlen. Njihove supruge su u daleko nepovoljnijem položaju: osam ima prihode od penzije, jedna je domaćica, a čak 10 je nezaposleno.

Najveći broj muškaraca (17) viktimizovan je i psihičkim i fizičkim nasiljem. Ako je suditi po zvaničnim podacima, šest muškaraca bilo je izloženo ponovljenom nasilju: na evidenciji nadležnih centara za socijalni rad našli su se više od tri puta kao žrtve, a jedan među njima više puta je zadobio ozbiljne fizičke povrijeđe.

2.2.2. O nasilju: iz muškog ugla

U dosijeima pronalazimo dragocjene podatke o tome kako do nasilja dolazi i kako se incidenti završe. Većina muškaraca kaže da obično sve počinje uvrijedama i prijetnjama koje na njihov račun upućuju partnerke. Na primjer, Radovana¹⁴ njegova supruga obično omalovažava pred *publikom*. Govori mu da je „nesposoban i mutav“. Dragoslav trpi „vređanje i psovke po ceo dan“, a jedna Ana svom suprugu upućuje najpogrdnije riječi. Govori mu da je „đubre, majmun, idiot, nesposoban“, psuje mu „majku, sestru, familiju“. Svojim partnerima ove žene prijete da će ih lišiti imovine „sve ću ti uzeti, sve je ovo moje“ (Nada) i/ili života (Vera). Momčilu, na primjer, njegova supruga govori da će „mu se krvi napiti“ ako ne bude po njenom, a ovaj čovjek se zaista i plaši da će ga ona „ubiti na spavanju“ uz pomoć ljubavnika koji je znatno snažniji od njega. Samo u jednom slučaju, supruga svog muža ucjenjuje samoubistvom kako bi odustao od razvoda. Govori mu da će se ubiti ako se razvedu.

Psihičko zlostavljanje ima i druge modalitete, a svodi se na uzurpiranje ličnog prostora i privatnosti i narušavanje navika. Po svoj prilici, cilj supruga koje koriste ovu strategiju je da muževe navedu da pristanu na uslove koje su pred njih stavile: da ih obezbjede materijalno i/ili napuste životni prostor koji dijele. Ovaj vid pritiska koriste one žene koje su mlađe, psihički i fizički snažnije od svojih partnera, i one koje u takvim poduhvatima imaju pomoć drugih ukućana. Tako, Stevanova, 15 godina mlađa supruga, svog muža psihički muči ne samo tako što ga „vređa i omalovažava svakodnevno“, već i tako što „noću glasno pušta televizor i pali sva svjetla po kući“, ne bi li ga navela da se odseli iz stana čiju joj je polovinu poklonio. Aleksandrov slučaj je sličan, a njegova „mučiteljka“ ima i *pomagače*. Bivša supruga vratila se u zajednički stan i sa sobom pvela i svoje roditelje. Sada njih troje svakodnevno psihički (i fizički) zlostavljaju Aleksandra. Kaže da su mu oduzeli „mesto u frižideru“, ne dozvoljavaju mu da skuva jelo, niti da se odmori jer su zauzeli prostor koji su mu *dodijelili*: dnevnu sobu. Na sve to pristaje zbog toga što ne može da iznajmi drugi stan, jer mu nakon što plati alimentaciju, ništa ne ostaje. Ipak, za ovog čovjeka je najveća tragedija to što je supruga „okrenula decu protiv njega“.

14 Sva imena su radi zaštite anonimnosti, promjenjena.

Fizičko nasilje nastupa nakon verbalnih razmirica. Ono je različitog intenziteta i varira od relativno bezazlenog guranja, koje osim emotivnih i psihičkih, ne ostavlja drugih povrijeda, do napada sa ozbiljnim fizičkim ozljedama. Potonje fizičko nasilje trpe muškarci koji su u pogledu tjelesne konstitucije slabiji od svojih supruga i/ili su vezani za krevet. Na primjer, jedan Stevo, od kad je nepokretan, trpi nasilje od strane svoje, kako u izvještaju stručnih radnika stoji „korpulentne žene“. Osim što ga izolovala od drugih ljudi, vrijeđa ga da je „nesposoban, da treba još da se šlogira i da umre“ i prijeti mu da će ga „zaklati“. Na njega nasrće, udara ga u grudni koš, a jednom ga je ubola i nožem. Milomirov slučaj podjednako je drastičan. Njegova supruga, za koju nije sasvim jasno da li simulira demenciju, izrazito je psihički i fizički agresivna prema svom teško pokretnom suprugu. Ona ga napada da ima „švalerku čija su deca ubila njenog sina“, udara ga oklagijom, pretukla ga je štapom, nožem mu je posjekla nogu, a policija je intervenisala kada mu je razbila glavu pa je morao na ušivanje.

Ekonomsko nasilje trpe četvorica. Bez izuzetka riječ o odlično situiranim muškarcima. Dvojica među njima su vlasnici uspješnih preduzeća, a dvojica imaju za domaće prilike izuzetne prihode od penzija i izdavanja nekretnina. Od njih partnerke očekuju da ih materijalno izdržavaju i/ili udovoljavaju njihovim materijalnim zahtjevima, a kada to izostane, postaju i psihički i fizički nasilne. Na primjer, Zorana, dobrostojećeg preduzetnika, policiji je zbog nasilja prijavila ljubavnica, kada je on odbio da se razvede i njome oženi, dok je Roberta njegova supruga pokušala da otruje kada je otkrila da hoće da je ostavi i liši imovine.

Iz perspektive muškaraca nasilje je najčešće definisano (u 16 slučajeva) tako da se uklapa u definiciju intimnog terorizma. Prema njihovim riječima, na nasilje ne odgovaraju već se povlače. Na primjer, Stevan ne reaguje na napade svoje supruge, ne bi li izbjegao sukob i zato što je „takav čovek“. Dragutin trpi i psihološko i fizičko i ekonomsko nasilje od znatno mlađe supruge. Plaši je se i na nasilje ne odgovara. U ekstremnim situacijama fizički se distancira, kao onda kada je „pobegao u čarapama kod komšije“. Sa sličnim poteškoćama se suočava i Miloš, univerzitetski profesor. Znatno mlađa supruga prijeti da će ga ubiti zbog imovine, a on se u tim situacijama povlači.

Rade trpi nasilje od bivše supruge sa kojom živi u istoj kući duži niz godina. Prvi prijavljeni incident desio se oko spremanja zimmice. On je bio uporan u nastojanju da je privoli da usvoji njegov savjet oko kiseljenja kupusa, pa je ona počela da viče na njega govoreći da je to njen „problem“ i da se on „ne meša“. Kako on nije prestajao da insistira, uzela je kišobran i počela da ga udara po leđima. Bio je šokiran pa ga je snaja odvezla u dom zdravlja gdje su mu dali injekciju za smirenje, a doktorka je pozvala policiju, iako je on to htio izbjeći da ne bi „sramotio svoju porodicu“. Bivša supruga je prema njemu nastavila da se nasilno ponaša: optužuje ga da je „kriv za sve“, prijeti da će „sve da polupa, da zapali kuću, da će sekirom da me ubije na spavanju“. On razumije zbog čega se ona ponaša na takav način. Kaže: „Smatram da je uzrok incidenta stanje psihičkog zdravlja, bipolarno stanje raspoloženja“. Marku ubistvom prijete i supruga i kćerka, od trenutka kada je izjavio da želi da se razvede i da „podeli kuću“. Dragan je žrtva fizičkog i psihičkog nasilja, ali svojoj supruzi koja ni u „razgovoru sa policijom ne bira reči“, on ne može da odgovori. Znatno je snažnija i zdravija od njega. Milovan, osamdeset godina star, trpi fizičko

– ima vidljive podlive po tijelu, i psihičko nasilje od svoje supruge istih godina. On je teško pokretan zbog bolesti, i ne može da se odbrani.

Trojica su na nasilje partnerski odgovorili – nasiljem. Prijave za nasilje su u ovim slučajevima podnosile partnerke. Tako je svog muža prijavila i Valentina. On izjavljuje da je tačno da se ponašao nasilno prema njoj, i za sebe nalazi sljedeće *opravdanje*. Kaže da ga je zarazila „ginekološki“, da mu je „radila iz leđa pet godina“, „da su svi znali za to“, ali da on „nije verovao“. Na kraju je „napustila i njega i decu“. Incident se desio kada ju je pozvao „da se vrati da i dalje živi sa nama. Bilo je sve dobro dva tri dana a onda je došao komšija Dobrivoje i sve mi ispričao šta su radili i koliko godina. Tražio sam od nje da mi da telefon da vidim koga sve ima u imeniku, a onda nije dala. Tada sam je gurnuo i ona je pala. Ostala je u kući i sutradan kazala da ide u policiju da me prijavi. Sa policijom je došla i uzela svoje stvari. Deca su počela da plaču, otišla je. Ja sam zapalio njene stvari koje su ostale. Znam da sam pogrešio“. Na kraju kaže i ovo: „Velika me sramota da ona dolazi kod nas kući, celo selo gleda i smeje se. Decu za.....u, na putu ne mogu da se igraju, svi ih izbegavaju“. Slavenko je suprugu zbog alkoholizma izbacio iz stana, a ona je njega odmah potom prijavila za nasilje. Branko se od svoje supruge branio: ona je „tražila novac“ od njega, „vređala ga i psovala“, uhvatio ju je da je „izvuče iz sobe napolje“, a onda je ona „uzela palicu koju uvek nosi u torbi i krenula da ga bije“. Pozvao je policiju.

Dvojica muškaraca negiraju da su bili žrtve nasilja. Iako je u oba slučaja intervenirala policija: Slobodanu je supruga prijetila nožem i razbila sva stakla na automobilu, a Milorad ima vidljive podlive po tijelu, oba izjavljuju da nasilja nije bilo. Milorad, tako, veli da njegova izjava da supruga pije i da ga svakodnevno zlostavlja, „nije istinita“ i da ju je dao „u ljutnji“. Žao mu je zbog toga, ne želi da se uključuju kćerke niti ustanove u njihov odnos i kaže da ga „je stid“.

O preostalih osam slučajeva nema dovoljno podataka: da se izjasne po pitanju nasilja odbili su ili oni i/ili njihove partnerke. Na primjer, supruga jednog Časlava koji je u međuvremenu preminuo, nije se odazvala ni na jedan poziv upućen od strane nadležnog centra za socijalni rad. Slobodan je lično prijavio suprugu zbog napada nožem. Intervenirala je policija, a supruga je odvedena u vidno alkoholisanom stanju u ustanovu za psihijatrijske bolesti. Nasilni incidenti se ponavljaju, ali ovaj muškarac odbija da da izjavu stručnim radnicima. Tu je i slučaj jednog Veljka kojeg je za nasilje nekoliko puta prijavila njegova supruga. Ipak, tokom procesa procjene nađeno je da je zapravo prijava lažna i da psihičko i fizičko nasilje trpi suprug.

Nadalje, nalazimo da jedan broj viktimizovanih muškaraca osjeća stid zbog toga što su nasilje prijavili i strah od odmazde partnerki. Tako jedan među njima govori da je supruga postala gora prema njemu od kada su se našli na evidenciji centra za socijalni rad, dok druga dvojica otvoreno govore da se plaše za svoj život.

2.2.3. O nasilju: iz ženske perspektive

O tome kako incidente percipiraju (bivše, sadašnje) partnerke, našli smo podatke u najvećem broju dosijea. Primjećujemo da one najčešće negiraju da su bile nasilne (njih 12) ili incidente predstavljaju kao odbrambene (u 10 slučajeva). Bilo da

negiraju, bilo da nasilje percipiraju kao odbrambeno, sve ove žene bez izuzetka sebe predstavljaju kao žrtve. Na primjer, Radmila koja je prema riječima svog supruga izrazito verbalno (vrijeđa, nipodaštava) i fizički agresivna (šutira ga, gura), izjavljuje da je „stvar suprotna“ i da je ona „ugrožena“. Jasna negira da je ikad bila nasilna prema suprugu. „Samo jednom sam ga uhvatila za gušu, jer je zaslužio“. Nada kaže da između nje i supruga kojeg optužuje da joj „ništa ne pomaže niti daje“ i da se „morala sama snalaziti za sve“, nije bilo fizičkog nasilja „osim što me je on par puta uhvatio za zglob ruke“. Dodajmo – stručni radnici su utvrdili da je njen muž žrtva psihičkog i fizičkog nasilja. Miloševa supruga takođe negira da je bila nasilna prema znatno starijem partneru, da mu nije prijetila smrću, kao i da bi, iako je brak visoko disfunkcionalan od samog početka, napuštanje bračne zajednice za nju bio „veliki finansijski gubitak“. Jana dezavuiše prijavu svog supruga tako što kaže da se „on leći od živaca i da se zbog toga ničeg ne seća“. Bratislava takođe negira da je prema suprugu bila agresivna. Priznaje jedino „da ga je polila vodom jer ne zatvara vrata od toaleta kad vrši nuždu“. I dodaje da ona trpi fizičko nasilje od strane supruga, a da „on ne govori istinu“. Ne želi da ide u Savetovalište za brak i porodicu niti da se razvede, iako je, kaže, njihov „brak disfunkcionalan“. Bogdanka tvrdi da nije bilo nasilja, ne računajući „međusobno gurkanje i koškanje“ za koje je odgovoran njen suprug „koji nikad nije hteo da se dogovara sa mnom“. Marija tvrdi da je njen bivši suprug sa kojim živi u istom domaćinstvu „izaziva, provocira, naziva ludom i poziva policiju. Govori mi ružne reči, a ja mu verbalno odgovorim“. Za njega takođe kaže i da je „psihijatrijski bolesnik“.

Dvije žene, Milica i Valentina, jedine ne pravdaju svoje postupke. Milicu je za nasilje prijavio komšija. On je noću čuo kako je doziva suprug, a ona mu ili ne odgovara ili na njega viče „Konju jedan!“ i vrijeđa ga. Tokom terenske posjete, stručni radnici su saznali da je suprug u dubokoj starosti, nepokretan već neko vrijeme i da ga Milica neguje. Ona ne negira navode iz prijave i kaže sljedeće: „Iscrpljena sam jer ga negujem dugo godina, sve mi je teže da brinem o njemu. Vičem jer više nemam snage“.

I Valentina i njen suprug su, čini se, veoma iskreni. Njen suprug je kazao da je bio nasilan prema njoj, ali i dijelovi njenog narativa potvrđuju njegovu priču – o njenom nevjerstvu. Za sebe ova mlada žena kaže da je „pobegla da se uda za muža da bi prestala da živi neorganizovano sa majkom i bratom. Nisam ga dobro poznavala, ali sam ga zavolela kada smo započeli zajednički život. Problemi su počeli onda kada sam primetila da nisam privlačna mužu. Posumnjala sam da me vara.“ Pretraživala je zbog toga njegov telefon i našla poruke emotivne prirode koje je njen muž razmjenjivao sa drugim muškarcima. „Pozlilo mi je i intervenisala je hitna pomoć“. Muž joj je priznao da voli i muškarce i žene, a onda ga je ona nazvala „pederom“. Tada ju je pretukao, a ona je odmah potom započela vezu sa komšijom. Kada se to u maloj sredini u kojoj žive, saznalo, prestala je da se viđa sa ljubavnikom, a suprug i njegovi roditelji su joj govorili da je „kurva“, da je „iz bede došla i da će u bedi i umreti“. Na kraju kaže: „Udala sam se za lošeg čoveka, a onda sam našla još goreg od mog muža“.

2.2.4. Nasilje iz perspektive stručnih radnika

O tome kako viktimizaciju muškaraca percipiraju stručni radnici može se zaključiti na osnovu njihovog stručnog mišljenja o tipu nasilja i zabilježenih podataka o eventualno izrečenim mjerama odnosno ishodima procesa procjene. Kada je riječ o tipu nasilja, primjetili smo da se ono može razvrstati u nekoliko kategorija. To su: uzajamno (četiri slučaja) i odbrambeno nasilje (dva slučaja), intimni terorizam (u dva slučaja). Ipak, u najvećem broju slučajeva (12), stručni radnici nisu mogli da daju svoj sud po ovom pitanju zbog odsustva saradnje oba ili jednog od partnera. U dva slučaja utvrđeno je da nasilja nije bilo, a u ostalima stoji da je u pitanju viktimizacija psihičkim i/ili fizičkim nasiljem niskog intenziteta.

Što se mjera zaštite tiče, samo u jednom slučaju stručni radnici smatraju da je potrebno da se supruzi izrekne zabrana prilaska i uznemiravanja, te iseljenja. Treba primjetiti da je žrtva dobrostojeći strani državljanin. Fizičko razdvajanje je indikovano u šest slučajeva. Rad na predmetu je obustavljen u sedam, a razlozi su smrt (četiri), to što nije utvrđeno postojanje nasilja (dva) i formalne prepreke da bi se rad na predmetu nastavio (supruga je prijavljena na drugoj opštini).

Zaključak da nije celishodno izricati mere zaštite jer: 1. ne može da se utvrdi ko je u ulozi žrtve, a ko ima ulogu nasilnika; i 2. se muškarac kojeg je žena fizički zlostavljala nje više ne plaši, i ima autentičnu potrebu da sa njom stupi u kontakt, stoji u četiri slučaja. U jednom slučaju stoji sasvim neodređeno „da ima mesta za izricanje zaštite od nasilja“ muškarcu – žrtvi, ali se ne precizira koja bi to bila mjera, iako je utvrđeno da je muškarac žrtva psihičkog i fizičkog nasilja, da je uplašen i da se ne osjeća bezbjedno. Nadalje, u najvećem broju dosijea ne nalazimo mišljenje stručnih radnika o tome da li je potrebno izreći mjere zaštite.

Pretpostavljamo da se u tome krije nekoliko razloga. Prvi među njima je nedovoljan broj informacija na kojima bi stručni radnici mogli zasnovati svoje mišljenje. Naime, nije rijedak slučaj da jedan ili oba partnera odbiju da učestvuju u procesu procjene. Osim toga, možemo pretpostaviti da su stručni radnici pod značajnim uplivom zvaničnog diskursa o tome ko su žrtve, a ko nasilnici u partnerskom odnosu i stručnih obuka zasnovanih na njima, te da nisu spremni da preispituju ovu opšteprihvaćenu istinu. Naime, sud o tome ko je odgovoran: ko je žrtva, a ko nasilnik, rijetko kad možemo naći u dosijeima. Zapravo, pronalazimo da se odgovornost za nasilje češće pripisuje muškarcima, čak i kada su oni viktimizovani, nego nasilnicama.

3. DISKUSIJA

Na osnovu mješovite analize sadržaja dosijea parova koji su se našli po prijavi za partnersko nasilje u evidenciji centra za socijalni rad, došli smo do odgovora na istraživačka pitanja postavljena u ovoj studiji. Odmah treba podvući da ovi odgovori predstavljaju više putokaze za neka buduća istraživanja ove teme, nego zaključke. Naime, riječ je o pilot studiji koja je zasnovana na malom broju slučajeva. Nadalje, treba posebno podvući da, mada je obuhvat dosijea na teritoriji beogradskih centara za socijalni rad bio potpun, vjerujemo da žrtava ima daleko više od prijavljenog broja. Tamna brojka je, sigurni smo visoka, a razlozi tome se kriju u otporu viktimi-

zovanih muškaraca da prijave nasilje u kontekstu u kojem se potencira kako narativ o hegemonij muškosti, tako i diskurs o tome da jedino žene mogu biti žrtve.

Rezultati analize pokazuju da najveći broj muškaraca trpi psihičko nasilje, te bi se moglo konstatovati da se u tom pogledu ne razlikuju od žena žrtava. Psihičko nasilje uključuje uvrijede, emocionalne ucjene i prijetnje, čiji je cilj da se žrtva navede na po nasilnicu poželjni ishod: obezbjeđenje stambenih i/ili finansijskih potreba, ili ostanak u braku. Fizičko nasilje trpe muškarci koji su u odnosu na svoje supruge fizički slabiji, a ekonomsko isključivo oni koji su dobrostojeći. Zanimljivo je primjetiti da najveći broj muškaraca nasilne incidente definiše kao intimni terorizam, i na agresivno ponašanje suprug ne odgovara. S druge strane, treba podvući da dvojica i pored toga što su bez svake sumnje viktimizovani (imaju vidljive tjelesne povrijeđe), negiraju da su bili žrtve. Osim toga, jedan broj verbalizuje i stid zbog viktimizacije i strah od svojih partnerki.

Kada je riječ o perspektivi žena, mora se podvući da najveći broj negira da su bile nasilne. Zapravo, one sebe predstavljaju kao žrtve, a to što su svoje partnere eventualno gurale, grebale ili tukle, opravdan je odgovor na provokaciju njihovih muževa. Ni u tom pogledu se potencijalne nasilnice ne razlikuju od muškaraca nasilnika, koji najčešće poriču ili traže opravdanja za svoje (nasilno) ponašanje.

Formalni odgovor na moguću viktimizaciju muškaraca, koji opisuju dva indikatora: stručno mišljenje o tipu nasilja i ishodi procesa procjene, očekivan je. Stručni radnici u najvećem broju slučajeva ne uspejaju da iznesu procjenu zbog odsustva saradnje jedne ili objiju strana, a zanimljivo je primjetiti da rijetko kad identifikuju intimni terorizam kao nasilje kojim je viktimizovan muškarac. Uzajamno je onaj tip nasilja koji je daleko češće prepoznat da postoji među partnerima, što drugim riječima znači da oboje snose odgovornost za nasilne incidente. Takođe, osim u jednom slučaju, nasilje nije prepoznato niti kao visoko po intenzitetu, niti opasno po žrtvu. U velikom broju slučajeva rad na predmetu je obustavljen, a predlog mjera zaštite uglavnom izostaje jer se ne smatraju cjelishodnim iz različitih razloga (ne može se utvrditi ko je žrtva, a ko nasilnik, ili se npr. muškarac žrtve ne plaši svoje supruge). Na osnovu ovih nalaza formirali smo pretpostavku da stručni radnici, izvjesno pod uticajem opšte prihvaćenog diskursa o tome ko su žrtve, a ko nasilnici, na različiti način validiraju viktimizaciju muškaraca i implikacije takvog trpljenja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iako je u naučnim i stručnim krugovima prisutno jasno opredjeljenje da nasilje u partnerskom odnosu nije privatna stvar i da bi država morala da interveniše kako bi zaštitila žrtve, neke od onih koji su viktimizovani ipak ne prepoznavamo kao žrtve. Zvanični diskurs kojeg podržavaju i naučna istraživanja i stručna praksa i legislativna rješenja šalje poruku da je nasilje rodno asimetričan problem i da su žrtve isključivo ženskog pola. Oni koji pažnju skreću na činjenicu da je ovaj problem ipak rodno neutralan, suočavaju se sa oštrom kritikom, a takav način ophođenja između onih koji zastupaju prvi i onih kojima je bliži drugi pristup, rezultira zauzimanjem ekstremnih, nepomirljivih pozicija i potpunim odsustvom međusobnog razumijevanja.

Ovakva suprotstavljena gledišta: jedno po kojem su isključive žrtve žene, i drugo, po kojem nasilje trpe i muškarci, među kojima se nalazi i velik broj onih koji žive u strahu od svojih partnerki /Hogan, 2016:19/, po našem mišljenju rade nauštrb dobrobiti žrtava. To možemo zaključiti i na osnovu nalaza našeg istraživanja, koje ipak nije moguće uopštiti jer je riječ o pilot studiji: mada se vizure muškaraca i žena po pitanju toga ko je žrtva a ko nasilnik, značajno razlikuju, neosporno je da jedan broj viktimizovanih muškaraca osjeća i strah i stid.

S druge strane, praktičari i teoretičari, zatvoreni za drugačije perspektive koje ne pripadaju njihovoj interesnoj sferi, odbijaju da validiraju patnju ljudi. Ostrašćenost ove vrste cijenimo, nije konstruktivna. Nasilje je, slažemo se sa Hinesom, Brownom i Dunningom /2007/ ljudski problem. Stoga smatramo da treba prepoznati da su: 1. i žene i muškarci žrtve partnerskog nasilja; kao i da 2. od posljedica viktimizacije ne štiti polna pripadnost: fizičku i emocionalnu bol osjećaju i jedni i drugi.

LITERATURA

- Babović M., Ginić K., Vuković O. /2010/: *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, SeCon, Beograd.
- Carmo R., Grams A., Magalhães T. /2011/: Men as victims of intimate partner violence, *J Forensic Leg Med.*, 18(8), 355–359.
- Carney M., Buttell F., Dutton D. /2007/: Women who perpetrate intimate partner violence: A review of the literature with recommendations for treatment, *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 108–115.
- Dixon J. /2014/: Feminist Theory and Domestic Violence – in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (Bruinsma, G., Weisburd, D., eds), Springer, New York, https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4614-5690-2_71.
- Dobash R. P., Dobash R. E. /2014/: Domestic Violence – in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (Bruinsma, G., Weisburd, D., eds), Springer, New York, https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5690-2_131.
- Domestic abuse prevalence and trends, England and Wales: year ending March 2020*, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/domestic-abuseprevalenceandtrendsenglandandwales/yearendingmarch2020>.
- Douglas E. M., Hines D. A. /2011/: The Helpseeking Experiences of Men Who Sustain Intimate Partner Violence: An Overlooked Population and Implications for Practice, *J Fam Viol*, 26, 473–485.
- Flowers R. B. /2000/: *Domestic Crimes, Family Violence and Child Abuse: A Study of Contemporary American Society*, Jefferson, North Carolina, McFarland.
- Gadd D., Farrall S., Dallimore D., Lombard N. /2003/: Male Victims of Domestic Violence, *Criminal Justice Matters*, 53(1), 16–17.
- Hall L. /2016/: Female perpetrated domestic abuse: A study exploring the hidden experience of male victims through a thematic analysis of online blogs, *Plymouth Law and Criminal Justice Review*, 1, 260–282.
- Hines D. A., Douglas E. M. /2011/: The reported availability of U.S. domestic violence services to victims who vary by age, sexual orientation, and gender, *Partner Abuse*, 2(1), 3–30.
- Hines D. A., Brown J., Dunning E. /2007/: Characteristics of Callers to the Domestic Abuse Helpline for Men, *J Fam Viol*, 22, 63–72, <https://doi.org/10.1007/s10896-006-9052-0>.

- Hoff B. H. /2012/: The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey and The Perils of Advocacy Research, *Menweb, Men's Voices Magazine*, April 2012, <https://ssrn.com/abstract=2147574>.
- Hogan K. /2016/: *Men's experiences of female-perpetrated intimate partner violence: A qualitative exploration* (Thesis), University of the West of England, <https://uwe-repository.worktribe.com/output/919814>.
- http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf.
- Ignjatović Đ. /2018/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta sa metodikom izrade naučnog rada*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2021/: *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Johnson M. P. /2008/: *A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence*, Lebanon, NH, Northeastern University Press.
- Johnson M. P. /2005/: Domestic Violence: It's Not about Gender: Or Is It?, *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1126–1130.
- Johnson M. P., Ferraro K. J. /2000/: Research on Domestic Violence in the 1990s: Making Distinctions, *Journal of Marriage and Family*, 62, 948–963.
- Johnson N. /1995/: Domestic Violence: An Overview – in: *Family Violence and the Caring Professions* (Kingston, P., Penhale, B., eds.), Palgrave, London, https://doi.org/10.1007/978-1-349-13306-2_5.
- Josolyne S. /2011/: *Men's experiences of violence and abuse from a female intimate partner: Power, masculinity and institutional systems* [online], <http://www.mankind.org.uk/pdfs/Thesis%20Web%20Version%20060412.pdf>.
- Kelly J. B., Johnson M. P. /2008/: Differentiation among types of intimate partner violence: research update and implications for interventions, *Family Court Review*, 46, 476–499.
- Knežić B. /2002/: Karakteristike pretrpljenog nasilja, nasilnika i posledica – in: *Porodično nasilje u Srbiji* (Nikolić-Ristanović V., ed.), 77–82, Viktimološko društvo Srbije & Prometej, Beograd.
- Manić Ž. /2017/: *Analiza sadržaja u sociologiji*, Čigoja, Beograd.
- Mirrlees-Black C. /1999/: *Domestic Violence: Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire. A Research, Development and Statistics Directorate Report*, Home Office, London.
- Nikolić-Ristanović V. /2002/: Zašto žene ne napuštaju nasilnike? – in: *Porodično nasilje u Srbiji* (Nikolić-Ristanović V., ed.), 83–86, Viktimološko društvo Srbije & Prometej, Beograd.
- Otašević S. /2005/: *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Autonomni ženski centar, WHO, Beograd, <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-azc/istrazivanje-zdravlje.pdf>.
- Pepinski H. /2009/: Mirotvorstvo – in: *Teorije u kriminologiji* (Ignjatović, Đ., prir.), 367–372, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Petrović M. N. /2010/: Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini – in: *Nasilje u porodici u Vojvodini* (Nikolić Ristanović V., ed.), 25–55, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad.
- Policy Paper. Supporting Male Victims /2022/*, www.gov.uk/government/publications/supporting-male-victims/supporting-male-victims-accessible#identification-and-reporting.
- Poredoš Lavor D., Jerković S. /2011/: Nasilje nad muškarcima, *Policija i sigurnost*, 20 (3), 400–406, hrcak.srce.hr/78957.

- Poseban izveštaj o situaciji porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji /2011/,* https://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/posebnii-izvestaji/2106-2012-01-12-13-43-33.
- Punoletni u sistemu socijalne zaštite u 2021. godini /2022/,* Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2355/punoletni.pdf>.
- Separate and Unequal Domestic Violence Victim Services, <https://www.acrosswalls.org/separate-unequal-domestic-violence-victim-services/>.
- Shuler A. C. /2010/: Male Victims of Intimate Partner Violence in the United States: An Examination of the Review of Literature through the Critical Theoretical Perspective, *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 5, 163–173.
- Steinmetz K. S. /1978/: Violence between Family Members, *Marriage & Family Review*, 1:3, 1–16.
- Straton C. J. /1994/: The myth of the battered husband syndrome, *Masculinities: Interdisciplinary Studies on Gender*, 2(4),79–83.
- Umberson D., Anderson L. K. /2001/: Gendering violence: Masculinity and power in men's accounts of domestic violence, *Gender and Society*, 15 (3), 358–380.
- Vidaković I. /2002/: Rasprostranjenost nasilja u porodici – in: *Porodično nasilje u Srbiji* (Nikolić-Ristanović V., ed.), 13–72, Viktimološko društvo Srbije & Prometej, Beograd.
- Violence against women*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>.
- Walker J., Gavin H. /2011/: Interpretations of domestic violence: defining intimate partner abuse – in: *The 12th Conference of the International Academy of Investigative Psychology. Crime, Criminalistics & Criminal Psychology: New Directions in Investigative Behavioural Science*, 31st March – 2nd April 2011, Amsterdam, https://www.academia.edu/2868373/Interpretations_of_domestic_violence_defining_intimate_partner_abuse.

Milana Ljubičić*

VIOLENCE AGAINST MEN IN A PARTNER RELATIONSHIP: A PILOT STUDY

SUMMARY

Violence in the family has been a frequently discussed topic in the scientific discourse in the last two decades. Thanks to this, today, we have at our disposal a significant body of scientific knowledge, legislative solutions, and practical policies that focus on preventing and protecting victims of violence. However, we do not notice some among the victims of domestic violence. Hereof, our knowledge about the etiology and phenomenology of violence against men is insufficient. Our study represents a small step forward in researching the phenomenology of this phenomenon. We aimed to describe characteristics of violence against men through personal stories and from the perspective of both partners. We used documentary material in the analysis – official records of centers for social work in the territory of the city of Belgrade. Analysis showed that violence against men in a partner relationship is most often recognized by the center's professional workers as mutual. The

---

* University of Belgrade, Faculty of Philosophy, milanaljubic@yahoo.com.

prosecution of the abuser, except in the case of her partner's life being threatened, is rarely the outcome of the assessment process. The impression is that partner violence against men is seen as an exception rather than the rule. However, the victimization of men in a partner relationship is not such a rare phenomenon, so it is necessary to undertake a research effort to shed light on this dark field and to design prevention strategies and practices aimed at protecting men – victims and helping women – bullies.

Key words: victimization, men, partner violence, women

UDK: 343.132(497.6)
343.9.024:336.7(497.6)
doi: 10.5937/crimen2301081B

ORIGINALNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 21.01.2023. / 27.03.2023.

Milijana Buha*

FINANSIJSKE ISTRAGE U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: U radu se razmatra pitanje odnosa finansijske istrage i istrage u krivičnom postupku, kao i da li predmet pregovaranja sporazuma o priznanju krivice može biti oduzimanje imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela. Istraga u krivičnom postupku se može pokrenuti i protiv nepoznatog izvršioca krivičnog djela, dok finansijska istraga protiv vlasnika imovine kada postoje osnovi sumnje da je imovina pribavljena izvršenjem krivičnog djela. Finansijska istraga u Republici Srpskoj završava i podnošenjem zahtjeva za trajno oduzimanje imovine, pa se čini smislenim da se finansijska istraga može završiti i podnošenjem zahtjeva za pokretanje posebnog postupka oduzimanja imovine proistekle izvršenjem krivičnog djela. Manjkavost uspješnog provođenja dokaznih radnji o (ne)zakonitim prihodima vlasnika je nepropisivanje sankcije za neizvršenje naredbe suda, odnosno tužioca u hitnim slučajevima.

Ključne riječi: finansijska istraga, privremeno oduzimanje imovine, trajno oduzimanje imovine, poseban postupak za oduzimanje imovine, sporazum o priznanju krivice

1. POSTUPAK ODUZIMANJA IMOVINSKE KORISTI PRIBAVLJENE KRIVIČNIM DJELOM

Oduzimanje imovinske koristi je *sui generis* mjera¹ koja je usmjerena ka značajnom slabljenju kriminalnih organizacija, što se najefikasnije može učiniti napadom na njihovu imovinu i profit. Riječ je o specifičnoj krivičnopravnoj mjeri, nepunitivnog karaktera,² a svrha joj je restorativna, uspostavljanje predašnjeg stanja, riječ je o nekoj vrsti „krajnje nužde“³ u odnosu na suzbijanje organizovanog kriminaliteta. Oduzimanje imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela

* vanredni profesor, Pravni fakultet Univerzitet u Banjoj Luci, milijana.buha@pf.unibl.org

1 Z. Stojanović /2019/: *Komentar krivičnog zakonika*, Beograd, p. 384.

2 G. Ilić, B. Nikolić, M. Majić, Đ. Melilo /2009/: *Komentar Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela sa pregledom relevantnih međunarodnih dokumenata, uporednopravnih rešenja i prakse ESLJP*, Beograd, p. 56.

3 M. Škulić /2015/: *Organizovani kriminalitet, pojam, pojavni oblici, krivična djela i krivični postupak*, Beograd, pp. 615–616.

nije kazna u formalnom smislu, ali ova mjera ima kazneni karakter.⁴ Oduzimanje imovinske koristi ima kazneni karakter jer se može izreći iako nije utvrđena krivica i kažnjava se vlasnik, oduzimanjem imovine,⁵ koja je u očiglednoj nesrazmjeri sa prihodima vlasnika imovine.

Primjena mjere oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom opravdana je iz restorativnih razloga, jer niko ne može ostvariti ili zadržati korist od nekoga oblika „neprava“; kao i iz preventivnih razloga, jer kriminalce najviše boli oduzimanje imovine, odnosno stavljanje u izgled da će se nezakonito stečena imovina oduzeti, obezvrjeđuje se motivacija potencijalnih počinitelja. Još neki od razloga koji čine opravdanim primjenu mjere oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom su retributivni, jer je u fokusu takve krivičnopravne reakcije oduzimanje imovinske koristi i četvrti razlog je kompenzacijski, jer oduzimanje imovinske koristi korespondira s imovinskopravnim zahtjevom oštećenog i često se ova dva instituta nadopunjuju.⁶ Oduzimanje imovine pribavljene krivičnim djelom opravdana je i neophodna mjera za uspješnu borbu protiv organizovanog kriminala.⁷

Postupak oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom se razlikuje od redovnog krivičnog postupka, jer se postupak pokreće protiv vlasnika imovine, a ne nužno protiv osumnjičenog ili optuženog. Riječ je o postupku zakonitog povrata imovine stečene izvršenjem krivičnog djela. Postupak utvrđivanja imovinske koristi ostvarene krivičnim djelom podrazumijeva utvrđivanje da je izvršeno krivično djelo kojim je pribavljena imovinska korist i moguće je oduzimanje imovinske koristi i od osobe koja nije okrivljena u krivičnom postupku. Takav se postupak naziva objektivnim, odnosno samostalnim, kao što je postupak oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom u Bosni i Hercegovini. Pitanje oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom na nivou Bosne i Hercegovine je riješeno u okvirima Krivičnog zakona BiH i Zakona o Krivičnom postupku BiH, a entiteti i Brčko distrikt imaju posebne zakone koji propisuju uslove za provođenje postupka oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.

Procesna smetnja u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom nisu duševna bolest lica protiv koga se vodi postupak ili odsustvo vlasnika tokom provođenja procesnih radnji koje su usmjerene prema imovini vlasnika. Stranke u postupku oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom su javni tužilac i vlasnik stvari (član 3 stav 1 Zakona o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela Republike Srpske,⁸ u daljem tekstu ZOIKD RS), član 4 stav 1 tačka k) Zakona o oduzimanju nezakonito stečene imovine krivičnim djelom

4 I. Vuković /2016/: Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela – evropski okvir i srpsko zakonodavstvo, *CRIMEN*, (VII) 1, p. 10.

5 B. Vettori /2006/: *Tough on Criminal Wealth – Exploring the Practice of Proceeds from Crime Confiscation in the EU*, Springer, Dordrecht, p. 42.

6 J. Boucht /2017/: *The Limits of Asset Confiscation, On the Legitimacy of Extended Appropriation of Criminal Proceeds*, Oxford and Portland, Oregon, p. 10, <https://media.bloomsburyprofessional.com/rep/files/9781509907076sample.pdf>.

7 F. McCarthy /2017/: Protection of Property and the European Convention on Human Rights, *Brigham-Kanner Property Rights Conference Journal*, vol. 6. pp. 306–307.

8 Zakon o oduzimanju imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 66/18.

Federacije Bosne i Hercegovine⁹ (u daljem tekstu ZOIKD FBiH). U postupku za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom odstupaju se od osnovnih načela krivičnog postupka, načela zabrane suđenja u odsustvu osumnjičenog odnosno optuženog (*in absentio*) i zabrane suđenja duševno bolesnom licu koje ne može da shvati značaj procesnih radnji koje se preduzimaju.

Pravilo je da se postupak oduzimanja nezakonito stečene imovine pokreće po prijedlogu tužioca, što je u skladu sa načelom oficijelnosti. Međutim, načelo oficijelnosti je relativizovano u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom, jer je zakonom propisana obaveza suda da po službenoj dužnosti donese odluku o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom i ako tužilac ne podnese prijedlog za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.¹⁰ Tužilac je dužan prikupljati dokaze i izviđati okolnosti koje su od važnosti za utvrđivanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. Obaveza suda da oduzima imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom stoji i ako tužilac propusti da prikuplja dokaze i činjenice koje su od važnosti za utvrđivanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom je zakonski imperativ i sud će prekinuti glavni pretres ako utvrdi da dolazi u obzir oduzimanje imovinske koristi. I u skraćenim krivičnim postupcima, sud provjerava da li je optuženi upoznat sa mogućim posljedicama vezanim za oduzimanje imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela. Samo u jednom od entiteta u Bosni i Hercegovini tj. u Federaciji BiH sud u krivičnom postupku, prilikom razmatranja sporazuma o priznavanju krivice, provjerava da li je optuženi upoznat sa posljedicama oduzimanja imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela, dok u Republici Srpskoj to nije slučaj. Prema odredbama ZKP Republike Srpske sud nije dužan da razmatra da li je optuženi upoznat sa mogućim posljedicama oko oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, jer se ova korist u svakom slučaju mora oduzeti.¹¹ Sporazum o priznanju krivičnog djela je sam po sebi moćno sredstvo u rukama tužioca putem koga se može efikasnije obezbediti oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.¹²

S druge strane, u teoriji se susrećemo i sa tezama da nije dopušten dogovor o onim mjerama bezbjednosti koje se obavezno izriču, a isto tako ni dogovor o oduzimanju imovinske koristi stečene krivičnim djelom.¹³ Čini se razumljivim onemogućiti strankama da pregovaraju o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim

9 Zakon o oduzimanju imovine krivičnim djelom Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 71/14.

10 Član 2 stav 6) ZOIKD FBiH, član 392 ZKP BiH, član 386 ZKP RS, 413 ZKP FBiH.

11 Vidi: Član 245 stav 1 tačka d) i član 246 stava 6 tačka a) ZKP FBiH, član 231 stav 6 tačka a) ZKP BiH, 231 stav 6 tačka a) ZKP BD BiH, kao i član 245 stav 1 tačka g) ZKP RS i član 246 stav 6 tačka a) ZKP RS.

12 M. Radisavljević, P. Četković /2013/: Iskustva Tužilaštva za organizovani kriminal u primeni instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela, u I. Jovanović, M. Stanisavljević (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima – regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni*, Misija OEBS u Srbiji, Beograd Stojanović Z. /2019/: *Komentar krivičnog zakonika*, Beograd, p. 168.

13 Z. Fišer /2013/: Državni tužilac kao subjekt skraćenih i pojednostavljenih krivičnih postupaka u Sloveniji Iskustva Tužilaštva za organizovani kriminal u primeni instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela, u I. Jovanović, M. Stanisavljević (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivič-*

djelom, jer je to obaveza suda, dužnost suda da oduzme imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom. Sudske odluke kojima se utvrđuje oduzimanje imovinske koristi su presuda kojom se optuženi oglašava krivim, rješenje o primjeni vaspitne mjere, rješenje o sudskoj opomeni, rješenje doneseno u posebnom postupku za oduzimanje imovinske koristi. Naime, predmet pregovaranja ne može biti oduzimanje imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela, u smislu vrijednosti imovinske koristi koja se mora oduzeti, vratiti, jer je zakonom propisano da će sud visinu iznosa imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom utvrditi po službenoj ocjeni, ako bi njeno utvrđivanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama ili sa znatnim odugovlačenjem postupka.¹⁴

2. FINANSIJSKA ISTRAGA U BOSNI I HERCEGOVINI

Finansijska istraga definiše se kao sredstvo borbe protiv organizovanog kriminaliteta, pranja novca, korupcije, što potvrđuju i međunarodni dokumenti, kao npr. Konvencija savjeta Evrope o pranju, traženju i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i finansiranjem terorizma,¹⁵ Konvencija Ujedinjenih naroda protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih tvari.¹⁶ Cilj pomenutih konvencija je oduzimanje ogromnog profita stečenog njihovim nezakonitim prometom.

U Bosni i Hercegovini finansijska istraga kao faza postupka oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom nije definisana ZKP BiH, ali je definisana posebnim zakonima u entitetima i Brčkom distriktu o oduzimanju imovine pribavljene krivičnim djelima. U zakonima entiteta i distrikta finansijska istraga je skup dokaznih radnji o (ne)zakonitim приходима оsumnjičenог или оoptuženог, odnosno povezane osobe, njihovim troškovima života i stvarnim mogućnostima zakonitog sticanja imovine za koju postoje osnovi sumnje da je pribavljena krivičnim djelom.

Predmet finansijskih istraga je imovina za koju se sumnja da potiče od kriminalne aktivnosti. U finansijskoj istrazi prikupljaju se dokazi o imovini, приходима i rashodima vlasnika imovine, njegovim zaradama, registrovanim nepokretnostima i pokretnostima, a što se najvećim dijelom dokazuju ispravama koje poseduju određeni organi čija je pomoć u vođenju finansijske istrage neophodna. U finansijskoj istrazi ne stoji ni prigovor da je riječ o povjerljivim podacima ili službenoj tajni radi čega se traženi podaci (evidencije koje imaju javne službe, ustanove, organi i sl.) mogu dostaviti radi dokazivanja kriminalnog porijekla imovine. Cilj finansijske istrage je privremeno i trajno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, a učesnici finansijske istrage imaju zadatak da pronađu dokaze o uzročnoj vezi između određenog krivičnog djela i njime pribavljene imovinske koristi.¹⁷

nim stvarima – regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, p. 91, Stojanović Z. /2019/: *Komentar krivičnog zakonika*, Beograd, p. 97.

14 Član 388 ZKP RS, 415 ZKP FBiH, 394 ZKP BD BiH.

15 Konvencija savjeta Evrope o pranju, traženju i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i finansiranjem terorizma, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 4/2005.

16 Konvencija Ujedinjenih naroda protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih tvari, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 3/2002.

17 E. Karas Ivičević /2011/: *Komentar Zakona o postupku oduzimanja imovinske koristi ostvarene kaznenim djelom i prekršajem*, Zagreb, p. 15.

Usmjerena je na preduzimanje dokaznih radnji kojima se utvrđuje da je izvršenim krivičnim djelom pribavljena imovinska korist. Tokom finansijske istrage preduzimaju se dokazne radnje radi otkrivanja i dokazivanja predikatnog krivičnog djela i otkrivanja toka kretanja novca i imovine pribavljene krivičnim djelom.

Finansijska istraga je potpuno autonomna i nije uslovljena vođenjem krivičnog postupka dok je, za razliku od toga, trajno oduzimanje izrično uslovljeno podizanjem optužnice.¹⁸ Shodno tome, finansijska istraga se može pokrenuti i protiv lica koje nije optuženo u krivičnom postupku već je samo vlasnik "sumnjive" imovine, a može se pokrenuti i protiv lica koje nije bilo uračunljivo (a samim tim ni krivo) u vrijeme izvršenja krivičnog djela. U svakom slučaju, finansijska istraga se mora okončati do potvrđivanja optužnice u krivičnom postupku, nakon čega se podnosi zahtjev za trajno oduzimanje imovine. Kakav je odnos finansijske istrage i istrage u krivičnom postupku, ako se ima u vidu da mjera privremenog oduzimanja imovine traje najduže dok sud ne odluči o zahtjevu za trajno oduzimanje imovine? O samostalnosti finansijske istrage „govori“ pravo tužioca da podnese zahtjev za provođenje posebnog postupka za oduzimanje imovine i ako postoje procesne smetnje za vođenje krivičnog postupka. S tim da se podnošenje ovog zahtjeva vezuje se za činjenicu da je pokrenut krivični postupak, jer zakonodavac pokretanje posebnog postupka vezuje za osnovanu sumnju da je učinjenim krivičnim djelom pribavljena imovinska korist (član 5 stav 1 ZOIKD FBiH) i činjenicu da krivični postupak nije moguće okončati zbog procesnih smetnji (član 30 stav 1 tačka 3) ZOIKD RS).

Definicija finansijskih istraga koju daje FATF¹⁹ je istraga finansijskih poslova povezanih sa otkrivanjem imovinske koristi od krivičnih dela, organizovanog kriminaliteta, terorizma ili bilo koje druge imovine koja jeste ili koja bi mogla da postane predmet konfiskacije, kao i ulaženja u trag toj imovini. Finansijska istraga se pokreće naredbom javnog tužioca protiv vlasnika imovine kada postoje osnovi sumnje da je imovina proistekla izvršenjem krivičnog djela, radi prikupljanja dokaza o imovini i zakonitim prihodima vlasnika imovine, kako je propisano članom 9 i 11 ZOIKD RS, članom 9 ZOIKD FBiH. Razlika između istrage u krivičnom postupku i finansijske istrage ogleda se u tome da finansijska istraga nije usmjerena na prikupljanje dokaza o krivici osumnjičenog, kao što je to jedan od zadataka istrage u krivičnom postupku prema članu 224 stav 4 ZKP RS; član 232 stav 1 tačka v) ZKP RS.²⁰ Finansijska istraga ne mora nužno biti pokrenuta protiv osumnjičenog, optuženog za krivično djelo kojim je pribavljena imovinska korist.

Finansijska istraga se pokreće kada postoje osnovi sumnje, odnosno razumno uvjerenje da imovina upadljivo prevazilazi zakonite prihode vlasnika, a javni tužilac stiče uvjerenje na osnovu prikupljenih dokaza o imovini, zakonitim prihodima i troškovima vlasnika.²¹ Pravo vrijeme za započinjanje finansijske istrage jeste odmah

18 M. Grubač /2010/: Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, n° 1, Novi Sad, p. 35.

19 <https://www.fatf-gafi.org>. FATF je međunarodno tijelo koje pomaže u otkrivanju organizovanog kriminaliteta, korupcije, terorizma. Ova međunarodno tijelo pomaže vlastima da nađu novac pribavljen trgovinom droge, trgovinom ljudi i drugim krivičnim djelima kojima se nanosi šteta društvu.

20 Isto je rješenje u ZKP FBiH, član 231 stav 3 tačka f) i 239 stav 1 tačka c).

21 G. Ilić, M. Majić, B. Nikolić, Đ. Melilo /2009/. *op. cit.*, p. 5

nakon otkrivanja osumnjičenog ili više njih, a prije sprovođenja radnji na osnovu kojih osumnjičeni saznaje da se protiv njega vode istražne radnje (na primjer, pretresanja stana ili drugih prostorija).²² Vrijeme u kome se finansijska istraga treba završi u odnosu na krivični postupak je do potvrđivanja optužnice, jer nakon potvrđivanja optužnice javni tužilac može da podnese zahtjev za trajno oduzimanje imovine.

2.1. Odredbe zakona o krivičnom postupku u funkciji finansijske istrage

Finansijska istraga nije definisana Zakonima o krivičnom postupku u BiH, ali je definisano pravo i obaveza tužioca da u krivičnom postupku utvrđuje činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu i o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom (član 35 ZKP BiH). Dokazne radnje kao što su privremeno oduzimanje imovine radi obezbjeđenja (član 73 ZKP BiH), kao i naredba banci ili drugom pravnom licu (član 72 ZKP BiH) imaju za cilj da ograniče prava vlasništva nad novcem i finansijskim transakcijama kada postoji osnov sumnje da je neko lice počinilo krivično djelo koje je povezano s dobijanjem imovinske koristi. Naredba banci ili drugom pravnom licu je dokazna radnja koja je u funkciji provođenja finansijske istrage što se vidi iz same sadržine naredbe koju sud izdaje na prijedlog tužioca ako postoje osnovi sumnje da je neko lice počinilo krivično djelo koje je povezano s dobijanjem imovinske koristi. Sud može, na osnovu prijedloga tužioca, narediti da banka ili drugo pravno lice koje vrši finansijsko poslovanje dostavi podatke o bankovnim depozitima i drugim finansijskim transakcijama i poslovima tog lica, kao i lica za koja se osnovano vjeruje da su uključena u te finansijske transakcije ili poslove osumnjičenog, ako bi takvi podaci mogli biti dokaz u krivičnom postupku. Kao manjkavost za uspješno provođenje ove dokazne radnje navodi se nepropisivanje sankcije za neizvršenje naredbe suda.²³ U Federaciji Bosne i Hercegovine prema članu 13 stava 1 ZOIKD FBiH sud može narediti državnim organima, bankama, finansijskim institucijama i drugim pravnim i fizičkim licima dostavljanje podataka i informacija neophodnih za donošenje odluka u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom. U naredbi za dostavljanje podataka i informacija sud određuje rok u kojem se ona mora izvršiti, koji ne može biti duži od mjesec dana. Za neizvršavanje naredbe u postavljenom roku ili nepotpuno izvršavanje naredbe sud može svojim rješenjem kazniti novčanom kaznom pravno lice, fizičko lice i odgovorno lice u pravnom licu ili državnom organu, stav 5 člana 13 ZOIKD FBiH.

Posebna istražna radnja pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka u Italiji se koristi kod krivičnih djela vezanih za utaju poreza, dok se u SAD koristi za pronalaženje nestalih osoba ili identifikaciju osoba koje protivno zakonu traže ili primaju socijalnu pomoć, ali i za evidenciju i analizu poreznih

22 D. Novosel /2007/: Finansijske istrage i progon učinitelja gospodskog kriminaliteta, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, n° 2, p. 745.

23 S. Bejatović /2005/: Krivičnoprocesna pitanja novih metoda otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminala u V. Krivokapić, S. Bejatović i B. Banović, *Organizovani kriminalitet, stanje i mere zaštite*, Policijska Akademija, Beograd, pp. 89–92.

prijava i finansijskih transakcija ili pranja novca.²⁴ Kompjutersko sravnjenje podataka se označava kao „rasterska pretraga“ a znači „kontrolno obilježavanje“. Zapravo riječ je o računarskom obrađivanju dostupnih podataka. U Njemačkoj primjena posebne istražne radnje pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka (Rasterfahndung) se primjenjuje samo za kataloški navedena krivična dela na osnovu postojanja dovoljno razloga za sumnju, po naredbi istražnog sudija, a može i po prijedlogu tužioca uz naknadno dobijanje sudskog naloga.²⁵

Posebnom istražnom radnjom pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka se mogu brzo pronaći i uporediti različiti registrovani podaci koji se odnose na neko lice, a koji se nalaze u policijskim i raznim drugim bazama podataka (o prijavi prihoda, poreza, prelasku granice, i dr.).²⁶ Ova posebna istražna radnja se pokazuje kao nužna u otkrivanju i dokazivanju krivičnih dela organizovanog kriminala, terorizma, pranja novca, ilegalnog prelaska granica. Primjenom posebne istražne radnje pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka nadležni organi se mješaju u pravo na privatni i porodični život, što je opravdano prema članu 8 stava 2 EKLJP ako je u interesu otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela kojima se ugrožava pravo na život, zdravlje ljudi i bezbjednost države. Primjenom dokaznih radnji otkrivaju se i dokazuju kriminalne aktivnosti kojima se ugrožavaju osnovna dobra građana (život, telesni integritet) ili osnovna javna dobra (ustavni poredak, odbrana zemlje i sl.).²⁷

3. DOKAZNE RADNJE U FINANSIJSKOJ ISTRAZI

Tokom finansijske istrage prikupljaju se materijalni dokazi o predikatom krivičnom djelu, o kretanju novca i imovine, dokazi iz evidencija o imovini, finansijska dokumentacija, računovodstvena dokumentacija. Dokazne radnje koje se provode tokom finansijske istrage mogu dovesti i do otkrivanja finansijskog kriminaliteta koji može biti u „službi“ organizovanog kriminaliteta, a koji je motivisan sticanjem imovinske koristi. U teoriji krivičnog prava finansijski kriminalitet u širem smislu su krivična dela falsifikovanja, kao i većina krivičnih dela protiv privrede. Izvršenje krivičnih djela koja se smatraju finansijskim kriminalitetom motivisano je sticanjem odgovarajuće imovinske koristi, što je moguće zahvaljujući prirodi predmeta koji predstavljaju objekte radnje ovih krivičnih dela, tačnije rečeno, zbog uloge i značaja koji ti predmeti imaju za odvijanje odgovarajućih privrednih tokova – novac, hartije od vrednosti, platne kartice, znaci za vrednost i znaci i državni žigovi za obeležavanje robe, merila i predmeta od dragocjenih metala.²⁸

24 M. Škulic /2007/: “Uloga posebnih dokaznih radnji u suzbijanju organizovanog kriminaliteta, u S. Nogo (ur.) *Primjena međunarodnog krivičnog prava – organizovani kriminalitet*, Tara, p. 45.

25 D. Matić /2006/: Uporedno-pravni prikaz specijalne istražne tehnike automatskog računarskog pretraživanja ličnih i drugih podataka (kompjuterske „raster“ pretrage) sa osvrtom na stanje u Srbiji – in: *Zbornik radova*, Tara, pp. 4–5.

26 D. Krapac /2003/: *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga*, Zagreb, p. 261.

27 Đ. Ignjatović /2004/: Suzbijanje najtežih oblika kriminaliteta u uslovima tranzicije i nesigurnosti, u D. Radovanović (ur.) *Teški oblici kriminaliteta– XVI konferencija u Budvi*, Institut za kriminološka i socijološka istraživanja, Beograd

28 N. Delić /2018/: Krivična dela falsifikovanja predviđena u glavi krivična dela protiv privrede u svetlu novela iz 2012. i 2016. godine u J. Kostić, A. Stevanović (ur.), *Zbornik radova sa naučne*

Dokazne radnje kao što su pretresanje stana, ostalih prostorija i pokretnih stvari vlasnika ili drugih lica preduzimaju se u finansijskoj istrazi ako postoji dovoljno osnova za sumnju da će se pronaći dokazi o imovini ili prihodima koje je vlasnik imovine stekao, načinu i troškovima života vlasnika imovine, dokazi o imovini koju je naslijedio pravni sljedbenik, odnosno dokazi o imovini i naknadi za koju je imovina prenesena na treće lice (član 9 stav 2 ZOIKD RS). Prema članu 12 stava 2 ZOIKD RS mogu se preduzeti još dokazne radnje pretresanje vlasnika ili drugih lica kada je vjerovatno da će se pretresanjem pronaći dokazi o prihodima i troškovima vlasnika imovine koji su ukazivali da je imovina pribavljena krivičnim djelom. Radnja pretresanje je materijalno istraživanje nad licima ili stvarima radi pronalazjenja tragova krivičnog dela, predmeta vezanih za krivično djelo, ili otkrivanje okrivljenog.²⁹ Pretresanje vlasnika ili drugih lica se može preduzeti prema stavu 2 člana 12 ZOIKD RS kao radnja dokazivanja samo onda kada je vjerovatno da će se tom radnjom pronaći dokazi o imovini koja je proistekla iz krivičnog djela, zakonitim prihodima, troškovima vlasnika imovine, dokazi o imovini i naknadi za koju je imovina prenesena na treće lice. Za provođenje dokazne radnje pretresanje vlasnika i drugih lica traži se veći stepen sumnje, a to je vjerovatnoća o postojanju činjenica (član 12 stav 1 ZIKD RS). U teoriji se zastupa teza da vjerovatnoći da će se pretresanjem postići određeni rezultati mora da prethodi osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo.³⁰

Prema članu 13 stava 1 i 2 ZOIKD RS moguće je privremeno oduzimanje predmeta koji mogu poslužiti kao dokazi o zakonitim i nezakonitim prihodima vlasnika imovine u postupku oduzimanja imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela. Ova dokazna radnja proveće se u skladu sa odredbama Zakona o krivičnom postupku RS, na osnovu naredbe suda, a po prijedlogu javnog tužioca. Ovom dokaznom radnjom oduzimaju se pokretne i nepokretne stvari, evidencija, dokumenata i podaci koji mogu poslužiti kao dokazi o imovini vlasnika. U teoriji procesnog prava su shvatanja da će se oduzimanje vršiti na način što se lice za koje se zna da drži predmet poziva najprije naredbom da dobrovoljno preda, a ako odbije to da učini, oduzimanje se vrši prinudnim putem, a ako se osporava držanje predmeta, provodi se pretresanje.³¹ Privremeno oduzimanje predmeta moguće je i bez naredbe suda ako postoji opasnost od odgađanja u izvršenju dokazne radnje privremenog oduzimanja predmeta u smislu da će se predmeti uništiti, sakriti (stav 2 člana 13 ZOIKD RS).

Privremeno oduzimanje predmeta je dokazna radnja i razlikuje se od mjere privremenog oduzimanja imovine kojom se osigurava oduzimanje imovine proistekle izvršenjem krivičnog djela. Razlika između dokazne radnje privremenog oduzimanja predmeta i mjere privremenog oduzimanja imovine je u standardu sumnje za provođenje pomenutih procesnih radnji. Mjera privremenog oduzimanja predmeta određuje se ako postoji osnovana sumnja da je imovina proistekla izvršenjem

konferencije Finansijski Kriminalitet, Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, pp. 69–72.

29 T. Vasiljević /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, Beograd, p. 399.

30 T. Vasiljević, M. Grubač /2002/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 162.

31 T. Vasiljević, M. Grubač /2002/: *ibid.*, p. 172.

krivičnog djela. S druge strane, dokazna radnja oduzimanje predmeta se provodi kada je vjerovatno da će se naći dokazi o (ne)zakonitim prihodima vlasnika stvari, s tim da ako postoji opasnost od odgađanja za privremeno oduzimanje predmeta koji mogu poslužiti kao dokazi o (ne)zakonitim prihodima vlasnika imovine, može se provesti i bez naredbe suda. Dokazna radnja privremenog oduzimanja predmeta može se preduzeti i odlukom tužioca koja mora biti naknadno odobrena od strane suda, dok je mjera obezbjeđenja imovine isključivo odluka suda.

U ZOIKD RS je propisano kao pravilo da je privremeno oduzimanje predmeta moguće samo po prijedlogu tužioca i naredbi suda, dok se izuzetno može odstupiti od pravila, ako postoji opasnost od odgađanja i da će se predmeti privremeno oduzeti u skladu sa članom 80 ZKP RS. Prema članu 80 ZKP RS ukoliko se lice koje se pretresa izričito usprotivi oduzimanju predmeta, tužilac će u roku od 72 časa od izvršenog pretresa podnijeti zahtjev sudiji za prethodni postupak za naknadno odobrenje oduzimanja predmeta. Ako sudija za prethodni postupak odbije zahtjev tužioca, oduzeti predmeti se ne mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. Privremeno oduzeti predmeti će se odmah vratiti licu od kojeg su oduzeti. Zanimljivo je u ovoj odredbi što zakonodavac koristi sintagmu *izričito usprotivi* iz čega proizilazi da tužiocu odobrenje suda treba samo u slučaju izričitog protivljenja držaoca predmeta, a u slučaju da ovog protivljenja nema, pitanje je treba li tužiocu uopšte odobrenje suda?

Dokazna radnja naredba bankarskoj ili drugoj finansijskoj organizaciji provodi se na obrazloženi zahtjev javnog tužioca, a po naredbi suda (član 14 ZOIKD RS). Naredba bankarskoj ili drugoj finansijskoj organizaciji je značajna dokazna radnja u otkrivanju očigledne nesrazmjernosti između prihoda i imovine vlasnika, pa je opravdano da se u hitnim slučajevima kako je propisano članom 136 stav 3 ZKP RS ova dokazna radnja provede i bez naredbe suda, uz obavezu tužioca da pribavi odobrenje suda u roku 72 časa. Provođenje dokazne radnje naredbe banci da dostavi podatke o bankovnim depozitima i drugim finansijskim transakcijama i bez naredbe suda je opravdano i prema članu 10 stav 1 ZOIKD RS, koji propisuje da svi učesnici u istrazi postupaju sa naročitim hitnošću.

Zakonom o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela Republike Srpske navedene su samo neke dokazne radnje koje se preduzimaju u krivičnom postupku, ali time se ne isključuje mogućnost korišćenja drugih dokaznih radnji, kao što su uviđaj, vještačenje.³² U dijelu kojim se definiše finansijska istraga i dokazi koje je potrebno provesti radi prikupljanja dokaza o imovini pribavljenoj krivičnim djelom ne susrećemo se sa zakonskom formulacijom koja upućuje na primjenu i drugih dokaznih radnji prema ZKP RS. Posebnim zakonom nije isključena primjena dokaznih radnji koje poznaje ZKP RS, a finansijska istraga je usmjerena i na predikatna krivična djela kojima se želi prikriti nezakonito porijeklo imovine, prikrivanjem ili netačnim prikazivanjem prirode svojine u odnosu na imovinu. Stoga je nužna primjena i dokaznih radnji koje su propisane u krivičnim procesnim zakonima.

32 G. Ilić, B. Nikolić, M. Majić, Đ. Melilo /2009/. *op. cit.*, p. 83.

Polazeći od teze da je finansijska istraga usmjerena na predikatna krivična djela kojima se prikriva porijeklo imovine, nameće se pitanje zašto je zakonodavac posebnim zakonom o oduzimanju imovine pribavljene krivičnim djelom izdvojio samo neke dokazne radnje. Zapravo, da li je zakonodavac izdvajanjem nekih dokaznih radnji kao radnji finansijske istrage želio da usmjeri tok finansijske istrage u smislu dokaznih radnji koje je nužno preduzeti radi uspješnog provođenja finansijske istrage. U Federaciji Bosne i Hercegovine finansijska istraga prema članu 9 stava 4 ZOIKD FBiH provodi se preduzimajući radnje dokazivanja prema ZKP FBiH.³³

4. MJERA PRIVREMENOG ODUZIMANJA IMOVINE

Mjera privremenog oduzimanja imovine je u funkciji uspješnog provođenja postupka oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom, koja ima za cilj da spriječi da se eventualno proda imovina ili drugačije raspoláže imovinom. Privremeno oduzimanje imovine je prinudna procesna radnja prema imovini za koju postoji osnovana sumnja da je proistekla iz krivičnog djela. Mjera privremenog oduzimanja imovine se određuje u cilju obezbjeđenja rekli bismo „prisustva“ imovine pribavljene krivičnim djelom tokom postupka oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom. Privremeno oduzimanje imovine je značajna mjera u otkrivanju i istrazi krivičnih dela organizovanog kriminala.³⁴

Mjere osiguranja su teret za građane i njihova prava, pa tako mjera privremenog oduzimanja imovine je teret za vlasnika imovine, jer ograničava pravo na mirno uživanje imovine i to radi opasnosti koja nije sigurna, već samo vjerovatna i uvijek se određuju sa rizikom da se na kraju pokažu kao nepotrebno određene ili kao nepravilno određene.³⁵

Prinudna mjera privremenim oduzimanjem imovine određuje se ako postoji *opasnost* da bi kasnije oduzimanje imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela bilo *otežano ili onemogućeno* i ako postoji *osnovana sumnja* da je imovina proistekla izvršenjem krivičnog djela. Na ročištu koje zakazuje sud radi privremenog oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom obavezno je prisustvo branioca ili punomoćnika vlasnika imovine, uz upozorenje da će se ročište održati i u slučaju nedolaska vlasnika stvari (član 16 ZOIKD RS). Mjera privremenog oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom je represivna mjera, iz razloga što se ovom mjerom ograničava pravo raspolaganja imovinom. Ova mjera obezbjeđenja imovine podsjeća na pritvor, jer se osigurava prisustvo stvari odnosno lica čije je prisustvo obavezno radi uspješnog provođenja postupka. Javni tužilac u zahtjevu za privremeno oduzimanje imovine ukazuju na opasnost da bi kasnije oduzimanje imovine bilo otežano ili onemogućeno, iznosi okolnosti koje ukazuju na postojanje osnovane sumnje da imovina proističe iz krivičnog djela, s obzirom na to da se ipak radi o privremenom ograničavanju određenih prava vlasnika imovine.

33 Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13 i 59/14, 74/20.

34 S. Bejatović /2005/. *op. cit.*, pp. 90–92.

35 T. Vasiljević /1981/. *op. cit.*, p. 530.

Mjeru privremenog oduzimanja imovine uporedili smo sa pritvorom, jer je riječ o krajnjoj represivnoj mjeri u cilju obezbjeđenja prisustva lica, odnosno stvari čije je prisustvo obavezno prema pravilima postupka. Riječ je o krajnjoj represivnoj mjeri koja se može odrediti prema imovini, samo ako se ista svrha obezbjeđenja imovine ne može osigurati drugim mjerama obezbjeđenja oduzimanja imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela, član 22 ZOIKD RS. Iako u članu 15 ZOIKD RS o privremenom oduzimanju imovine nije izričito propisano da je riječ o krajnjoj represivnoj mjeri prema imovini vlasnika za koju se sumnja da je pribavljena krivičnim djelom, ovaj zaključak se nameće kao logičan s obzirom na standarde sumnje koji se koriste u članu 22 ZOIKD RS, a to je osnov sumnje za mjere obezbjeđenja imovine i osnovana sumnja za privremeno oduzimanje imovine. S druge strane, daleko je jasnije zakonsko rješenje sa kojim se susrećemo u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prema 16 i 17 ZOIKD FBiH primijeniće se mjera kojom se najefikasnije može postići svrha osiguranja imovine za koju postoji sumnja da je pribavljena krivičnim djelom. Ovakvo zakonsko rješenje u Federaciji ne upućuje nedvosmisleno na zaključak da je privremeno oduzimanje imovine krajnja represivna mjera obezbjeđenja imovine, iako sud na prijedlog protivnika osiguranja može ukinuti ili zamijeniti privremenu mjeru nekom drugom mjerom ako utvrdi da ona nije potrebna ili da se osiguranje može postići drugom privremenom mjerom, te ako protivnik osiguranja ili treća osoba položi jemstvo (član 20 stav 2 ZOIKD FBiH). Takođe, za razliku od Republike Srpske, primjećujemo da u Federaciji Bosne i Hercegovine nije propisana obaveza na branioca ili zakonskog zastupnika, ako sud odlučuje o mjeri privremenog oduzimanja imovine, što dovodi u pitanje adekvatnu odbranu vlasnika imovine.

5. OKONČANJE FINANSIJSKE ISTRAGE

Javni tužilac završava finansijsku istragu kada utvrdi da je stanje stvari dovoljno razriješeno, podnošenjem zahtjeva za trajno oduzimanje imovine ili naredbom o obustavi istrage, ako ne postoje uslovi za podnošenje zahtjeva za trajno oduzimanje imovine (član 9 stav 3 ZOIKD RS). Stoga zaključujemo da finansijska istraga u Republici Srpskoj može trajati do podnošenje zahtjeva za trajno oduzimanje imovine. Javni tužilac podnosi zahtjev za trajno oduzimanje imovine nakon potvrđene optužnice, a najkasnije u roku od godinu dana od pravnosnažno okončanog krivičnog postupka. Posebnim zakonom u Republici Srpskoj nije utvrđeno pravo prigovora na negativnu tužilačku odluku, niti je rečeno iz kojih razloga tužilac može obustaviti istragu.

Prema članu 9 stava 6 ZOIKD FBiH tužilac će naredbom obustaviti istragu ako ustanovi da nema dovoljno dokaza da su osumnjičeni ili optuženi odnosno povezana osoba pribavili imovinsku korist iz krivičnog djela. S tim da je moguće ponovo otvoriti istragu ako se dobiju nove činjenice i dokazi koji ukazuju da postoje osnovi sumnje da je osumnjičeni, optuženi odnosno osoba povezana s njima pribavila imovinsku korist iz krivičnog djela. U Federaciji protiv odluke tužioca o obustavi istrage moguće je uložiti pritužbu uredu glavnog tužioca. Isto zakonsko rješenje u pogledu okončanja finansijske istrage je i u Brčko distriktu kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine.³⁶

36 Član 9 – rezultati istrage, stav 6, 7, 8 i 9 ZOIKD BD BiH. Zakon o oduzimanju nezakonito stečene imovine krivičnim djelom FBiH, *Službeni glasnik Brčkog distrikta BiH*, br. 13/19.

Zakonska odredba u Republici Srpskoj koja propisuje da se finansijska istraga okončava i podnošenjem zahtjeva za trajno oduzimanje imovine nas je inspirisala na razmišljanje da se finansijska istraga u postupku oduzimanja imovine može okončati i podnošenjem zahtjeva za pokretanje posebnog postupka oduzimanja imovine. Poseban postupak za oduzimanje imovine provodi se jer postoje procesne smetnje za vođenje krivičnog postupka, a potrebno je utvrditi da je izvršenim krivičnim djelom pribavljena imovinska koristi i oduzeti imovinsku korist i licima protiv kojih nije moguće voditi krivični postupak ili postoje druge procesne smetnje za vođenje krivičnog postupka i oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.³⁷

5.1. Naredba o obustavi finansijske istrage

Javni tužilac može finansijsku istragu završiti i naredbom o obustavi istrage. Naredba o obustavi istrage se može donijeti i iz razloga ako je djelo obuhvaćeno zastarom, član 232 stav 1 tačka g) ZKP RS i član 239 stav 1 tačka d) ZKP FBiH. Nastupanje zastare prema članu 5 stava 1 ZOIKD FBiH ne sprečava da se provede poseban postupak za oduzimanje imovinske koristi. Tako da u Federaciji BiH nije moguće obustavi finansijsku istragu iz razloga što je krivično djelo obuhvaćeno zastarom. A u Brčko distriktu BiH obustava istrage naredbom nije moguća ni iz razloga jer je djelo obuhvaćeno amnestijom, pomilovanjem jer je moguće provesti poseban postupak oduzimanja imovine i pored postojanja ovih smetnji za vođenje krivičnog postupka.

Zanimljivo je spomenuti da prema Zakonu o oduzimanju imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela RS nije propisana mogućnost prigovora (oštećenog) protiv negativne tužilačke odluke o obustavi finansijske istrage. S tim da ne bismo rekli da je oštećenom uskraćeno pravo da uloži prigovor, jer član 3 stava 4 ZOIKD RS upućuje na primjenu Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske. Procesni položaj oštećenog je marginalizovan prema odredbama ZKP RS, jer oštećeni nema pravo žalbe na presudu zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, niti zbog odluke o izrečenoj krivičnoj sankciji, a o prigovoru oštećenog odlučuje isti organ (tužilaštvo), a ne sud. Analogno tome, jednako loš položaj oštećenog je i u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom.³⁸ Naime, interes oštećenog u postupku oduzimanja imovine bi bio da se žali npr. na rješenje o mjerama zabrane upravljanja i raspolaganja imovinom, smatrajući da određenom mjerom se neće osigurati oduzimanje imovine pribavljene krivičnim djelom. Zakoni Federacije Bosne i Hercegovine kao i Brčko distrikta o oduzimanju nezakonito stečene imovine pribavljene krivičnim djelom propisuju pravo oštećenog na prigovor zbog negativne tužilačke odluke, ali to ne čini boljim procesni položaj oštećenog u postupku oduzimanje imovine pribavljene krivičnim djelom. Ako se ne oduzme imovina pribavljena krivičnim djelom time se čini i šteta državi. U slučaju da tu-

37 U Brčko distriktu BiH je moguće provesti poseban postupak oduzimanja imovine i kada postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, a to su zastarjelost, amnestija, pomilovanje i sl.

38 M. Buha /2020/: Procesna prava oštećenog prema Zakonu o krivičnom postupku iz 2020., rad izložen na XI međunarodnoj naučno-stručnoj konferenciji *Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*, Trebinje.

žilac propusti da traži određenje privremene mjere oduzimanja imovine, postoji opasnost da potraživanja Federacije Bosne i Hercegovine u pogledu oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom neće moći biti ostvareno ili da će njihovo ostvarenje biti otežano. Stoga interes za prigovor ili ulaganje žalbe na negativne tužilačke odluke ima i pravobranilaštvo, kao oštećeni u ovom postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom. U Republici Srpskoj nije propušteno da se propiše odgovornost Republike Srpske za štetu koja je nastala primjenom privremene mjere obezbjeđenja (član 29 stav 1 ZOIKD RS). Tako da ako je zakonom propisana odgovornost države za štetu koja je nastala primjenom mjera obezbjeđenja imovine, postoji interes i države da ulaže prigovore na pasivno držanje tužilaštva ili žalbe na odluke o mjerama obezbjeđenja imovine.

ZAKLJUČAK

Postupak oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom se razlikuje od redovnog krivičnog postupka, jer se postupak pokreće protiv vlasnika imovine, a ne nužno protiv osumnjičenog ili optuženog. Riječ je o postupku zakonitog povrata imovine stečene izvršenjem krivičnog djela.

Procesna smetnja u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom nisu duševna bolest lica protiv koga se vodi postupak ili odsustvo vlasnika tokom provođenja procesnih radnji koje su usmjerene prema imovini vlasnika.

Pravilo je da se postupak oduzimanje nezakonito stečene imovine pokreće po prijedlogu tužioca, što je u skladu sa načelom oficijelnosti. Međutim, načelo oficijelnosti je relativizovano u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom, jer je zakonom propisana obaveza suda da po službenoj dužnosti donese odluku o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom i ako tužilac ne podnese prijedlog za oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.

U radu se razmatralo i pitanje, može li oduzimanje imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela biti predmet pregovaranja sporazuma o priznanju krivice. Razumljivo je onemogućiti strankama da pregovaraju o oduzimaju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, jer je to obaveza suda, dužnost suda da oduzme imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom. Sudske odluke kojima se utvrđuje oduzimanje imovinske koristi su presuda kojom se optuženi oglašava krivim, rješenje o primjeni vaspitne mjere, rješenje o sudskoj opomeni, rješenje doneseno u posebnom postupku za oduzimanje imovinske koristi. Naime, predmet pregovaranja ne može biti oduzimanje imovinske koristi proistekle izvršenjem krivičnog djela, u smislu vrijednosti imovinske koristi koja se mora oduzeti, vratiti, jer je zakonom propisano da će sud visinu iznosa imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom utvrditi po službenoj ocjeni

Radi dokazivanja kriminalnog porijekla imovine u finansijskoj istrazi ne stoji ni prigovor da je riječ o povjerljivim podacima ili službenoj tajni. Cilj finansijske istrage je otkrivanje i dokazivanje predikatnog krivičnog djela i otkrivanje toka kretanja novca i imovine pribavljene krivičnim djelom. O samostalnosti finansijske istrage „govori“ pravo tužioca da podnese zahtjev za provođenje posebnog postupka za oduzimanje imovine i ako postoje procesne smetnje za vođenje krivičnog postupka.

Kako bi se obezbijedila imovina tokom prikupljana dokaza o imovini kriminalnog porijekla moguće je odrediti mjeru privremenog oduzimanja imovine. Mjeru privremenog oduzimanja imovine uporedili smo sa pritvorom, jer je riječ o krajnjoj represivnoj mjeri u cilju obezbjeđenja prisustva lica odnosno stvari čije je prisustvo obavezno prema pravilima postupka. Riječ je o krajnjoj represivnoj mjeri koja se može odrediti prema imovini, samo ako se ista svrha obezbjeđenja imovine ne može osigurati drugim mjerama obezbjeđenja oduzimanja imovine koja je proistekla izvršenjem krivičnog djela.

Javni tužilac može finansijsku istragu završiti i naredbom o obustavi istrage. Nastupanje zastare prema članu 5 stava 1 ZOIKD FBiH ne sprečava da se provede poseban postupak za oduzimanje imovinske koristi. Tako da u Federaciji BiH nije moguće obustavi finansijsku istragu iz razloga što je krivično djelo obuhvaćeno zastarom. A u Brčko distriktu BiH obustava istrage naredbom nije moguća ni iz razloga, jer je djelo obuhvaćeno amnestijom, pomilovanjem.

Procesni položaj oštećenog je marginalizovan u postupku oduzimanja imovine pribavljene krivičnim djelom. Interes oštećenog u postupku oduzimanja imovine bi bio da se žali npr. na rješenje o mjerama zabrane upravljanja i raspolaganja imovinom, smatrajući da određenom mjerom se neće osigurati oduzimanje imovine pribavljene krivičnim djelom.

LITERATURA

- Bejatović S. /2005/: Krivičnoprocesna pitanja novih metoda otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminala – u V. Krivokapić, S. Bejatović i B. Banović, *Organizovani kriminalitet, stanje i mere zaštite*, Policijska Akademija, Beograd.
- Boucht J. /2017/: *The Limits of Asset Confiscation, On the Legitimacy of Extended Appropriation of Criminal Proceeds*, Oxford and Portland, Oregon.
- Buha M. /2020/: Procesna prava oštećenog prema Zakonu o krivičnom postupku iz 2020 ., rad izložen na XI međunarodnoj naučno-stručnoj konferenciji *Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*, Trebinje
- Delić N. /2018/: Krivična dela falsifikovanja predviđena u glavi krivičnih dela protiv privrede u svetlu novela iz 2012. i 2016. godine, u J. Kostić, A. Stevanović (ur.), *Zbornik radova sa naučne konferencije Finansijski Kriminalitet*, Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i socijološka istraživanja, Beograd
- Fišer Z. /2013/: Državni tužilac kao subjekt skraćenih i pojednostavljenih krivičnih postupaka u Sloveniji – u I. Jovanović, M. Stanisavljević (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima – regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni*, Misija OEBS u Srbiji, Beograd.
- Grubač M. /2010/: Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, n° 1, Novi Sad.
- Ignjatović Đ. /2004/: Suzbijanje najtežih oblika kriminaliteta u uslovima tranzicije i nesigurnosti u D. Radovanović (ur.) *Teški oblici kriminaliteta– XVI konferencija u Budvi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Ilić G., Nikolić B, Majić M., Melilo Đ. /2009/: *Komentar Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela sa pregledom relevantnih međunarodnih dokumenata, uporedno-pravnih rešenja i prakse ESLJP*, Beograd.

- Karas Ivičević E. /2011/: *Komentar Zakona o postupku oduzimanja imovinske koristi ostvarene kaznenim djelom i prekršajem*, Zagreb.
- Krapac D. /2003/: *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga*, Zagreb.
- Matić G. /2006/: Uporedno-pravni prikaz specijalne istražne tehnike automatskog računarskog pretraživanja ličnih i drugih podataka (kompjuterske „raster“ pretrage) sa osvrtom na stanje u Srbiji, dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/izdanje/40095-uporedno-pravni-prikaz-specijalne-istrazne-tehnike-automatskog-racunarskog-pretrazivanja-licnih-i-drugih-podataka-kompjuterske-raster-pretrage-sa-osvrtom-na-stanje-u-srbiji>, 14.03.2023.
- McCarthy F. /2017/: Protection of Property and the European Convention on Human Rights, *Brigham-Kanner Property Rights Conference Journal*, vol. 6.
- Novosel D. /2007/: Finansijske istrage i progon učinitelja gospodskog kriminaliteta, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, n° 2, Zagreb.
- Radisavljević M., Četković P. /2013/: Iskustva Tužilaštva za organizovani kriminal u primeni instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela, u I. Jovanović, M. Stanisavljević (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima – regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni*, Misija OEBS u Srbiji, Beograd
- Stojanović Z. /2019/: *Komentar krivičnog zakonika*, Beograd.
- Škulić M. /2007/: Uloga posebnih dokaznih radnji u suzbijanju organizovanog kriminaliteta u S. Nogo (ur.) *Primjena međunarodnog krivičnog prava – organizovani kriminalitet*, Tara.
- Škulić M. /2015/: *Organizovani kriminalitet, pojam, pojavni oblici, krivična djela i krivični postupak*, Beograd.
- Vasiljević T. /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, Beograd.
- Vasiljević T., Grubač M. /2002/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.
- Vettori B. /2006/: *Tough on Criminal Wealth – Exploring the Practice of Proceeds from Crime Confiscation in the EU*, Springer, Dordrecht.
- Vuković I. /2016/: Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela – evropski okvir i srpsko zakonodavstvo, *CRIMEN*, (VII) 1.

Milijana Buha*

FINANCIAL INVESTIGATIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

The financial investigation is conducted according to an urgent procedure and can be ended by submitting a request for the permanent confiscation of property. The paper discusses about the issue of ending the financial investigation and submitting a request to initiate the special procedure for confiscation of property. The importance of the financial investigation is reflected in the possibility of confiscation of property resulting from the commission of a criminal offense even if the criminal proceedings have not been completed. The court,

* Associate Professor at Faculty of Law, University of Banja Luka, milijana.buha@pf.unibl.org.

ex officio, confiscates property acquired through criminal activity. For the successful completion of the financial investigation, it is necessary to prescribe a penalty for the responsible persons who refuse to provide information about income and property which is suspected to have been obtained through criminal act. The decision to suspend the financial investigation is not subject to judicial control. Interested parties, such as the injured party and the attorney's office in the procedure of confiscation of property have not the right to appeal on the decisions take in the property confiscation procedure and the right to object to a negative decision on the financial investigation.

Key words: financial investigation, temporary confiscation of property, special procedure for confiscation of property.

UDK: 351.853(497.11)

343.533.9(497.11)

doi: 10.5937/crimen2301097K

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 02.02.2023. / 27.03.2023

Gordana Krstić*

SUZBIJANJE NEZAKONITE TRGOVINE KULTURNIM DOBRIMA

Apstrakt: Osnovna hipoteza ovog rada ogleda se u ukazivanju na ozbiljnost nezakonite trgovine kulturnim dobrima, domašaj i nenadoknadivu štetu po kulturnu baštinu jedne ili više država. U praksi državni organi ne pridaju značaj ovoj tematici, a načini vršenja krivičnih dela koji podrazumevaju najčešće nezakonito iskopavanje, unošenje ili iznošenje iz zemlje, ili pak krađu kulturnih dobara ostaju neotkriveni. Uprkos velikoj vrednosti predmeta krivičnih dela i činjenici da su najčešće povezani i sa drugim teškim krivičnim delima, kao što su pranje novca, terorizam, nedovoljna obučenosť službenih lica i nerazumevanje problema stvaraju povoljan ambijent za širenje kriminaliteta. Krivično gonjenje učinilaca je retko, jer je i dokazivanje statusa kulturnog dobra skopčano sa nizom problema, te se sumnjivi predmeti u slučaju pronalaska oduzimaju do utvrđivanja autentičnosti od strane referentne institucije i reakcija državnih organa se prevashodno svodi na njihov povraćaj vlasniku. Međutim, ne bi se smelo dozvoliti da izostane krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela i ovaj cilj zahteva preduzimanje niza mera od edukativnih preko normativnih do procesnih.

Ključne reči: kulturna dobra, kulturno nasleđe, organizovani kriminal, međunarodna saradnja.

UVOD

Čuvanje prirodnih retkosti, naučnog, kulturnog i istorijskog nasleđa predstavlja opštu obavezu svih građana Republike Srbije, a ustavom je proklamovana i posebna odgovornost za očuvanje nasleđa (čl. 89 Ustava Republike Srbije)¹, koja leži na svim nosiocima vertikalne podele vlasti. Osim toga, sloboda naučnog i umetničkog stvaranja i uvažavanje i razvijanje kulturne posebnosti predstavljaju fundamentalna prava, koja su priznata i domaćim državljanima i pripadnicima nacionalnih manjina. Kulturne različitosti među narodima, kao mehanizam za razumevanje prošlih vremena i diferenciranje onoga što je narodima zajedničko i onoga što im je svojstveno imaju veliki značaj za svetsku kulturnu baštinu i karakter neprikosnovenosti.

---

* Zamenik javnog tužioca, grkrstic@gmail.com.

1 Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* br. 98/06.

U savremenom svetu, međutim, izražavanje i negovanje kulture je marginalizovano u kontekstu da se medijski primat daje televizijskim formatima, koji glorifikuju intimnu čovekovu sferu u veštačkim uslovima, te većina ljudi retko posećuje arheološka nalazišta, odlazi u muzeje i galerije na izložbe i u bibliotekama pronalazi štivo za čitanje. Nepostojanje svesti o važnosti poštovanja i zaštite svetske i domaće kulturne baštine nije pojava tipična samo za šire narodne mase, već i za različite državne institucije u vršenju poslova iz svoje nadležnosti.

Medijski odjek i prateća stručna rasprava o ovim pitanjima najčešće biva pokrenuta nakon krađa vrednih eksponata u muzejima, kao što je krajem novembra 2019. godine bilo slučaj krađe tri seta dijamantskog nakita iz 18. veka iz muzeja „Zeleni trezor“ u Drezdenu u Saveznoj Republici Nemačkoj ili preprodaje slika, čiji pokušaj se dogodio u avgustu 2021. godine u Beogradu sa slikom Vlaha Bukovca pod nazivom Blagoveštenski sabor u Sremskim Karlovcima 1861, koja je ukradena 1993. godine prilikom izvršenja krivičnog dela teška krađa u dvorcu u Čelarevu, a bila je u fundusu Muzeja Vojvodine, nakon čega je u Tužilaštvu za organizovani kriminal pokrenuta istraga protiv osumnjičenih za krivična dela udruživanje radi vršenja krivičnih dela i prikrivanje. Upravo ovi događaji bili su i povod za pisanje ovog rada i analizu materijalnog i procesnog krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji u vezi sa kulturnim dobrima, otkrivanjem krivičnih dela i procesuiranjem učinilaca.

1. OBIM ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA I SAVREMENE TENDENCIJE U MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI

Kada se razmatraju kulturna dobra, treba ukazati da u međunarodnoj zajednici postoje dve grupe država zainteresovanih za zaštitu kulturnog nasleđa, ali sa različitim interesima. U prvu grupu spadaju države, koje su ekonomski siromašne ili nestabilne, ali koje raspoložu bogatim kulturnim nasleđem, kao što su npr. Arapska Republika Egipat, Sirijska Arapska Republika, Republika Srbija, Republika Grčka, sa nastojanjem da očuvaju pokretna i nepokretna dobra na svojoj teritoriji. Drugu grupu zemalja čine one koje imaju jaku i stabilnu tržišnu privredu, ali ne poseduju značajnije kulturne objekte, te ispoljavaju tendencije da ih prenesu i sakupe na svojoj teritoriji i tu zadrže, kako bi ostvarili dobit. One se zalažu za princip slobodne trgovine kulturnim dobrima i afirmišu zaštitu partikularnih interesa pod izgovorom da zemlje porekla nemaju dovoljno finansijskih sredstava da fizički sačuvaju predmete i ulože sredstva u dalja istraživanja. Time se stvara opasnost po kulturna dobra u smislu stava države da zadrži dobra na svojoj teritoriji i interesa vlasnika da oni ostanu u njegovom vlasništvu nasuprot interesu matičnih država da njihova dobra ne budu prebačena i odneta van njenih granica. Na ovom polju važno je pronaći adekvatnu ravnotežu.

Konvencija Ujedinjenih nacija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine,² jedan je od najznačajnijih međunarodnih akata, koji definiše fundamentalne principe restriktivnog izvoza kulturnih dobara i zabrane uvoza ukradenih

2 Zakon o ratifikaciji Konvencije o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, *Službeni list SFRJ* br. 56/74.

ili kulturnih dobara sumnjivog porekla uz preventivne obaveze država da propišu carinske prekršaje i krivična dela i pruže međunarodnu pravnu pomoć s ciljem vraćanja kulturnih dobara u matičnu državu. Takođe, Konvencija Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu (UNESCO) o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara iz 1970. godine, od čijeg se donošenja uskoro navršava 50. godina ima veliki značaj i ratifikovana je od strane 140. država, među kojima su države sa bogatom kulturnom baštinom, države uvoza kulturnih dobara i siromašne države, koje su u ranijem periodu bile središte nezakonite trgovine, što joj daje karakter univerzalnosti i ukazuje da se proces globalizacije sprovodi i na ovom osetljivom polju. Razlog za to, između ostalog, je i u tome što ona kompetencije za proglašenje kulturnog dobra ostavlja svakoj državi ugovornici ponaosob i u čl.1 propisuje da se kulturnim dobrima smatraju dobra religioznog ili svetovnog karaktera, koje svaka država označi kao značajna za arheologiju, praistoriju, istoriju, književnost, umetnost ili nauku, uz nabranjanja pojedinih kategorija.

Konvencija UNIDROIT o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima, usvojena u Rimu 1995. godine,³ nije ratifikovana od strane Republike Srbije do sada, a njene norme dopunjuju Konvenciju UNESCO-a uz detaljnije i neposredno uređenje restitucije ukradenih kulturnih dobara i povraćaja kulturnih dobara nezakonito odnetih sa teritorije države ugovornice. Za razliku od Konvencije UNESCO-a, čije odredbe su ekstenzivne, univerzalnog karaktera i ostavljaju prostor za tumačenje, radi usklađivanja sa domaćim pravom i afirmisanja međusobnog priznanja domaćeg zakonodavstva, Konvencija UNIDROIT je neposredno primenljiva uz jasno definisanje koncepta dužne pažnje u smislu zaštite savesnog sticaoca kulturnog dobra pošto je npr. savesni sticalac zaštićen prema građanskom pravu u državama sa kontinentalnim sistemom prava, a angloameričke države ne pružaju takvu vrstu zaštite, te je samim tim ova Konvencija uvela nova, jedinstvena pravila podobna za implementaciju nezavisno od pravnog sistema. Prilikom definisanja kulturnih dobara u čl. 2 ne pominju se nacionalna zakonodavstva, što ima za posledicu da objekat koji ima status kulturnog dobra po pravu jedne od država ugovornica, ne mora uživati zaštitu prema odredbama Konvencije.⁴

Kako na svetskom nivou, tako i na evropskom, pod okriljem Saveta Evrope i Evropske unije, donete su konvencije, koje posebnu pažnju posvećuju različitim vrstama kulturnih dobara i važnosti zakonitog uvoza i izvoza kulturnih dobara. Iako nezakonita trgovina kulturnim dobrima nije novi fenomen, nivo koji je dostigla poslednjih godina posebno u oblastima ugroženim oružanim sukobima i prirodnim katastrofama, ukazuju na nužnost posebnog opreza u međunarodnoj zajednici. Ovi rizici po kulturna dobra prepoznati su još u vreme donošenja Haške konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine,⁵ koja je prvi

3 <https://www.unidroit.org/102-instruments/cultural-property/cultural-property-convention-1995/173-unidroit-convention-on-stolen-or-illegally-exported-cultural-objects-1995-rome>, 22. april 2020.

4 S. Vrellis /2019/: Question on protection of cultural heritage, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, n° 82, p. 41.

5 *Međunarodni ugovori FNRI* br. 55/56.

put uvela međunarodnu zaštitu kulturnog nasleđa i definisala neprikosnovenu obavezu država da čuvaju kulturna dobra i za vreme mira, kao i u slučaju oružanog sukoba, koji nije međunarodnog karaktera, a koji izbije na teritoriji države ugovornice. Data je i prva definicija kulturnih dobara, koju čine pokretna i nepokretna dobra koja su od velikog značaja za kulturnu baštinu; zgrade čija je glavna i efektivna namena da čuvaju ili izlažu kulturna dobra, kao i centri u kojima se nalazi značajan broj kulturnih dobara. U Prvom protokolu uz Konvenciju iz 1954. godine uređena je obaveza država ugovornica da sprečava izvoz kulturnih dobara sa teritorije koju je ona okupirala tokom oružanog sukoba. Drugi protokol uz Konvenciju iz 1999. godine⁶ regulisao je davanje statusa poboljšane zaštite kulturnim dobrima i uveo obavezu država da propišu, krivično gone i lica koja namerno krše odredbe Konvencije stavljanjem kulturnog dobra pod poboljšanom zaštitom u položaj cilja napada; korišćenjem kulturnog dobra pod poboljšanom zaštitom ili njegove neposredne okoline za podršku vojnoj akciji; ekstenzivnim oštećenjem ili prisvajanjem kulturnog dobra; stavljanjem kulturnog dobra u položaj cilja napada; krađom, pljačkom ili nezakonitim prisvajanjem, ili preuzimanjem akta vandalizma uperenog prema kulturnom dobru zaštićenom Konvencijom.

Između zaštite kulturnog dobra u miru i u ratu postoji određena veza, jer zaštita treba da bude trajan i jedinstven poduhvat, sa civilizacijskim obeležjem i istovetnim ciljem: zaštita, čuvanje i poštovanje kulturnih dobara.⁷ Uništenje kulturnih dobara, krađa, nezakonit prenos i krijumčarenje dragocenosti uzelo je sve više maha i potreba zaštite je nesporna. Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija je i Rezolucijom 2347 donetom 2017. godine⁸ formalno priznao da su pretnje kulturnom nasleđu jedno od glavnih bezbednosnih pitanja i da međunarodna zajednica mora uspostaviti konkretan sistem odgovornosti i saradnju između pravosudnih organa radi njihove zaštite.

2. SPECIFIČNOSTI NEZAKONITE TRGOVINE KULTURNIM DOBRIMA

Nezakonita trgovina kulturnim dobrima može imati različite forme i može podrazumevati oduzimanje vrednih predmeta iz muzeja, biblioteka i drugih ustanova ili iz privatnih kolekcija, skrnavljenje arheoloških nalazišta ili pustošenje tokom ratnih sukoba. Bez obzira na to, posledica je uvek ista i sastoji se u osiromašenju države porekla ovakvim znamenitostima i nenadoknadivoj šteti svetskoj kulturnoj baštini.

Glavna specifičnost nezakonite trgovine kulturnim dobrima ogleda se u njenom nesagledivom domašaju i povezanosti sa organizovanim kriminalom, pranjem novca i terorizmom. Zbog toga predstavlja ozbiljnu i latentnu pretnju po sigurnost i bezbednost u celom svetu pored terorizma i korupcije. Učinioci su najčešće orga-

6 Zakon o potvrđivanju Drugog protokola uz Hašku konvenciju od 1954. godine o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, *Službeni list SRJ* br. 7/02.

7 V. Čok /2004/: Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara, *Pravni život*, n° 12, p. 373.

8 <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/2347-%282017%29>, 20. februar 2020.

nizovane kriminalne grupe, čiji pripadnici su stručnjaci iz oblasti arheologije, konzervatori, umetnici, kolekcionari vrednih, starih predmeta itd. Osim toga, za prenošenje kulturnih dobara, njihovo čuvanje i skladištenje najčešće se kao pripadnici organizovanih kriminalnih grupa uključuju stručnjaci i za ove poslove i falsifikatori, koji imaju ulogu da sačine lažne javne isprave o poreklu predmeta. Heterogeno članstvo i uključivanje u kriminalnu organizaciju kvalifikovanih pojedinaca, različitih i nespecifičnih profesija, znatno otežava otkrivanje modusa delovanja i iniciranje krivičnog gonjenja.

Osim toga, nezakonita trgovina kulturnim dobrima jedan je pritajeni oblik vršenja krivičnih dela, iza koje se, s jedne strane, krije pranje novca, s ciljem da se nezakonito stečena kulturna dobra uvedu u legalne tokove, što je dodatni parametar za obazrivo postupanje nadležnih organa. Sa druge strane, ako je predmet krivičnog dela poznato kulturno dobro, velike vrednosti, ono se često neovlašćeno prenosi do podstrekača ili organizatora organizovane kriminalne grupe, koji takve dragocenosti čuva daleko od javnosti i pribavlja iz ličnih pobuda i satisfakcije.

Za razliku od opojnih droga i oružja, gde po njihovom pronalasku, nadležni istražni organi nemaju dilemu da je reč o nezakonitim predmetima, teškoću u radu sa kulturnim dobrima predstavljaju činjenice da se pretpostavlja da je predmet zakonit dok se ne dokaže da je nezakonit. Takođe, brže je moguće dobiti podatak kod krivičnog dela falsifikovanja novca da je novčanica lažna i o kvalitetu falsifikata, nego utvrditi originalnost kulturnog dobra. S tim u vezi, postavlja se i pitanje šta tačno čini objekt zaštite kod krivičnih dela, gde su kulturna dobra propisana kao predmet izvršenja, odnosno da li se štiti nacionalno kulturno dobro ili i kulturno dobro drugih država? Svakako bi tu trebalo primeniti ekstenzivno tumačenje i pružiti zaštitu ne samo nacionalnom kulturnom dobru, nego i dobru koji je deo svetske kulturne baštine. Kada je predmet krivičnog dela kulturno dobro koje potpada pod domaću kulturnu baštinu, Narodni muzej ili Narodna biblioteka bi trebalo da budu referentne institucije koje imaju kompetencije da daju mišljenje i nalaz da li je određeni predmet kulturno dobro i da li je autentičan. Međutim, ukoliko je reč o kulturnim dobrima stranog porekla, njihova identifikacija implicira angažovanje stranih stručnjaka, podnošenje zahteva za pružanje pravne pomoći ili organizovanje sastanaka uz uključivanje stručnjaka iz međunarodnih organizacija, kao npr. UNESCO, koji bi mogli da kvalifikuju konkretan predmet kao kulturno dobro. Problem nastaje u slučaju kada se sumnjivi predmeti pronađu prilikom prelaska na graničnom prelazu kada je potrebno što hitnije identifikovanje sumnjivih predmeta.

Usled činjenice da ove pojave imaju međunarodni karakter, brza i efikasna saradnja između država i jeste jedan od najznačajnijih mehanizama za zaštitu svetske kulturne baštine. U širem smislu obuhvata stručnu obuku, razmenu i korišćenje naučne i tehničke dokumentacije i informacione baze podataka, učešće u radu inostranih i međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija u okviru naučne, tehničke, kulturne i prosvetne saradnje.⁹ U užem smislu, u okviru krivičnog postupka države mogu podneti zamolnice, radi prikupljanja dokaza, ili formirati zajedničke

9 Čl. 6 Zakona o evidenciji o naučnoj, tehničkoj, kulturnoj i prosvetnoj saradnji sa inostranstvom, *Službeni list SRJ* br.12/98.

istražne timove u slučaju postojanja osnova sumnje da se kulturna dobra krijumčare u jednu ili više stranih država. Kulturne različitosti među narodima, kao mehanizam za razumevanje prošlih vremena i diferenciranje onoga što je narodima zajedničko i onoga što im je svojstveno zahtevaju i neposrednu razmenu informacija i to ne samo između nadležnih organa dveju ili više države, nego i na međusektorskom nivou unutar jedne države. To nameće obavezu koordinacije i strateškog delovanja između policije, Uprave carina i javnog tužilaštva, radi sprečavanja previda, ili krijumčarenja kulturnim dobrima.

3. MATERIJALNOPRAVNI ASPEKT ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

U Republici Srbiji predviđena je krivičnopravna zaštita kulturnih dobara, koja je klasifikovana u pojedinim glavama Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ).¹⁰ Zbog značaja kulturnih dobara inkriminacija je postavljena na viši rang propisivanjem kvalifikovanih oblika krivičnih dela i strožih kazni u odnosu na one koji važe za osnovne oblike. Saglasno tome, izdvojena su krivična dela, čiji je zaštitni objekt kulturno dobro:

1. *krivična dela protiv imovine*, koja obuhvataju:

- čl. 204 st. 3 KZ, koji propisuje kvalifikovani oblik krivičnog dela *teška krađa*, bez obzira na vrednost ukradene stvari, ako ukradena stvar predstavlja kulturno dobro, odnosno dobro koje uživa prethodnu zaštitu ili prirodno dobro i zaprećena je kazna zatvora od jedne do osam godina. Objekt ovog oblika teške krađe mogu biti samo pokretna kulturna dobra, odnosno arheološki nalazi (naravno ne i nalazište koje je samo od značaja za određivanje pojma arheološkog nalazišta), kao i pokretna prirodna dobra.¹¹ Prema stavu sudske prakse, „prvostepeni sud ne može samostalno da ocenjuje da li ukradena stvar predstavlja kulturno dobro, već je dužan da primeni Zakon o kulturnim dobrima i prema odgovarajućim odredbama zakona, da utvrdi da li ukradene stvari tj. 13 odlikovanja (ordenje, spomenice i medalje) koji su vlasništvo oštećene crkve, predstavljaju kulturno dobro. U Zakonu o kulturnim dobrima propisano je šta predstavlja kulturno dobro i takođe je predviđena obaveza da se kulturna dobra upisuju u registar kulturnih dobara. Shodno tome, sud je dužan da od nadležne institucije probavi podatke da li navedene relikvije predstavljaju kulturno dobro. Ukoliko se utvrdi da oduzete stvari predstavljaju kulturno dobro, treba imati u vidu da je oduzimanje stvari izvršeno obijanjem i da u toj situaciji postoje svi elementi dva oblika istog krivičnog dela za koje je propisana ista kazna, ali ne može se uzeti da postoji sticaj dva krivična dela, već postoji samo jedno krivično delo i prvostepeni sud je dužan da u ponovljenom postupku, nakon pravilno i potpuno utvrđenog činjeničnog stanja, odredi kvalifika-

10 Službeni glasnik RS br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19.

11 Z. Stojanović /2006/: *Krivično pravo posebni deo*, Beograd, p. 164.

ciju krivičnog dela prema dominantnoj kvalifikatornoj okolnosti, a druga kvalifikatorna okolnost može biti od uticaja prilikom odmeravanja kazne (Apelacioni sud u Kragujevcu Kž.br.867/08). Kao kulturno dobro koje je predmet krađe smatra se krađa slike iz Narodnog muzeja u Beogradu (Opštinski sud u Beogradu K.br.162/97). Postoji teška krađa kada je okrivljeni iz Narodne biblioteke oduzimao i prodavao knjige koje prema Zakonu o kulturnim dobrima predstavljaju kulturno dobro (Okružni sud u Beogradu Kž.br.455/09).¹²

- čl. 207 st. 4 KZ, koji predviđa kvalifikovani oblik krivičnog dela *utaja*, ukoliko je predmet krivičnog dela, kulturno dobro, odnosno dobro koje uživa prethodnu zaštitu, za koje se može izreći kazna zatvora od jedne do osam godina i novčana kazna. Ako je utajena stvar u svojini građana, gonjenje se preuzima po predlogu;
- čl. 211 st. 2 KZ, koji propisuje teži oblik krivičnog dela *oduzimanje tuđe stvari* i samim tim strožu kaznu od one predviđene za osnovni oblik ovog krivičnog dela ako stvar predstavlja kulturno dobro i kumulativno kaznu zatvora od tri meseca do tri godine i novčanu kaznu, s tim što ako su oduzete stvari u privatnoj svojini, gonjenje se preuzima po privatnoj tužbi;
- čl. 212 st. 3 KZ, koji reguliše kvalifikovani oblik krivičnog dela *uništenje i oštećenje tuđe stvari* u slučaju da je učinjeno prema kulturnom dobru, zaštićenom okolini nepokretnog kulturnog dobra, odnosno prema dobru koje uživa prethodnu zaštitu, za koji je zaprećena kazna zatvora od šest meseci do pet godina i novčana kazna. U zavisnosti od prava svojine nad kulturnim dobrom, te ako se radi o privatnoj svojini, javni tužilac nije ovlašćeni tužilac za krivično gonjenje, nego oštećeni neposredno. Zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra je jedino u ovom članu izdvojena, ali pošto ona u skladu sa čl. 3 st. 3 Zakona o kulturnim dobrima (u daljem tekstu: *ZKD*)¹³ uživa istu zaštitu kao i kulturno dobro, to se čini suvišnim.
- čl. 221 st. 4 KZ, koji uređuje kvalifikovani oblik krivičnog dela *prikrivanje*, ako prikrivena stvar predstavlja kulturno dobro od izuzetnog ili velikog značaja, odnosno dobro koje uživa prethodnu zaštitu uz mogućnost izricanja kazne zatvora od šest meseci do pet godina. Nekadašnji Krivični zakon je imao bolju i jasniju inkriminaciju prikrivanje kulturnih dobara, a radnja krivičnog dela se sastojala u delatnosti kojom se kulturno dobro sakriva, sklanja na određeno mesto, ne prijavljuje, daje drugom da ga skloni, jednom rečju svako ono ponašanje koje ovo dobro čini dostupnim samo učiniocu krivičnog dela ili drugom licu kome učinilac hoće da učini dostupnim ovo dobro.¹⁴
- čl. 221a KZ inkriminisano je *krivično delo neovlašćeno iznošenje i unošenje kulturnog dobra*. Budući da KZ iz 2006. godine nije sadržao datu inkri-

12 N. Delić /2022/: *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd, 174–175.

13 *Službeni glasnik RS* br. 71/94, 52/11, 99/11.

14 M. Milović /2021/: *Krađa kulturnih dobara i neovlašćeno iznošenje u inostranstvo – tihi kriminal koji nezapaženo dugo egzistira –in: Izazovi međunarodnog prava* (Nogo S., ur.), Tara, p. 141–142.

minaciju, krivično delo je, uz izostavljanje radnje izvršenja koja se sastoji u prikrivanju, u naše pravo ponovo uvedeno u skladu sa čl. 82 Zakona o izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine i obuhvatalo je neovlašćeno iznošenje kulturnog dobra. Donošenjem Zakona o izmenama i dopunama KZ iz 2016. godine inkriminisano je i neovlašćeno unošenje kulturnog dobra u Srbiju.¹⁵ Radnja izvršenja ovog krivičnog dela je alternativno određena i sastoji se u iznošenju, ili uvozu u inostranstvo, ili unošenju u Srbiju kulturnog dobra ili dobra koje uživa prethodnu zaštitu, bez prethodnog odobrenja nadležnog organa. Zaprećena je kazna zatvora u rasponu od šest meseci do pet godina. Teži oblik postojaće ako je njegov predmet kulturno dobro od izuzetnog ili velikog značaja, kada se učinilac može kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Prema čl. 118 ZKD kulturno dobro može se samo izuzetno trajno izvesti, odnosno izneti u inostranstvo, ako za to postoje opravdani razlozi. Odobrenje za trajni izvoz ili privremeno iznošenje kulturnog dobra, izdaje ministarstvo nadležno za poslove kulture. Dozvole za izvoz dobara koja uživaju prethodnu zaštitu, na osnovu čl. 80 st. 2 ZKD izdaje Republički zavod za zaštitu spomenika kulture osim za publikacije i Narodna biblioteka Srbije za publikacije na osnovu čl. 83 st. 3 ZKD. Dozvole za izvoz dobara koja uživaju prethodnu zaštitu za područje Autonomne pokrajine Vojvodine izdaje Pokrajinski sekretarijat za kulturu u skladu sa čl. 42 st. 1 tač. 15 Zakona o utvrđivanju nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine.¹⁶

2. *krivična dela protiv javnog reda i mira*, koja sadrže čl. 353a st. 2 KZ i regulišu neovlašćeno izvođenje arheoloških radova, koje se po prirodi stvari često vrši u sticaju sa drugim krivičnim delima protiv kulturnih dobara, kao što su krađa, utaja, prikrivanje i iznošenje kulturnog dobra u inostranstvo.¹⁷ Kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela postoji ako su neovlašćeno vršena arheološka iskopavanja i istraživanja na arheološkom nalazištu, ili drugom nepokretnom kulturnom dobru, odnosno dobru koje uživa prethodnu zaštitu, ili ako je tom prilikom devastirano arheološko nalazište ili nepokretno kulturno dobro, odnosno dobro koje uživa prethodnu zaštitu ili ako je prilikom izvođenja ovih radova korišćena oprema ili uređaj za otkrivanje i pronalaženje arheoloških predmeta uz kumulativno propisanu kaznu zatvora od šest meseci do pet godina i novčanu kaznu. Kao iskopavanje u smislu ovog krivičnog dela smatra se kopanje na navedenim mestima radi dolaženja do arheoloških nalaza, odnosno pronalaženja arheoloških predmeta. To se može raditi ručno, uz pomoć različitog alata, ali i uz pomoć mašina ili drugih naprava (buldožeri, rovokopaci, traktori sa plugom i dr.). Pod istraživanjem se smatra ispitivanje terena (na razne načine, na primer pomoću detektora), vršenje iskopavanja, pronalaženje arheoloških predmeta, njihovo izdvajanje radi dalje obrade i druge aktivnosti u okviru ove vrste istraživanja.¹⁸ Za postojanje krivičnog dela nije značajno u kojoj se fazi

15 N. Delić /2013/. *op.cit.*, p. 210.

16 *Službeni glasnik RS* br. 99/09, 67/12.

17 Đ. Đorđević /2014/: Neovlašćeno izvođenje arheoloških radova –in: *Kaznena reakcija u Srbiji* – 4. deo (Ignjatović Đ., ur.), Beograd, p. 127.

18 Đ. Đorđević. *ibid.*, p. 123.

date delatnosti nalaze, kao i da li je nalazište prethodno već bilo otkriveno i u kojoj meri je istraženo. Shodno tome je i stav sudske prakse „da krivično delo postoji kada se arheološka iskopavanja vrše na mestu koje nije još poznato i registrovano od strane nadležnih organa (Vrhovni sud Srbije Kzz.br.6/02).¹⁹ Dakle, svako neovlašćeno arheološko istraživanje od traganja metal-detektorom do prekopavanja građevinskim mašinama smatra se krivičnim delom, što se odnosi na delo učinjeno na bilo kojoj vrsti arheoloških lokaliteta, bili oni pod zvaničnom zaštitom ili ne i bilo da imaju ili nemaju obeležje koje ukazuje da je u pitanju arheološki lokalitet.²⁰ Učinioc ovog krivičnog dela može biti i izvođač radova, odnosno investitor kada prilikom preduzimanja građevinskih radova pronade arheološke ostatke, a naročito kada nakon donošenja rešenja o obustavi radova nastavi sa uništavanjem arheološkog lokaliteta bez obaveštavanja nadležne institucije za zaštitu kulturnih dobara.²¹

3. *krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom*, u okviru kojih je čl. 383 KZ uređeno *uništavanje kulturnih dobara kršenjem pravila međunarodnog prava* za vreme rata ili oružanog sukoba, ili istorijskih spomenika ili drugih kulturnih dobara ili verskih objekata ili ustanova, ili objekata koji su namenjeni nauci, umetnosti, vaspitanju ili humanitarnim ciljevima ili naredi da se takva dela vrše, za šta je propisana kazna zatvora od tri do petnaest godina. Ako je radnjom uništen objekat koji je kao kulturno dobro pod posebnom zaštitom međunarodnog prava, predviđena je kazna zatvora od pet do petnaest godina. Pod uništavanjem treba shvatiti ne samo potpuno uništavanje, već i oštećenje u velikoj meri, tako da objekti više nemaju svoju umetničku, kulturnu ili drugu vrednost, odnosno ne mogu više koristiti svojoj nameni, a može biti izvršeno – paljenjem, rušenjem, bombardovanjem, podmetanjem eksploziva i sl. Izvršilac krivičnog dela može biti samo učesnik u radu ili oružanom sukobu i može biti izvršeno sa umišljanjem, koje treba da obuhvata i svest o kulturno-istorijskom ili humanitarnom značaju objekata koji se uništavaju, a nije neophodno da obuhvata i svest da se na taj način krše pravila međunarodnog prava, jer je ta okolnost objektivni uslov za postojanje dela.²²

4. *krivična dela protiv pravnog saobraćaja*, koja uređuju u čl. 355 st. 2 KZ regulisano krivično delo *falsifikovanje isprave*, koje za predmet ima javnu ispravu, te je i ovo krivično delo posredno skopčano sa krivičnopravnom zaštitom kulturnih dobara zbog mogućnosti preinačenja ili pravljenja lažnih isprava o poreklu kulturnih dobara.

Analizom navedenih odredaba KZ može se konstatovati da ne postoji u materijalnom krivičnom zakonodavstvu potpuna harmonizacija u pogledu kategorije kulturnog dobra koje uživa krivičnopravnu zaštitu, odnosno da je kod pojedinih krivičnih dela ta zaštita ekstenzivno postavljena, kao npr. kod krivičnog dela teška krađa iz čl. 204 st. 1 tač. 3 KZ, a kod pojedinih krivičnih dela inkriminacija se ograničava samo na tačne vrste kulturnih dobara, kao npr. kod krivičnog dela prikriva-

19 N. Delić /2013/: Nova rešenja u glavi krivičnih dela protiv javnog reda i mira (XXXI), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godine LXI, n° 2, p. 288.

20 A. Crnobrnja /2020/: Kako sačuvati arheološko nasleđe, Beograd, p. 50.

21 A. Crnobrnja. *ibid.*, p. 63.

22 Lj. Lazarević /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 1110–1111.

nje iz čl. 221 st. 4 KZ, koje obuhvata kulturno dobro od izuzetnog ili velikog značaja i dobro koje uživa prethodnu zaštitu.

Po načinu regulisanja, sva navedena krivična dela potpadaju pod blanketne norme, jer iako KZ razlikuje više kategorije kulturnih dobara (kulturno dobro; dobro koje uživa prethodnu zaštitu; zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra; kulturno dobro od izuzetnog značaja; kulturno dobro od velikog značaja; arheološko nalazište; drugo nepokretno kulturno dobro; istorijski spomenici; verski objekti ili ustanove; objekti namenjeni nauci, umetnosti, vaspitanju ili humanitarnim ciljevima i kulturno dobro pod posebnom zaštitom međunarodnog prava), definicija ovih termina nije data u čl. 112 KZ, koji uređuje značenje izraza, te je za njihovo bliže tumačenje merodavan ZKD i međunarodni akti. Analogno tome, za kvalifikaciju kulturnih dobara pod posebnom zaštitom međunarodnog prava relevantna je Međunarodna lista kulturnih dobara.

Razmatranjem odredaba ZKD može se konstatovati da su kulturna dobra stvari i tvorevine materijalne i duhovne kulture od opšteg interesa koje uživaju posebnu zaštitu. U zavisnosti od fizičkih, umetničkih, kulturnih i istorijskih svojstava tu spadaju: spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske celine, arheološka nalazišta i znamenita mesta – *nepokretna kulturna dobra*; umetničko-istorijska dela, arhivska građa, filmska građa i stara i retka knjiga – *pokretna kulturna dobra*.²³

Takođe, kulturna dobra u zavisnosti od svog značaja razvrstavaju se u kategorije:

1. *kulturna dobra*,
2. *kulturna dobra od velikog značaja*, pri čemu nepokretna dobra utvrđuje Vlada,²⁴ a pokretna dobra od velikog značaja²⁵ Narodni muzej u Beogradu, Arhiv Srbije, Narodna biblioteka Srbije i Jugoslovenska kinoteka.²⁶
3. *kulturna dobra od izuzetnog značaja*, koja utvrđuje Narodna skupština.²⁷

Ovaj kriterijum zastupljen je i u uporednom pravu i odnosi se na važnost koje određeno dobro ima za arheologiju, istoriju, književnost, umetnost i sl. Stepennost je različit, ali ga ne bi trebalo isključivo povezivati sa ekonomskim vrednosti-

23 Čl. 2 ZKD.

24 Čl. 56 st. 2 ZKD.

25 Nijedan zakon u potpunoj meri nije razgraničio pojmove bibliotečkog materijala i arhivske građe. Naprotiv, moglo bi se reći da se zakonske formulacije ovih pojmova dodiruju, a donekle i poklapaju. Ovakvo stanje dovodi do toga da se, striktno primenjujući zakon, u većem broju slučajeva ne bi moglo sa sigurnošću takođe reći da li se radi o bibliotečkom materijalu ili arhivskoj građi, a u brojnim slučajevima je sigurno da određeni materijali predstavljaju i jedno i drugo. Dosta toga je slično i sa muzejima. Ipak, zaštita i eksploatacija kulturnih dobara je u dobroj meri olakšana zajedničkim delovanjem muzeja, biblioteka i arhiva preko strukovnih asocijacija, kao i stvaranjem jedinstvenih mreža kako na lokalnom tako i na međunarodnom nivou. Njihov rad predstavlja komunikaciju ostvarenu kroz zajedničke projekte prilagođene korisnicima. Više o tome: J. P. Popović /2012/: Pravna zaštita kulturnih dobara, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, njeno korišćenje i normativno razgraničenje nadležnosti muzeja, arhiva i biblioteka“, konferencija *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci, pp. 219–229.

26 Čl. 56 st. 3 ZKD.

27 Čl. 56 st. 1 ZKD.

ma, jer npr. tekstilni predmeti (narodne nošnje) mogu da imaju nižu tržišnu vrednost, ali period iz kog potiču im daje poseban tretman. Starost predmeta jeste bitna odlika za svrstavanje među kulturna dobra i u načelu starijim predmetima se pruža jača zaštita. Ipak, postoje i savremena kulturna dobra, koja imaju specijalan status.

Osim toga, Zakon poznaje i *dobra koja uživaju prethodnu zaštitu*, a to su stvari i tvorevine za koje se pretpostavlja da imaju svojstva od posebnog značaja za kulturu, umetnost i istoriju.²⁸

Dakle, evidentno je da ne postoji usaglašenost termina koji se koriste u KZ sa onim termina koji su definisani ZKD, u kontekstu da su pojedine vrste kulturnih dobara posebno izdvojene u KZ, kao npr. nepokretna kulturna dobra – arheološka nalazišta, dok su neka drugačije od onih koja se koriste u ZKD, kao što je npr. slučaj sa verskim objektima i ustanovama, koji bi odgovarali terminu znamenitih mesta. U tom pravcu potrebno je uskladiti termine koje koristi KZ tako da mogu da se upodobе terminima iz ZKD. Najbolji način za ovakve izmene ogleda se u normiranju opštih termina i njihovom diferenciranju prema značaju kod kvalifikovanih oblika pojedinih krivičnih dela.

4. PROCESNOPRAVNI ASPEKT ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

Krivičnoprocesni aspekt zaštite kulturnih dobara u načelu odgovara postupanju nadležnih organa i u svim drugim slučajevima, odnosno nisu propisana posebna pravila. Svakako zbog značaja kulturnih dobara, njihove prirode i osetljivosti, trebalo bi da postoji specijalizacija državnih organa na ovom planu, kao i programi posebne obuke sa ciljem njihovog promptnog prepoznavanja kao predmeta krivičnih dela i fokusiranja na otkrivanje učinilaca krivičnih dela i pronalazak osumnjičenih. Važnu ulogu u predistražnom postupku imaju javni tužilac, kao rukovodilac predistražnog postupka, i policija. Međutim, moguće je uspostaviti saradnju i sa drugim državnim organima, kao što je npr. Uprava carina, ukoliko postoji sumnja da će doći do iznošenja kulturnih dobara iz zemlje, Ministarstvo nadležno za kulturu, radi konsultacije oko ustanove za veštačenje, radi otklanjanja sumnji u verodostojnost i originalnost pronađenih predmeta.

U slučaju postojanja osnova sumnje da je učinjeno krivično delo teška krađa ili razbojništvo, iako kod tog krivičnog dela nisu predviđena kao kvalifikatorna okolnost kulturna dobra, javni tužilac i policija treba po saznanju o učinjenom krivičnom delu da postupaju hitno, te je potrebno da se izvrši forenzički pregled lica mesta, da se izoluju svi tragovi i da se raspiše potraga za predmetima koji su oduzeti i za sumnjivim licima. Ukoliko je bilo moguće identifikovati učinioce, važno bi bilo u što kraćem roku izvršiti pretresanje stana i drugih prostorija, radi pronalaska i oduzimanja predmeta.

Ako se prilikom unošenja ili iznošenja sa teritorije Republike Srbije pronađu od strane granične policije ili carinskih službenika predmeti, koji bi mogli da predstav-

28 Čl. 27 ZKD.

ljaju kulturna dobra, trebalo bi ih oduzeti, dok se ne utvrdi autentičnost, a najčešće se radi o kovanom novcu i slikama. Oduzimanje predmeta jeste primarno, ali ne treba dozvoliti da se postupanje nadležnih organa tu okonča, već je važno i krivično gonjenje osumnjičenih. Zbog složenosti i različitih vrsta kulturnih dobara, a radi efikasnog otkrivanja krivičnih dela, poželjno je formirati odeljenja u policiji, kao i kontakt tačke u javnim tužilaštvima, čiji bi službenici imali posebna znanja iz ove oblasti i vezano za način na koji funkcioniše kupovina i prodaja antikviteta i umetnina.

U slučajevima kada su krivična dela, koja za predmet imaju kulturna dobra, učinjena od strane organizovane kriminalne grupe, javni tužilac u koordinaciji sa policijom može da preuzima i posebne dokazne radnje, kao što su: tajni nadzor komunikacije, tajno praćenje i snimanje, kontrolisana isporuka, angažovanje prikrivenog islednika, simulovani pravni poslovi, a iz razloga što je na osnovu operativnih saznanja markirana grupa od više osumnjičenih, za koje postoje osnovi sumnje da vrše u dužem periodu krivična dela, čiji su predmet kulturna dobra. Kako u načelu organizovana kriminalna grupa ima krake delovanja i u drugim državama, potrebno je da istražitelji poznaju i strana zakonodavstva i multilateralne i bilateralne ugovore u ovoj materiji, a kako bi bila izvršena što bolja saradnja i kako bi se utvrdio put od nezakonitog sticanja kulturnih dobara, njegovog iznošenja i prodaje na svetskim sajmovima. Složenost i ekskluzivitet umetničkih dela i sajmovi antikviteta doprinosi tome da je teško napraviti jasnu razliku između zakonitih i nezakonitih predmeta zbog velikog broja neprijavljenih krivičnih dela, ali i neregistrovanih kulturnih dobara. Zbog toga eksploatacija posebnih dokaznih radnji jeste jedini način za prikupljanje dokaza. Osim toga, korisno bi bilo i sprovesti proaktivne istrage u kontekstu nadgledanja funkcionisanja sajmovi umetničkih dela i ustanovljavanja nezakonite trgovine.²⁹ Kontrolisana isporuka, angažovanje prikrivenog islednika i simulovani pravni poslovi mogu obezbediti kvalitetnu dokaznu građu.

5. PRAKTIČNI PROBLEMI

Problemi sa kojima se suočavanju države ogledaju se u nedostatku specijalizovanih policijskih službenika, nepostojanju jedinstvene baze podataka o kulturnim dobrima i ukradenim kulturnim dobrima na nacionalnim nivoima, nedostatku specijalizovanih policijskih i carinskih službenika, nedostatku novih načina istraživanja i prikupljanja dokaza na terenu i tržištima, koji su neistraženi. Prodaja kulturnih dobara preko društvenih mreža i interneta je zastupljena, što dodatno otežava otkrivanje krivičnih dela i prikupljanje dokaza zbog globalnog elementa. Jedna od prepreka na planu postupanja u slučaju nezakonite trgovine kulturnim dobrima manifestuje se i u nepostojanju koordinirane saradnje između relevantnih državnih organa, odnosno između policije, carine, ministarstva nadležnog za kulturu i javnog tužilaštva. U svetu je zabeležen i trend sistematskog uništavanja kulturne baštine, koji pored raznih vrsta vremenskih nepogoda predstavljaju ozbiljan rizik za kulturno nasleđe.

²⁹ Practical Assistance tool to assist in the implementation of the International Guidelines for Crime Prevention and Criminal Justice Responses with Respect to Trafficking in Cultural Property and Other Related Offences, UNODC, United Nations, Vienna, 2016, p. 57.

Imajući u vidu da u praksi nije podnet veći broj krivičnih prijava za krivična dela koja za predmet imaju kulturna dobra, to može biti posledica više faktora, među kojima su: određen broj neotkrivenih krivičnih dela – tamna brojka kriminaliteta,³⁰ određen broj neprijavljenih krivičnih dela, modernizacija muzeja i biblioteka, koji obezbeđuju veću zaštitu kulturnih dobara, jačanje svesti među građanima u smislu prevencije kroz razne kampanje i projekte o značaju kulturne baštine za civilizaciju. Prema podacima Interpola, krađe predmeta na arheološkim nalazištima se često ne prijavljuju policiji zbog toga što ukradeni predmeti ne poseduju valjanu dokumentaciju o poreklu. Ovo je naročito izraženo kod ilegalno iskopanih predmeta. Takva iskopavanja često izađu na svetlost dana tek kada se pojave na međunarodnom tržištu, a onda ih je nemoguće vratiti u zemlju porekla.³¹ Problem je u tome što je reč o predmetima koji su direktno uzeti iz zemlje, koji nisu bili poznati pre nego što su protivpravno iskopani, koji nisu dokumentovani i samim tim se ne pojavljuju u registrima ukradenih umetničkih dela. Ove predmete niko ne traži, zbog čega je olakšana njegova prodaja na otvorenom umetničkom tržištu po punoj ceni.³²

Bitno pitanje suštinski predstavlja smernicu za postupanje u predmetima u vezi sa kulturnim dobrima, što znači da se po njihovom pronalasku prethodno mora utvrditi da li je reč o originalnom kulturnom dobru, jer se često prave kopije, a nakon toga treba preduzimati radnje za njihovu identifikaciju i ustanovljavanje tačnog porekla. U okviru Svetske carinske organizacije napravljena je posebna platforma,³³ koja omogućava carinskim službenicima da na osnovu fotografije kulturnog dobra dobiju preliminaran operativni podatak o tome da li bi nešto moglo da predstavlja kulturno dobro i iz kog dela sveta bi moglo da potiče. Republika Srbija, odnosno Uprava carina ima pristup ovoj elektronskoj evidenciji, koja može biti od velikog značaja za razjašnjenje svojstva kulturnog dobra.

Ključni problem u praksi u postupanju u predmetima koja se odnose na neovlašćeno unošenje i iznošenje kulturnim dobrima sastoji se u činjenici da se veliki broj slučajeva završi povraćajem oduzetih kulturnih dobara, bez krivičnog gonjenja i pokretanja istrage protiv osumnjičenih. Umesto krivičnog postupka protiv osumnjičenog češće se pokreće prekršajni postupak zbog carinskog prekršaja, koji se okončava osudom na novčanu kaznu u kratkom roku.³⁴

30 Pljačke antikviteta čine 75% svih krivičnih dela u vezi sa umetninama, čiji učinioci se najteže otkrivaju, a pošto je stopa povraćaja antikviteta 5–10%, ova kriminalna delatnost je postala privlačna za kriminalce, rentabilnija je i manje rizična od trgovine drogom. Više o tome: N. Charney /2009/: *Art Crime*, Santa Barbara, California.

31 J. Vilus /2007/: *Pravna zaštita kulturnih dobara*, Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, p.19.

32 N. Radović, R. Samardžić, Z. Đurđević /2016/: *Kriminalitet u vezi sa kulturnim dobrima u Srbiji*, *Defendologija*, n° 37–38, Banja Luka, p. 54.

33 Tzv. Archeo je u stvari savremeni komunikacioni instrument za razmenu informacija i saradnju između carinskih organa i drugih državnih organa, međunarodnih organizacija i eksperata s ciljem sprečavanja nezakonite trgovine kulturnim dobrima.

34 Dana 04. januara 2018. godine na graničnom prelazu Gradina u vozilu, kojim je upravljao državljanin Republike Irak u rezervnoj gumi od strane carinskih službenika pronađeni su 156. metalnih srebrnjaka Aleksandra Velikog i 34. pergamenta, koji potiču još iz biblijskog doba, a protiv ovog lica pokrenut je prekršajni postupak pred Prekršajnim sudom u Pirotu, Odeljenju u Dimitrovgradu, koji je okončan osuđujućom presudom 1.Pr.br.49/18.

Sušтина je da se povraćajem kulturnih dobara tek otvara prostor za dalje delovanje nadležnih organa i to nikako ne bi trebalo da se uobičaji i da se ne preduzmu dalje mere s ciljem krivičnog gonjenja osumnjičenih. Argument da je realizovan povraćaj kulturnog dobra vlasniku ili matičnoj državi i satisfakcija u smislu ponovnog uspostavljanja predašnjeg stanja nije dovoljan da bi se ignorisala obaveza države da sankcioniše nezakonito ponašanje. Zato je nužno ekspeditivno i hitno sprovesti istragu protiv učinilaca.

S tim u vezi, u pojedinim slučajevima teško je determinisati kome određeno kulturno dobro pripada. Koriste se u uporednom pravu različiti kriterijumi za utvrđivanje vlasništva, kao što su:

- personalni princip, koji podrazumeva da je država porekla kulturnog dobra država čije državljanstvo ima stvaralac tog dobra,
- teritorijalni princip, po kom se državom porekla kulturnog dobra smatra država na čijoj teritoriji je pronađeno dobro prilikom iskopavanja ili nastalo, ili je pak u dužem periodu bivstvovalo;
- funkcionalni princip, u skladu sa kojim veza koju određeno dobro ima sa objektom, čiji je sastavni deo, ili je tu korišćen, ili pak je namenjen za upotrebu.
- ugovorni princip, po kom je zemlja porekla država koja je na zakonit način stekla kulturno dobro.³⁵

Međutim, nezavisno od ovih principa, da bi došlo do povraćanja kulturnog dobra zahteva se odluka nadležnog organa države na čijoj teritoriji su objekti pronađeni. Do donošenja pravnosnažne odluke o vraćanju, čuvanje predmeta u Republici Srbiji vršila bi Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom, kao upravni organ u sastavu ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa.

ZAKLJUČAK

Javni interes za očuvanje kulturnih dobara postoji zbog toga što kulturna baština čini srž identiteta jednog naroda koji je živio na određenom lokalitetu. Zbog toga je obezbeđivanje brige i staranja o kulturnim dobrima primaran interes svake države. Važno je ojačati svest o javnim i pravnim pitanjima vezanim za nezakonitu trgovinu kulturnim dobrima, jer je prevencija najbolji način za zaštitu kulturne baštine.

U slučaju da dođe do otuđenja kulturnih dobara, protivpravnog izvoza, falsifikovanja dokumenata o poreklu ili preduzimanja akata vandalizma prema kulturnim dobrima mora postojati delotvorno postupanje represivnih organa, kompetentno i brzo obavljanje poslova iz nadležnosti i obezbeđenje kvalifikovanih ljudskih resursa. Ovo iz razloga što je reč o specijalnoj vrsti kriminaliteta, koja za objekt ima predmete, za koje je potrebno utvrditi da imaju zaštićen status, što zahteva angažovanje stručnih ustanova i organizacija.

Jedan od predloga je ustanovljavanje kontakt tački u smislu delegiranja poslova vezanih za kulturna dobra službenicima u Upravi carina, policiji i javnom tužilaš-

35 S. Vrellis. *op.cit.*, p. 47–49.

tvu, između kojih će postojati efikasnija koordinacija i koji će obavljati poslove s ciljem identifikovanja kulturnih dobara i lociranja, uz kontinuirano praćenje primera dobre prakse. To je od krucijalnog značaja radi suzbijanja nezakonite trgovine kulturnim dobrima kako u okvirima jedne države, tako i u slučaju prekograničnog kriminaliteta. Izučavanje načina delovanja organizovanih kriminalnih grupa, otkrivanje falsifikovanih dokumenata o poreklu i carinskih deklaracija i zaplena sumnjivih predmeta implicira i ostvarivanje međunarodne saradnje, a radi prikupljanja dokaza i sprovođenja ekspeditivne istrage uz pomoć kredibilnih dokaznih sredstva.

LITERATURA

- Charney N. /2009/: *Art Crime*, Santa Barbara, California.
- Crnobrnja A. /2020/: Kako sačuvati arheološko nasleđe, Beograd.
- Delić N. /2022/: *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd.
- Delić N. /2013/: Nova rešenja u glavi krivičnih dela protiv javnog reda i mira (XXXI), *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godine LXI, n° 2.
- Đorđević Đ. /2014/: Neovlašćeno izvođenje arheoloških radova –in: *Kaznena reakcija u Srbiji – 4. deo* (Ignjatović Đ., ur.), Beograd.
- Lazarević Lj. /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Milović M. /2021/: Krađa kulturnih dobara i neovlašćeno iznošenje u inostranstvo – tihi kriminal koji nezapaženo dugo egzistira –in: *Izazovi međunarodnog prava* (Nogo S., ur.), Tara.
- Popović J. P. /2012/: Pravna zaštita kulturnih dobara, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, njeno korišćenje i normativno razgraničenje nadležnosti muzeja, arhiva i biblioteka, konferencija *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci.
- Practical Assistance tool to assist in the implementation of the International Guidelines for Crime Prevention and Criminal Justice Responses with Respect to Trafficking in Cultural Property and Other Related Offences, UNODC, United Nations, Vienna, 2016.
- Radović N., Samardžić R., Đurđević Z. /2016/: Kriminalitet u vezi sa kulturnim dobrima u Srbiji, *Defendologija*, n° 37–38, Banja Luka.
- Stojanović Z. /2006/: *Krivično pravo posebni deo*, Beograd.
- Vilus J. /2007/: *Pravna zaštita kulturnih dobara*, Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija.
- Vrellis S. /2019/: Question on protection of cultural heritage, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, n° 82.
- Čok V. /2004/: Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara, *Pravni život*, n° 12.

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA

- Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine, *Međunarodni ugovori FNRJ* br. 55/56.
- Konvencija UNIDROIT o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima, usvojena u Rimu 1995. godine.
- Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 2347 od 24. marta 2017.

ZAKONI I DRUGI PROPISI

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS* br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19.

Zakon o evidenciji o naučnoj, tehničkoj, kulturnoj i prosvetnoj saradnji sa inostranstvom, *Službeni list SRJ* br. 12/98.

Zakona o kulturnim dobrima, *Službeni glasnik RS* br. 71/94, 52/11, 99/11.

Zakon o potvrđivanju Drugog protokola uz Hašku konvenciju od 1954. godine o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, *Službeni list SRJ* br. 7/02.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, *Službeni list SFRJ* br. 56/74.

Zakona o utvrđivanju nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine, *Službeni glasnik RS* br. 99/09, 67/12.

Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* br. 98/06.

SUDSKA PRAKSA

Apelacioni sud u Kragujevcu Kž.br.867/08.

Okružni sud u Beogradu Kž.br.455/09.

Opštinski sud u Beogradu K.br.162/97.

Prekršajni sud u Pirotu, Odeljenje u Dimitrovgradu 1.Pr.br.49/18.

Vrhovni sud Srbije Kzz.br.6/02.

Gordana Krstić*

COMBATING TRAFFICKING OF CULTURAL HERITAGE

SUMMARY

The criminal offences regarding cultural property include qualified forms of criminal offences and hard and rigorous sanctions. The public prosecutor, who manages pre-investigation proceedings and conducts investigations, and police should work urgent, so it is necessary to finish the forensic examination of the criminal place, to find all marks and objects, which may serve as evidences, post a wanted circular for a person and objects being searched for, in order to identify the perpetrators. In case when these types of crimes are committed by the organized criminal groups, public prosecutor in coordination with the police makes actions and special evidenciary actions, such as covert interception of communications, covert surveillance and audio and video recording, controlled delivery, undercover investigator and simulated deals.

Bearing in mind that in practice there isn't significant number of criminal complaints submitted to the competent public prosecutor for crimes which objects are criminal goods, this situation can be consequence of several reasons, for example: some of these crimes are

---

* deputy public prosecutor and Ph.D. candidate at Faculty of Law, University of Belgrade, grkrtic@gmail.com.

not recognized and perpetrators are not identified, some of these crimes are not reported to the competent authority, digitalization and modernization of the museums and libraries insure better protection of cultural property, small number of tax administration officers and police officers, who deal with this crimes, lack of technical capacities, lack of seminars and projects which have the aim to prevent these crimes and to improve the significance of cultural heritage for civilization.

No matter of all these difficulties, public interest for cultural heritage exists because of the fact that cultural heritage makes the base of identification of one population who lived in certain local place. Insuring care of cultural heritage is primary interest of every state. In case that someone steals cultural property, or it becomes the object of illicit traffic, forging the documents of origin or undertaking actions of vandalism against cultural goods it is important to exist guarantees of efficient fulfilling actions and measures of competent authorities, urgent taking actions and to insure that qualified professionals work in this field. Adequate mechanisms for good and reliable cooperation and connection of competent authorities for identifying cultural goods, revealing the crimes and locating the cultural properties are conditions for success of criminal proceedings.

Key words: cultural goods, cultural heritage, organized crime, international cooperation.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

ПРОБЛЕМ КРИМИНАЛИТЕТА*

I. У дугом историјском развићу казног права најзад се дошло до једног довољно јасног израженог појма, да се при оцени вредности појединих кривичних дела мора водити рачун не само о кривичној радњи или нерадњи коју је неко лице извршило и за коју је оно одговорно, пошто је законом била забрањена, већ и о карактеру т. ј. личним особинама кривчевим односно о његовим темпераменту с обзиром на могућу његову поправку и прилагођавање друштвеној средини.

Поквареност или опасност извесног лица не може се утврдити само по кривичном делу које је оно извршило, јер је она условљена и другим од кривичне радње независним околностима. Нпр. претерана осетљивост може одвести извршењу кривичног дела и као таква правно бити неоправдана, док је фактички таква осетљивост разумљива и извињива. Али тежиште покварености кривчеве није поглавито у тиме, што је извршио једно и извесно кривично дело, већ у опасности, да после тога он не учини друго или серију других кривичних дела. Уочена и утврђена ова опасност показује колико је она велика у самом извршеном и испољеном кривичном делу.

Осем тога треба водити рачуна о штети која је учињена кривичним делом било појединцу било друштвеној заједници. Из практичног дуговековног искуства стекли смо знања, да људска душа не разуме такво правосуђе у коме не би била постигнута равнотежа између кривичног дела и његових казно – правних последица, те је отуда практично у законодавству изведен логичан закључак, да казна мора бити пропорционално одмерена и према величани штете, која је проузрокована извршеним кривичним делом.

Према томе досадашња научна посматрања одводе нас закључку, да имамо да водимо рачун о кривичној радњи као таквој (као повреда изврсне казно правне норме), о индивидуалној или колективној штети причињеној кривичним делом и о природи одн. личним особинама кривца.

Све ово износи нам пред очи факат, да је ово питање – проблем криминалитета – врло компликовано, и да према томе настају и тешкоће да се пронађе најпогоднији начин реакције против криминалитета; отуда је и ово питање исто тако замршено и даје повода многим научним разноликим схватањима и препиркама и предлагању разноликих средстава у борби против појављеног и будућег криминалитета.

Ово је борба у толико тежа, што је криминална социологија још у великој неизвесности, шта су прави узроци криминалитета. И ако ова наука иде неколико деценија у назад и ако има научних радова од најозбиљнијих писаца и истраживача, ипак је сувише велика одважност, ако би се још сада примила као потпуно тачна научна извођења овога правца. У том је правцу учинио један немачки научар** умесну при-

* Полиција 1924/број 17/18, стр. 660–671.

** научник

медбу: да се криминална антропологија представља са једним импозантним апаратом факата, али чија се научна извођења не могу још применити на казнено – правна испраживања.

Као једино тачна може се ипак примити опште учење криминалне антропологије, које усваја и позитивна наука казнога права, да криминалитет има свој узрок у двојакој основици: у личним особинама учиниоца кривичног дела и у средини друштвеној у којој се креће. Колико се ови узроци условљавају одн колико један од другог зависи, то постаје већ спорно као и то да ли је криминалитет њима безусловно проузрокован или само од њих зависан, тако да учиниоцу радње остаје довољно могућности за разумно одлучивање: хоће ли или не извршити намеравану или само жељену кривичну радњу.

Претерано је ново модерно учење, по коме се учиниоцу кривичног дела одн. његовој личности даје претежни значај у проблему криминалитета. Отуда и погрешни и штетни закључци многих научара тога правца, који неће да знају за садашње разликовање између покушаног, промашеног (неуспелог) и свршеног дела, пошто се казна не треба да одмерава према тежини повреде права, већ према социјалној опасности кривчевој, испољеној у предузетој кривичној радњи (без обзира на њен исход). Ови научари заступају гледиште, да тежина злочина, посматрана са гледишта социјалног није у самој радњи и њеним последицама, већ више у самој кривичној вољи учиниоца радње која се у њој само испољава.

Погрешност овога гледишта види се одмах по томе, што је такав кривац изложен самовољи судије, који може да примењује најпроизвољније казне у колико опасност сматра за мању или већу с обзиром на извршену радњу.

Супротност ова два гледишта је несумњиво велика и изгледа да је истина по среди, да кривац не сме бити произвољно кажњен, према самој опасности, већ једино у законским границама казне одређене с обзиром на тежину кривичног дела, где се о специјалној опасности кривца може водити довољно рачуна.

Од особите је практичне важности питање о томе, како да се друштво спасе од тзв. поврата и повратника, где је велики интерес друштвени у томе да се поврат спречи, без обзира то, да ли је његов узрок у физичким или у социјалним околностима. Као што се друштво брани од поплаве и грома или пожара, тако оно проналази средства и за одбрану против вољних радња злочиначких. Оно им истиче на супрот томе сличне моралне или социјалне силе, као што су губитак слободе и части, страх од смрти или новчане глобе као и губитак имовине. Интересно је у том погледу напоменути како се историјски развитак ових средстава кретао, на име: стављање на крст, осакаћење или сечење руке, ноге или језика т.ј. оног дела тела којим је проузроковано кривично дело, бацање кривца зверовама да га разтргну, ломљење костију под слоновим ногама или сурлом, заливање ушију или уста или преливање тела оловом или врућом водом, држање мртвог убијеног детета од стране детеубице три дана у загрљају и др. казне које су казнене системи у ту сврху измишљали док су стигли до система само казне лишења слободе и новчане казне, као можда довољних казни за борбу против свих кривичних дела.

Али уопште код свих кривичних дела учињених први пут или у поврату, за практичара је најтеже питање које има претходно да се реши, у томе: да ли је окривљени одиста учинилац тога дела т.ј. да ли је он кривац. То је истина питање, поступка и доказа, али оно кад је решено, тек даје могућности за оцену: каква је и колика је кривична одговорност. При томе наше досадашње практично искуство показује, да су судије свих културних држава врло мало или скоро ни мало склони, да казну одмеравају само и једино према испољеној опасности, већ је очигледно да се казна одмерава пог-

лавито према тежини дела, а опасност већа или мања узима се у обзир нарочито код кривичних дела учињених у поврату. То је важан факат о коме законодавац мора да води рачун, ако хоће да примена закона буде корисно изведена. Не могуће је замислити да би се нашло судија, који би судили само с обзиром на испољену опасност, без обзира на тежину дела. Ми имамо у том код нас два практична примера: у закону о пороти о примени §. 85 кр. з. за служење непријатељу за време окупације (1915–1918) и у закону о заштити државе од 1921. г. где је предвиђена смртна казна због велике опасности кривчеве, па су изрицане најблаже казне где кривична радња није представљала стварну опасност.

II. Као и код других народа тако и код нас још пре великих ратова крајем прошлог и почетком овог века било се увидело, да казнени законици не одговарају стварним реформним радовима. Тако смо имали на једној страни мање или више застарело казнено законодавство – материјално а нарочито формално – и на другој страни претеране захтеве модерног новачења, која су хтела да све што постоји просто оборе и т. р. униште позитивно казнено законодавство. Ипак, то није тако лака ни проста ствар. Казнено законодавство, и ако национално по форми било је по садржини својој интернационално, и толико ухватило корена у свести свих народа, да није данас ништа теже, него се ишчупати из тога верижног ланца и створити ново казнено законодавство, строго национално и независно од других држава: приступити остварењу најмодернијих захвата. Један је француски писац врло умесно рекао: „криминална социологија треба да остане саобразна просечном мишљењу бар у својим закључцима; она може покушавати само да нам покаже вероватну истину, али она не сме на томе да заснује једно искључиво стање.“

Ништа није мање сигурно и мање извесно него мишљења која се износе у науци казног права. То није математика, већ наука која је условљена најразноликијим израђеним или неизрађеним мишљењима разних епоха и код разних народа. Ми видимо да и данас најумнији представници најкултурнијих држава нису управо о томе начисто у чему се састоји проблем криминалитета и како он има да се реши. То нам изгледа и сасвим природно и објашњиво. Историјски развитак нам показује најразноликија схватања и ми видимо само да тај историјски развитак није закључен и да је далеко од дефинитивног решења, где је све у развићу – у процесу реформе и стварања.

Као што смо напред поменули социјални феномен криминалитета се састоји из три дела: из факта, штете и кривца. Сваки од ових елемената изазвао је у историјском развоју разнолика схватања и оцену. Његова историјска еволуција је дакле разнолика; првобитно видимо да је личност кривчеве била више мање безначајна уопште с обзиром на важност саме радње, којој се придавао сав значај; злочин је посматран сам за себе и независно од кривца, који је наравно кажњаван а у ствари се говорило и схватало да се кажњава злочин према његовој тежини у смислу схватања тога времена. О узроцима зашто је кривично дело извршено одн. шта је било покретач (тзв. мобил) за извршење дела није се водио рачун; довољно је било: да је кривично дело извршено, да оно у лицу злочинца има да буде кажњено. У том времену казна је изгледала као средство испаштања којим има да се поправи учињено зло, као компензација. Злочин је повлачио првобитно не само казну за кривца, већ и за његову фамилију, која се колективна одговорност задржала још и у данашње дане у извршењу освете, где противна – осветничка страна сматра целу злочинчеву фамилију за криву због извршенога злочина, што је сасвим природно и разумљиво у таквим примитивним заједницама где постоји солидарност у сваком правцу, па логично изазива и последицу колективне кривичне одговорности.

Тек много доцније историјске епохе, које представљају јачи културни напредак, сматрају злочин као једну антисоцијалну појаву, где се антисоцијалност односила на чисто религиозну страну, као повреду религије, али не на само фактичко угрожавање друштвеног поретка како се то данас схвата. Друштво се овде свети због повреде божанства. У осталом тадашњи цео друштвени поредак носи обележје религиозна, што видимо код обреда рађања, закључења брака, преноса својине и др. свечаних правних послова, те је логично било и ово схватање, пошто је целокупан свет и сва људска имовина стајала под заштитом божанства. Изгледа да ово схватање није остало без практичног значаја за даљи развој казненог права, јер има научара, који тврде, да је у овом схватању зачетак данашњег модерног схватања о превентивном казненом праву.

Исто је тако историјски старо схватање, да шета учињена кривичним делом има да се поправи. То нам служи као најбољи доказ о урођеном појму правичности: да се једном створено правно стање не сме произвољно и самовласно реметити, јер сваки такав поремећај изазива реакцију оштећеног који је овлашћен на копензацију. Али је ипак до овог схватања дошло мало доцније, јер се у почетку више кажњавало смрћу, а о имовном оштећењу се мање водило рачуна, док се није формирао прави појам својине. Ова идеја компензације створила је доцније још већу могућност у тим правцу што су уведене новчане казне место других строжих, помоћу којих је дошло до разумног пропорционалног одмерања казне, нарочито код имовинских деликата и код ситних кривичних дела, где је систем новчаних казна најразумнији и најкориснији.

Напоследку још је доцнијег датума идеја, да се казна има доделити сразмерно, не само према тежини дела, него и према кривичној одговорности т. ј. да ли је учинилац више или мање крив, кад је већ крив за то дело. Тако се поступно развио социјални осећај, да казна служи као реакција колективне воље против нечијег напада и да као таква има да се управи само против нападача, без повреде његове фамилије. Тако је казна постала чисто индивидуална, као што је и кривично дело чисто индивидуални напад: изражај воље извесне личности.

До дефинитивног схватања овога напада као вољног изражаја кривчевог дошло се под утицајем филозофије римског права и хришћанске религије, који су за појам одговорности поред истог факта, да је неко учинио извесно кривично дело, почели захтевати, да је та радња последица воље хотења тога лица, која му се може у кривицу приписати. Наравно да је ово питање воље и одговорности постало предмет дугих дискусија и спорова, који још ни данас нису окончани. Као вероватно тачни резултат могли би рећи, да се воља сматра као резултат узајамне акције човековог организма као умног бића и друштвене средине, те се не може сматрати као апсолутна, већ само као *релативна*.

Најкориснија идеја, која се појавила у казненом праву, то је она, која је истакла, да се казном поред одмазде за кривично дело, којом се изједначава учињено зло одн. оно заглађава и којом се несумњиво заштићује правни поредак, има да постигне истовремено још један нарочити циљ: да се осуђени кривац за време издржавања казне (лишења слободе) морално поправи т. ј. оспособи за живот у друштвеној заједници тако да више ни учини никакво кривично дело. Овде су у питању поглавито казне лишења слободе, где дуго време за које траје казна има да буде испуњено интензивним радом који би био користан с једне стране за друштвену заједницу, и с друге за самог осуђеника, да му се очува здраво тело и поправи његова оштећена душа. Смртна казна као казна којом се кривац елиминира из друштва искључује сваки говор о поправци, а новчане казне не долазе у обзир, јер су једностране: погађају само имовну сферу кривчеву и њихово дејство је врло релативно да ли ће дејствовати на поправку или не. Лишење слободе погађа личност кривчеву у целини и њена дуготрајност омогућава дуго дејствовање на његову моралну сферу и омогућава врло вероватно могућу поправку.

III. Из напред изложеног, по природи саме ствари, излази да друштвена реакција против кривичних дела мора бити двојака: репресивна и превентивна. Репресија кривичних дела се врши помоћу казни, које предвиђа један општи казни законик, израђен с обзиром на разнолика кривична дела, њихову природу и тежину, у опште њихов значај за појединце и друштвену заједницу, и с обзиром на личне особине кривчеве и његову опасност за целокупни јавни поредак. Вековно искуство показало је интересна разликовања у оцени важности појединих кривичних дела и у одмерању казни према њиховој тежини; тако видимо да се убиство сматра у свим позитивним законцима као најтеже дело и да се у опште сви напори против интегритета личности и државе стављају на прво место па тек онда долазе имовински и други деликти у разним варијацијама; исто тако прави се знатна разлика у кажњавању повратника који се због испољене опасности кажњавају строже – при истој кажњивости самих деликата, од кажњивости малолетника, који се по правилу разликују у старије и млађе малолетнике, где је кажњавање знатно блажије или се исто искључује и млађи малолетници подвргавају систему нарочитог поправљања и васпитања, с обзиром на њихову још недовољну формирану вољу и карактер.

Питање превенције кривичних дела далеко је више компликованије него репресија. Овде се тиче решења тешкога проблема: како да се кривац поправи, у колико је та поправка потребна и како он да се доведе у склад са друштвеном средином из које је изашао и с којом је дошао у сукоб, оном средином која му је дала лоше васпитање и слабу отпорну снагу уколико у овима лежи узрок кривичном делу, дакле: како ће да се измене социјалне прилике кривчеве, да оне остану без утицаја на његов криминалитет. И ако је немогуће математички тачно утврдити, колики је утицај наслеђа и колики васпитања одн. друштвене средине на криминалитет у опште, ипак се мора признати да извесне истине има у томе и онда је превентивни задатак државе, да се стара свима могућим средствима да се ствара и рађа само здраво потомство и да се околности и друштвене прилике тако подесе, да не буду узрок или подстицај крив. дела, на име да се не рађају дегенерисани и да се имовно и економско стање у опште и целокупна организација државних власти тако удеси да она не одводи извршењу кривичних дела, као што нпр. притисак власти слободних грађана одводи противстајању или као што беда и сиромаштво одводе имовинским деликтима и подобним кривичним делима.

Добра комбинација репресије и превенције одводи корисним резултатима: задовољењу осећаја правичности у изреченој одмазди кривична дела према његовој тежини и задовољењу заштите друштва према индивидуалној опасности кривца у границама у напред законом забрањене казне, при чијем се извршењу има да постигне и морална поправка кривца. Уз то наравно има да дође и накнада штете оштећеном или повређеном, да се васпостави његова повређења економска сфера. На тај се начин постиже, да једна казна потпорно губи карактер приватне или јавне освете, већ се схвата као једно неопходно потребно средство којим држава реагира против повредиоца правних норми које је она прописала. И она реагира снажно и моћно, јер извесне кривце кажњава смрћу и тиме их као штетне просто уклања из друштва, докле другог лишава слободе доживотно или за време, с обавезом строгог реда, чиме их елиминира за увек или привремено из друштва и онемогућава њихову штетну акцију, принуђавајући их при том на обавезно привређивање у корист државе, којим имају да зараде трошкове које држава чини за њихово издржавање и чување ради осигурања државе и јавног поретка у држави. Најблажа државна реакција је у примени већих или мањих новчаних казни.

IV. Право државе да казни неоспорно је признато од свих држава и од свих начара. Све дискусије и спорност питања потпуно су данас бескорисне; држава је силом околности ово право себи присвојила и она га врши; његова образложења и оправдања налазе се у разним фактима: чисто осећајним или метафизичким. Што је при том несумњиво то је, да су сва друштва од памтивека ово право вршила у једној или другој форми и њиме осигуравала поштовање издатих закона. Тежиште се своди поглавито дакле на потребу примене казненог законика према онима који ремете поредак који се хоће њиме да утврди. Искуство нас је научило, да је страх почетак мудрости, те и казнени законик као збир средства за застрашивање има да служи као најмодернији инструменат електрични за уразумљивање неразумних и одржавање равнотеже код разумних да поштују прописане норме правног поретка и крећу се у круговима интересних сфера, како их приписује позитивно законодавство: т. ј. не уби, не кради, не превари, не прељуби и т. д. поштовање принципа поштеност и честитог живота по примеру стојичке филозофије и најсавршенијег хришћанства.

Тако се постепено дошло до истог схватања и у филозофији казненог права и у криминалној социологији, да је казнени законик и право кажњења, које он ствара, један од најосновнијих и најважнијих услова друштвеног живота у држави. Наш се цео друштвени живот креће у извесним кружним сферама, које се не смеју прекорачити, а њихов је пречник довољно простран да приватна иницијатива не буде ни најмање ограничена ни спутана и да се човек као слободно биће не осећа под притиском државне власти, већ на против сматра да је постојење казненог законика и примењивање његових казни у интересу опште и личе слободе и привредног личног и општег напретка. Идеја о праву кажњења и потреби његовој постала је свеопшта – универзална, да је тешко веровати, да би какав нови модерни покрет могао одједном и законито да обори постојеће стање, уништи казнени законик и на његово место постави ново право тзв. социјалне хигијене у средствима заштите друштва без кажњавања у правом смислу те речи. Казна је одувек, па и у најневинијим односима у васпитању деце и дресуре животиња, играла знатну улогу у застрашавању па ће тај психолошки моменат, који она у себи има, остати и даље њој својствен, и кад се тиче недовољно разумних (малолетника), па чак и сасвим разумних или безумних (пунолетних).

Сасвим је природно и логично што се од казне захтева да она по својој природи буде тако удешена да може постићи извесне циљеве. Као први и најважнији захтев је да она има да *застраши* у опште као законска забрана, и посебице као судски досуђена одмазда за учињено кривично дело. У томе и јесте психолошки елеменат казне, што је сваки појединац узима или треба да узме у обзир при својим радњама које предузима, те да се уздржи од извршења законом забрањених радњи, које ће му донети више непријатности него што су тренутне пријатности нпр. да се уздржи од убиства свога непријатеља, које би му учинило тренутно задовољство: да зна да му тај непријатељ више не може шкодити, што је безначајно према непријатностима, које су скопчане са дугом робијом и системом тешког рада и свих других лишавања благодети слободног живота, па није чак искључена могућност примене смртне казне, док логично посматрано није разумно изложити свој живот тако великим опасностима. Ово се застрашење може постићи само на тај начин, ако је систем извршења казним законом запрећених казна довољно озбиљан тако да он за осуђеника стварно представи извесно озбиљно трпљење (што је лишен слободе), али ни у ком случају казна се не сме претворити у мучење, јер би то прешло циљ казне, да буде морална, индивидуална и пропорционална према извршеном злу. Један казнени систем био би неправичан, ако би увео смртну казну код опасних крађа и утаје новца од стране држ. чиновника – као што је то био случај у нашем ранијем законодавству – или ако би казне у опште

за лакша кривична дела биле једнаке са казнама за тежа дела. Ми у нашем животу тачно разликујемо тежа кривична дела од лакших и хоћемо према том и строже или блаже кажњавање у принципу. Уз то наравно само по себи долази тзв. индивидуализација казне у границама највеће и најмање запрећене казне. Овај је систем нарочито подесан и користан, јер даје судији могућност да води рачуна о индивидуалним особинама кривца и да потраживши и утврдивши прави урок злочину, кривцу одмери само тзв. заслужену казну. При томе је од особите користи, ако се не запрети само једна апсолутна казна (рецимо смртна), већ ако се остави избор између ње и казне лишења слободе, јер апсолутно запрећене казне, ако се појаве као неправедне у посебном случају доводе судове (нарочито поротне, или и државне ако суде по слободном убеђењу) у неприлику: или да неправедно осуде (строго по закону) или да ослободе кривце (противно закону, али прилично с обзиром на тешку казну и немогућност да се изрекне блажа казна). Примера за то има много у страном правосуђу па и у нашем § 85. к. з. и закону о заштити државе.

Мана свих позитивних казних система састоји се поглавито у томе, што се код казне лишења слободе врло тешко и са сигурношћу може говорити о моралној поправци осуђеника. Напротив врло многа научна тврђења иду у том правцу да осуђеници излазе из казних завода више покварени, него што су у њих ушли, да су управо казни завод школа за рашћене криминалитета. Морална поправка је један факат који не подлеже статистичким рачунањима, па ипак криминална статистика покушава и изводи такве куражне закључке на штету система казни лишења слободе. Сам принцип у основу је врло добар: без казне лишења слободе не може бити, само је у питању практично извођење те казне, и оно је по правилу скоро свуда рђаво или скоро рђаво, те отуда и повика са основаном или неоснованом критиком. Нас као криминалисте у осталом и не тиче се чисто хришћански морални преображај делинквентове душе, већ само један такав правни преображај, да се он уздржи од поновног криминалитета, чиме правни поредак остаје неповређен; онај други преображај ми остављамо цркви. Ми имамо да кривцу предочимо штетност његове акције за правни поредак, као и за његову личну слободу: да он поштујући своју слободу поштује и правни поредак као и обрнуто.

Д-р. Д. М. Суботић

ЗАКЉУЧЦИ
РЕГИОНАЛНЕ НАУЧНО-СТРУЧНЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ „ЖИВОТНА СРЕДИНА
И КРИВИЧНОПРАВНИ ИНСТРУМЕНТИ
ЗАШТИТЕ -НОРМА И ПРАКСА“
- Нови Сад, 21. октобра 2022. год.-*

1. Посматрано са нормативног аспекта позитивна кривична законодавства држава чији представници учествују у раду Конференције (Србије, Мађарске, Словеније, Румуније, БиХ, Црне Горе, Словачке и Хрватске) - њихови кривични законици-закони и други законски текстови који као споредно кривично законодавство предвиђају кривична дела којим се штити животна средина у сагласности су са релевантним међународним правним стандардима из ове области и као такви представљају адекватну нормативну основу за жељени степен кривичноправне заштите животне средине;

2. Када је реч о Кривичном праву као инструменту заштите животне средине уопште присутан је не мали раскорак између норме и праксе. Кривичноправне норме овог карактера још увек немају адекватну примену. Кривични поступак се води у релативно малом броју случајева и то углавном за лакша кривична дела из ове групе (најчешће кривична дела незаконит лов, незаконит риболов, шумска крађа и убијање и мучење животиња), кривични поступци трају неоправдано дуго и изричу се блаже кривичне санкције (најчешће минималне новчане казне и условна осуда). Уз ово, ту је и чињеница да су случајеви одговорности оних који кроз своју делатност највише угрожавају животну средину – правних лица за извршена еколошка кривична дела само симболични - скоро да их нема.

У циљу достизања потребног степена адекватности кривичноправних норми на пољу заштите животне средине неопходно је усагласити норму и праксу - неопходно је да сви субјекти укључујући и правна лица, одговарају за извршена кривична дела овог карактера, да изречене кривичне санкције буду адекватне, кривични поступци ефикасни а извесност кажњавања због извршених еколошких кривичних дела општеприсутна;

3. Да би кривичноправне норме као инструменти заштите животне средине биле адекватне, неопходно је обезбедити већи степен међусобне сарадње субјектата откривања, доказивања, процесуирања и пресуђења еколошких кривичних дела;

---

* Закључци су једногласно усвојени на крају рада Конференције - након поднесених реферата и вођене дискусије

4. Свест о неопходности кривичноправних инструмената заштите животне средине као и свест о неопходности заштите животне средине уопште потребно је подићи на већи степен;

5. Специфичност откривања, доказивања, процесуирања и пресуђења еколошких кривичних дела захтева како мултидисциплинарни приступ тако и поседовање посебних знања из ове области и томе је неопходно посветити већи степен пажње.

IN MEMORIAM

DR JOVAN ĆIRIĆ (1960–2022)

Sve prijatelje i poštovaoce dr Jovana Ćirića sudije Ustavnog suda, je njegov iznenadni odlazak sa ovog sveta, pogodio kao grom iz vedra neba. Nije lako pomiriti se sa smrću dragog prijatelja, omiljenog među kolegicama i kolegama zbog svog vedrog duha, naglašene dobroćudnosti i dobronamernosti.

Impresivna je biografija dr Jovana Ćirića, koji nas je nažalost, prerano napustio 12. decembra 2022. godine, ali je ipak uspeo da mnogo toga dobrog i kvalitetnog napiše, stvori i ostavi...

Osnovne, magistarske i doktorske studije završio je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Magistarski rad mu je bio: „Krivično delo nesavesnog lečenja bolesnika“; a doktorska disertacija: „Vanpravni uticaji na kaznenu politiku sudova“.

Radio u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja od 1985. do 2000. godine. Potom je bio zaposlen u Institutu za uporedno pravo, gde je bio i direktor od 2007. godine, sve dok krajem 2016 godine nije izabran za sudiju Ustavnog suda.

Kao direktor Instituta za uporedno pravo je 2016. godine doživeo veliku ličnu čast, ali i ogromno priznanje za naučnu ustanovu kojom je sjajno rukovodio. Primio je tada od predsednika Republike prestižno Sretenjsko odlikovanje.

Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i drugim visokoškolskim ustanovama, bio je godinama član više komisija za odbranu doktorskih, magistarskih, master i specijalističkih radova. Bio je urednik cenjenog časopisa „Strani pravni život“.

Brojne su druge važni i odgovorne funkcije koje je vršio dr Jovan Ćirić. Član Etičkog komiteta Kliničkog centra Srbije i predsednik upravnog odbora Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Član predsedništva Udruženja za medicinsko pravo, Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu i zamenik predsednika Kriminološke sekcije tog Udruženja, član Udruženja pravnika, predsednik Udruženja latinoamerikanista. Bio je 2009. godine član Komisije za izmene i dopune Krivičnog zakonika Srbije.

Veoma je *bogat naučni opus* dr Jovana Ćirića. Napisao je 8 monografija posvećenih pravu i kriminologiji, kao i oko 300 članaka iz ovih oblasti. Pored toga je 2022. godine objavio i veoma zanimljivu putopisnu knjigu – „Putopisi jednog pravnika“ u kojoj je na veoma lep način opisao svoja putovanja u deset zemalja sveta. Pored osvrta na istoriju, arhitekturu, umetnost, sport, kulinarstvo itd., koji su uobičajeni

za putopisnu knjigu, dr Ćirić se dok piše o svojim putovanjima često veoma umešno bavi i sociološko-pravnim aspektima onoga što je video.

Poslednja naučna monografija koju je napisao je „Knjiga o mržnji – sa reči na dela – od govora do zločina mržnje“.

Priredio je mnoštvo naučnih zbornika, među kojima se ističu „20 godina od razbijanja SFRJ“, „Evropske integracije i međunarodna krivičnopravna saradnja“, „Uvod u pravo SAD“, „Haški tribunal – između prava i politike“, „Sto godina od početka Prvog svetskog rata – istorijske i pravne studije“, „Pravo na nezaborav“ itd.

Zbornik „Sto godina od početka prvog svetskog rata“ bio je propraćen međunarodnom naučnom konferencijom, kao i nizom promocija u Beogradu, Beču i Višegradu. Ovaj značajan poduhvat, jedan od retkih u kome su povodom te teške istorijske teme posle celog jednog veka, zajedno seli i razgovarali srpski i austrijski naučnici, dobio je zbog svoga značaja i pokroviteljstvo predsednika Republike.

Zbornik „Pravo na nezaborav“ bavio se kulturom sećanja i pravnim aspektima genocida nad Srbima, Jevrejima i Romima u NDH. Uz podršku i u saradnji sa Ministarstvom spoljnih poslova, u okviru ovog projekta je kao direktor poveo je sa sobom na čelu – na put preko Atlantika, delegaciju sastavljenu od uglavnom mlađih istraživača Instituta za uporedno pravo, koji su prisustvovali svečanosti obeležavanja dana žrtava holokausta u Ujedinjenim nacijama u Njujorku i podelili sa američkom publikom rezultate svojih istraživanja na konferenciji o NDH u Nju Džersiju.

Dr Jovan Ćirić je bio izuzetno blagonaklon prema tzv. naučnom podmlatku. Kao direktor Instituta za uporedno pravo, ulagao je ogroman trud u razvoj mlađih kadrova, njihovo privlačenje i zadržavanje u Institutu. Uveo je praksu učenja stranih jezika (što je za Institut za uporedno pravo naravno, izuzetno važno), omogućavao i podržavao usavršavanja u inostranstvu itd.

Od Instituta koji je bio na ivici gašenja (usled nedostatka naučnog kadra), za vreme svog mandata izdigao ga je dr Jovan Ćirić u jednu od naših vodećih naučnih institucija, nagrađenu Sretenjskim odlikovanjem predsednika Republike. I što je verovatno najvažnije, zahvaljujući kako velikoj radnoj energiji dr Jovana Ćirića, tako i njegovoj izrazitoj dobronamernosti i prijateljskom pristupu svim kolegicama i kolegama, ovaj je Institut dok je on njime rukovodio, funkcionisao ne samo veoma dobro, već i kao svojevrsna skladna i složna naučna „porodica“.

Nakon ovih ipak po prirodi stvari, uglavnom šturih osnovnih biografskih podataka, ne mogu da ne pokušam da se na jedan pre svega, ličan način, ali ipak sasvim objektivno, osvrnem na ličnost dr Jovana Ćirića, kojeg smo svi koji smo ga voleli i smatrali prijateljom, sasvim rutinski oslovljavali kao naš Ćira.

Dugo sam poznavao Ćiru. Poštovao sam ga kao dragog i uvek dobronamernog starijeg kolegu, te sam stoga, veoma rado govorio i na promocijama njegovih veoma interesantnih knjiga a napisao je mnogo knjiga i to mnogo dobrih knjiga. To mi je bila velika čast i veliko zadovoljstvo. Čast mi je bila što govorim o delima svog dragog kolege i vrsnog poznavaoaca kako krivičnog prava, tako i drugih krivičnom pravu bliskih nauka, poput kriminologije, a zadovoljstvo da govorim na Ćirinim promocijama, proisticalo je kako iz čitanja tih veoma zanimljivih tekstova, tako i iz ličnosti njihovog autora.

Nije mi nikada palo na pamet da ću imati i tako tešku i žalosnu dužnost da o Ćiri, njegovom životu i delu govorim i na komemoraciji svog dragog kolege i prijatelja, održanom u Ustavnom sudu, te da ću sličnim rečima napisati i ovo poslednje formalno sećanje na dr Jovana Ćirića. Nije to nimalo lako, naprotiv, veoma je teško, ali istovremeno predstavlja i veliku čast. To je i dug prema čoveku koji je svojim delom i svojim delovanjem, takve poslednje reči njemu upućene i više nego zaslužio.

Poslednja promocija Ćirinih knjiga na kojoj sam govorio, bila je posvećena njegovoj *Knjizi o mržnji*. Da, moj dragi kolega je napisao odličnu monografiju o mržnji, ne samo kao ružnom osećanju i emotivnom fenomenu, već pre svega, o mržnji kao bitnom obeležju niza krivičnih dela, ali najčešće i ključnom stimulansu i motivu za izvršenje mnogih krivičnih dela.

Sjajnu knjigu o mržnji, napisao je čovek koji nije bio sposoban da mrzi. Da, to je bila velika i dragocena odlika sudije dr Jovana Ćirića. On nije mrzeo, nije umeo i nije mogao da mrzi. Zato je najčešće i bio veseo, opušten i krajnje dobroćudan. On nije napisao *knjigu o ljubavi*, iako je bio sposoban da voli i voleo je iz dubine duše svoju suprugu, svoje rođake, svoje prijatelje i kolege. Baš zato nije bilo potrebe da piše knjigu o ljubavi, iako sam siguran da bi i takvu knjigu on mogao da napiše. On je ljubav lako i plemenito ispoljavao, a baš zato je i napisao sjajnu knjigu o mržnji, jer iz mržnje često i nastaju mnoga krivična dela, a ljubav obrnuto, ponekad uspeva i da zaleći rane, nastale kako zločinima, tako i drugim vrstama nedela. To je odlično, kao i mnogo šta drugo, razumeo i u svojim knjigama, odlično objasnio dr Jovan Ćirić, sudija Ustavnog suda – naš dragi Ćira.

Kao sudija Ustavnog suda dr Jovan Ćirić, nije nikada „zaboravio“ da je i naučnik. Redovno je učestvovao na relevantnim konferencijama u Srbiji posvećenim krivičnom pravu i drugim krivičnim naukama i uvek je svojim radovima, kao i posebno svojim veoma interesantnim usmenim izlaganjima, ostavljao ne samo jak i veoma ubedljiv „lični pečat“, već je i na jedan lep način ukazivao na aktuelne naučno-stručne probleme, te to ilustrovao interesantnim i često veoma originalnim zaključcima. Kao sudija Ustavnog suda je dr Jovan Ćirić bio više puta učesnik stručnih skupova i konferencija u inostranstvu, koje su se bavile ustavnim sudstvom, te je uvek i u tim prilikama, kao član delegacija Ustavnog suda Srbije, davao značajan doprinos saradnji ustavnih sudova i sagledavanju važnih teorijskih i praktičnih pitanja iz domena delovanja ustavnog sudstva.

Ćiru sam dugo poznavao. Prvi put sam ga video i sa njim se, kao tada mlad i tek novopečeni asistent Pravnog fakulteta u Beogradu, veoma rado družio na poznatim savetovanjima u Budvi, dalekih 90-ih godine. Ćira je tada takođe, bio mlad, radio je na čuvenom „Kriminološkom institutu“, tj. Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, omiljen u društvu i isto kao i do svog odlaska, prijateljski nastrojen prema svakom, uvek spreman na dobronamernu šalu, veoma često i na svoj račun (što je bitna odlika plemenitih ljudi), veseo i dobroćudan.

Ali već tada je Ćira imao veoma britko pero, bio je sklon argumentovanom naučnom polemisanju i rado se, hrabro i bez oklevanja, upuštao u objašnjavanje i veoma kontroverznih krivičnihopravnih i opšte-društvenih tema. Tako sam se još i nešto pre nego što sam Ćiru neposredno upoznao, susreo sa jednim njegovim tada, a to je

bilo davno, još u drugoj polovini 90-ih godina prošlog veka, veoma interesantnim i smelim naučnim stavom o opojnim drogama, plasiranim u vidu velikog intervjua, koji je Ćira dao za tada veoma popularan i tiražan nedeljnik „Dugu“. Taj mi je intervju bio izuzetno zanimljiv, a tek sam znatno kasnije, kada sam i sam počeo da se ozbiljnije bavim naukom, shvatio koliko su ti smeli naučni i stručni stavovi dr Jovana Ćirića, bili aktuelni i izuzetno valjano utemeljeni ne samo u našim, tadašnjim jugoslovenskim razmerama, već i na jednom svetskom nivou.

I da li nekom ironijom sudbine ili specifičnom simboličnom porukom slučaja, baš na dan kada je Ćira umro, izašao je u „Politici“, veliki tekst u kojem se, povezano sa aktuelnim ustavnim promenama i reformom pravosuđa, iznosi naučni stav dr Jovana Ćirića, koji se tiče pojma *istaknuti* pravnik. Odlično je Ćira u tom tekstu objasnio ko se zaista *može* i ko se nesporno *mora* smatrati istaknutim pravnikom.

Kao što je to inače, njemu bilo veoma svojstveno, on je to objasnio jednostavnim i životnim jezikom, tako da to svakom pismenom čoveku, a ne samo pravno obrazovanom, bude savršeno jasno. Sada mogu da kažem, kao jedan sasvim mali dodatak tom odličnom Ćirinom tekstu, kao neku vrstu izrazito kratkog i jezgrovitog rezimea, da je sam dr Jovan Ćirić, odličan primer za istaknutog pravnika.

Da, Ćira je bio tipičan istaknuti pravnik. I čak mnogo više od toga... Ozbiljno se bavio krivičnim pravom, napisao je stotine kvalitetnih radova, kako članaka, tako i monografija, odlično je objašnjavao složene pravne pojmove, predavao je povremeno i na pravnim fakultetima, a kao izrazito istaknuti pravnik, doživeo je i tu apsolutno zasluženu čast da skoro šest godina bude sudija Ustavnog suda.

Nadam se da će i neke nove buduće sudije Ustavnog suda, bar u nekoj meri, biti slične dr Jovanu Ćiriću, koji je ne samo sjajnim naučnim tekstom, već i svojim ličnim primerom, pokazao *šta je i ko je izrazito istaknuti pravnik*.

Ostaće zapamćene i dugo odjekivati u našim mislima, njegove diskusije na sednicama Ustavnog suda, njegovo rezonovanje i njegov veliki lični pečat u donošenju mnogih veoma važnih odluka. Ostaje naravno, zapamćena i brojna odlično napisana izdvojena mišljenja dr Jovana Ćirića, časnog sudije Ustavnog suda.

Da, pisao je Ćira često i izdvojena mišljenja, jer je veoma dobro znao da *ugled svakog ustavnog suda*, kao i drugih sudova, tog ranga, često više štite i podižu dobro napisana *izdvojena mišljenja*, nego neke jednoglasno usvojene odluke. To odlično znaju poznavaoći ustavnog sudstva, a to je odlično znao i sudija dr Jovan Ćirić, koji je i tako u praksi pokazivao svoj integritet.

Po svemu tome, dobrom i lepom, pamtićemo našeg dragog prijatelja, sudiju Ustavnog suda dr Jovana Ćirića. Bio je zaista sjajan naučnik, izvanredan organizator, odličan sudija Ustavnog suda, a bio je Ćira i ostao, pre svega i na prvom mestu, dobar čovek... Sedeo je šest godina pored mene na sednicama Ustavnog suda, a od nedavno je ta stolica nažalost, ostala prazna... Još dugo ćemo zbog toga osećati ogromnu prazninu, kako u Ustavnom sudu, tako i u naučnoj i stručnoj pravničkoj javnosti.

EDICIJA *CRIMEN*

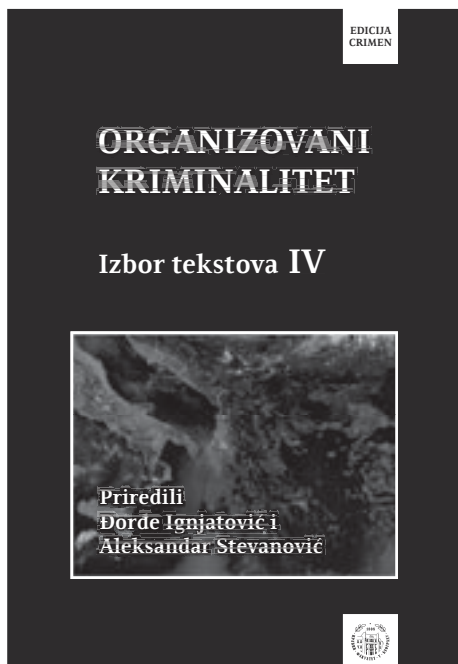

Edicija CRIMEN • Knjiga 32
Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje

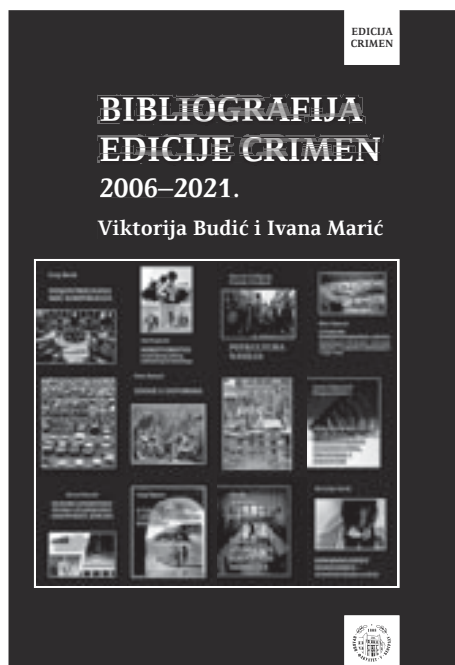
Edicija CRIMEN • Knjiga 37
Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje

EDICIJA *CRIMEN*

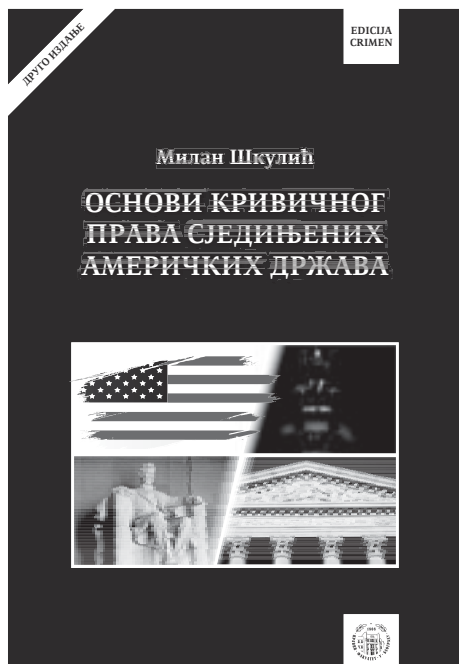

Edicija CRIMEN • Knjiga 55

Edicija CRIMEN • Knjiga 56

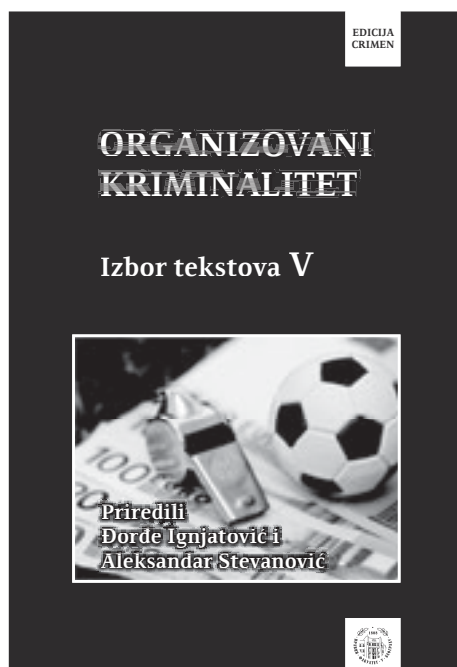

EDICIJA *CRIMEN*

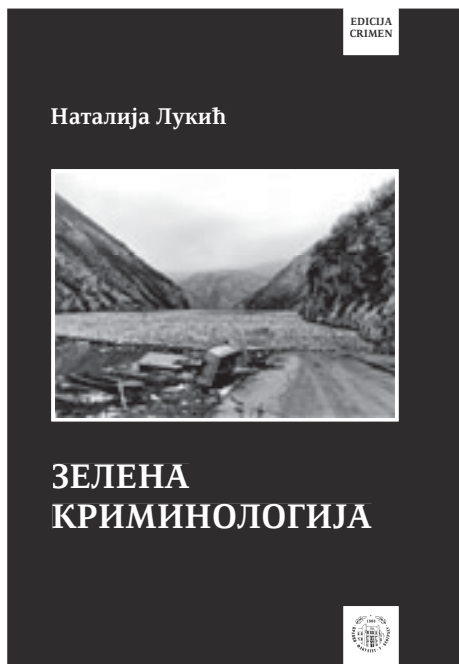

Edicija CRIMEN • Knjiga 57
Drugo izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 58

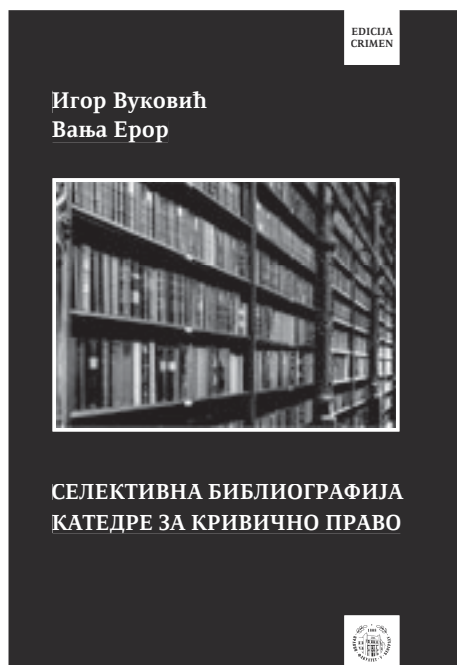

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 59

Edicija CRIMEN • Knjiga 60

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I; [5. – II]; [10. – III]; [16. – IV] (Ignjatović Đ. ed.)
3. КОРУПЦИЈА – Основни појмови и механизми за борбу (Илић Г. прир.) (2 издања)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod: Perić O.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANЈA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗ СРБИЈЕ
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović-Patić B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
11. Žan Pradel: KOMPATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
17. Luk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI – I [23. – II]; [25. – III]; [28. – IV]; [31. – V]; [36. – VI]; [40. – VII]; [42. – VIII]; [46. – IX]; (Ignjatović Đ. ed.)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfgang, Franko Ferakuti: POTKULTURA NAŠILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPATIVNA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
29. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPICIЈE (2 izdanja)
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU (2 izdanja)
35. Nils Kristi: GRANICE PATNЈE (prevod: Vujičić N.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANJA KRIMINALITETA (2 izdanja)
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ (2 издања)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕШКИ СТРАЖАРИ „СРПСКИХ ЛОГОРА“ У СЕВЕРНОЈ НОРВЕШКОЈ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanic M.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – Криминолошки аспект
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М.: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА (2 издања)
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XI (Ignjatović Đ. ed.)
55. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova IV (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
56. Budić V., Marić I.: BIBLIOGRAFIЈA EDICIЈE CRIMEN 2006–2021.
57. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XII (Ignjatović Đ. ed.)
58. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova V (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
59. Лукић Н.: ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА
60. Вуковић И., Ероу В.: СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА КАТЕДРЕ ЗА КРИВИЧНО ПРАВО (2 издања)

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.
2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.
3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.
4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.
5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

P. Reichel /2005/: *Comparative Criminal Justice Systems*, 4ed, Upper Saddle River, p. 40

Prevodi knjiga

G. Barak /2020/: *Nekontrolisana moć korporacija*, Beograd [orig. G. Barak /2017/: *Unchecked Corporate Power*, Abingdon], p. 77

Zbornici

E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) /2013/: *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii

Ponovljene reference

P. Reichel. *op. cit.*, p. 140.

Uzastopne reference

P. Reichel. *ibid.*, p. 144.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

K. von Lampe /2019/: Tackling Organized Crime, *CRIMEN- Časopis za krivične nauke*, no 3, p. 219

Prilozi u zbornicima

U. Beck /2013/: The terrorist threat- world risk society revisited –in: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (McLaughlin E., Muncie J., eds.), 3rd ed., Los Angeles, p. 641

Alternativa

Bibliografske reference mogu se u tekstu navoditi modifikovanim APA stilom:

/Reichel, 2005:40/; /Barak, 2020:77/ ; McLaughlin, Muncie /2013:xii/ ; /von Lampe, 2019:219/; /Beck, 2013:641/

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4 Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća pod-celina u italic-u ili podvučena

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.

2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.

3. Apart from the printed text– page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm– text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.

4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.

5. References should contain following details:

5.1. References to Books:

General

P. Reichel /2005/: *Comparative Criminal Justice Systems*, 4ed, Upper Saddle River, p. 40

Collections of papers

E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) /2013/: *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii

Repeated references

P. Reichel. *op. cit.*, p. 140.

Subsequent references

P. Reichel. *ibid.*, p. 144.

5.2. References to texts in Journals and Collections of papers

Articles in Journals

K. von Lampe /2019/: Tackling organized crime, *CRIMEN- Journal for Criminal Justice*, no 3, p. 219

Contributions in Collections of papers

U. Beck /2013/: The terrorist threat- world risk society revisited –in: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (McLaughlin E., Muncie J., eds.), 3rd ed., p. 641, Los Angeles

Alternative

For bibliografic references in text authors can use modified APA style:

/Reichel, 2005:40/; /Barak, 2020:77/ ; McLaughlin, Muncie /2013:xii/ ; /von Lampe, 2019:219/; /Beck, 2013:641/

5.3. References to Legislation and Juridical Decisions

A method of citation according to the national method is recommended

5.4. Citation of Internet sources

Beside the Internet address, date of access to the document should also be written

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.

1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL

1.1. Second sub-division in bold lower case

1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*

1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XII) 1/2023 pp. 1-126

CONTENTS

ARTICLES

- Nikos Passas, Lawful but awful: „legal corporate crimes“ 3
Đorđe Ignjatović, Green criminology and crime control 24
Milana Ljubičić, Violence against men
in a partner relationship: a pilot study 64
Milijana Buha, Financial investigations in Bosnia and Herzegovina..... 81
Gordana Krstić, Combating trafficking of cultural heritage 97

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- D. M. Subotić, The problem of crime 114

CONCLUSIONS OF THE REGIONAL SCIENTIFIC-PROFESSIONAL CONFERENCE “ENVIRONMENT AND CRIMINAL LAW INSTRUMENTS OF PROTECTION-NORM AND PRACTICE”.....

121

IN MEMORIAM

- Jovan Ćirić..... 123

ISSN 2217-219X

